

КАЗИМІР ЕДШМІД

ПРИМАРНІ

ПРИГОДИ

ДВІРСЬКОГО

РАДНИКА

Берто **стляйна**

Ю. Сітун

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

КАЗИМІР ЄДШМІД

ПРИМАРНІ ПРИГОДИ
ДВІРСЬКОГО РАДНИКА
БРЮСТЛЯЙНА

РОМАН

ПЕРЕКЛАД ОЛЕНИ СЕЛІХОВОЇ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930 КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літоп. Укр. Друку“, „Картковому реперт.“ та інших покажчиках Укр. Книжк. Палати.

ВСТУПНЕ СЛОВО ПЕРЕКЛАДАЧА

Німець пише німцям про них самих і висловлює багато прикрого щодо національного характеру і цілої низки подій недавнього часу—війни, революції, колоніальної проблеми тощо. В суті своїй це матеріял публіцистичний, що в поточній пресі викликав би більш-менш гостру полеміку, через свою сухість мало привабливу для того читача, що його має на увазі автор. Це буржуазна консервативна публіка, що купує гарно видані книжки і шукає в них нового, пікантного й дотепного, не від того, щоб удатися до міркувань про події і до критики... але в певних межах.

Думки, що їх висловлює двірський радник Брюстляйн, певне не нові для рядового свідомого робітника в Німеччині: вони, мовляв, носяться в повітрі. Але, щоб широка публіка засвоїла їх, треба позолотити пілюлю і вжити відповідних заходів: дружнього підходу, примарних пригод, що дають можливість торкатися всього й скрізь; та вснувати мотиви кохання.

Двірський радник Брюстляйн, колишній славетний дипломат, високого роду, великий власник; людина, що вірить у бога і визнає, що душа далеко не те саме, що нервова діяльність, без цього його думки не мали б ніякого впливу, їх просто не читали б,

як напевне ворожі й безглузді. Брюстляйн—людина своя, до того ж визнає високі властивості нації. Велика схильність німця до рефлексії, при надзвичайних пригодах, природно, викликає цілу повідь думок, частково приємних, а більше таких, де гостро зачіпаються найнепорушніші традиції.

Двірський радник Брюстляйн—це сама німецька нація.

У нього перебиті коліна і прострелене горло. Неможливість через каліцтво жити, як інші люди, і одночасне прагнення героїзму викликає своєрідне психічне слабування.

У пригодах, що відбуваються під девізом сміливості, відваги, героїзму, двірський радник Брюстляйн зазнає пекельних страждань, що його просвітлюють і, разом з пережитим в останній пригоді особистим щастям, вигоюють його психічну хворість.

За допомогою науки, що дала можливість пережити всі пригоди, і своєї величезної самосвідомості, двірський радник Брюстляйн залишає путь героїзму і знаходить щастя в особистому житті. Для нації—це відмовлення від імперіялізму та внутрішнє будівництво.

Аналогії додержано багато в чому іншому.

Ляйтмотив пригод—сміливість, геройство—*Sturm und Drang* Вільгельмового часу, причина імперіалістичної війни. Тут—величезне геройство, трагікомізм у становищах, пекельні муки й досконала аналіза самого двірського радника, що цілковито розчаровується в геройстві воєнних проводирів та їх славі і формулює це в навчальних сентенціях.

З тактовних міркувань автора, чи може й без них, двірський радник під час третьої пригоди вбачає незрозумілу для чужинця таємницю в консерватизмі німецької нації, який виявляється в її вірності ідеям, що в них вона сама вже зневірилася.

Це — через те, скажемо від себе, що двірський радник вживає абстрактного підходу до німців, виключно, як до нації, тобто як чогось суцільного. Свідомому чужинцеві цілком ясно: клясова боротьба—одні додержують вірності колишнім ідеям, а інші виявляють розумний протест, за який до них не ставляться, як до Вольтера та Свіфта, а вбивають їх, як розбійників (слова двірського радника).

Цілком об'єктивно висміює автор загальну освіченість, історизм та клясицизм, а також тяжке досконале думання німців; автор зовсім не наводить критики, а дошкуляє читачеві, сиплячи устами героїв при всякій нагоді, як із рогу достатку, незчисленні історичні порівняння, приклади, натяки. Дошкуляє також логіка бесідників.

Паралелізм конструкції проходить по цілому творі: майстерно змальовані факти й події примарних пригод, що цікаві, як окремі новелі, незалежно від висновків Брюстляйна і ці останні, що впливають із його переживань цих пригод. Усе об'єднується зміною Брюстляйна, як наслідок всього, що він пережив.

Треба відзначити наукові аксесуари твору. У полярній експедиції географічний матеріал подається так, що руки простягаються до географічного атласу, обставини експедиції, полярна природа, її вплив на людину захоплюють.

Висміюючи педантизм учених, автор поклав собі бути науково досконалим (на скільки дозволяє літературний твір) у сфері електрики, у цій царині величезних досягнень німців, що новий винахід у ній оновлює Брюстляйна (теж аналогія).

Життя героя, його переживання на протязі цілого твору правлять за матеріал для такого досконалого психологічного етюдю, так мистецьки яскраво ілюстрованого в останніх сторінках де подається

дивна зміна людини в наслідок її переживань, що вигоєння психічної недуги примарними пригодами мимоволі здається реальним.

Цілком матеріально ставлячись до вихідних пунктів подій, до причин явищ, автор у творчому відображенні людини художньо-стихло змальовує величезний вплив на поведінку людини її почувань. Почування перетворюють людину. Почування визначають також сприяння природи.

У всіх трьох новелях, вплетених серед міркувань Брюстляйна, на тлі того, що шабльоново зветься коханням, автор дає образ любови, що тільки вона єдина повертає скривдженій життям та зневіреній людині довіру до себе, а через те й можливість жити та діяти.

Мета книжки виховна — розхитати традиційні погляди, що їх твердо додержують у Німеччині. І треба сказати, що на досягнення цієї мети автор змобілізував усі свої великі засоби—дотепний підхід, багату фантазію, досконале знання теми та широку освіченість, реалізм малюнку і тонкий психологізм.

Починаєш читати і зовсім не думаєш про загальний серйозний зміст твору. Задовольняють окремі частини, мистецьки оброблені, а різноманітність матеріялу та надзвичайність пригод постійно розважають думку. Схаменешся й помітиш гіркість пілюлі, вже проковтнувши її. Мета досягнена.

Сказане не претендує на досконалий розгляд твору. Це побіжні зауваження про те, що впадає в око насамперед перекладачеві.

4/XII—1929 р.

Олена Селіхова.

Під Страсбургом є місцевість, вкрита майже самими садами. Коли Ельзас повернувся до францу, зів, вони назвали цю місцевість Робертова Долина— хоч колишня назва Рупрехтова Долина, безперечно, краща. Це передмістя Страсбургу починається за валами старої фортеці і цілком злилося б з містом, якби німецький закон не вимагав, щоб між фортами та селищами була широка незабудована смуга. Тим то понасаджувані тут сади тягнуться через вали й річку просто до самих околиць. Контраст між ними та фортецею ще збільшується тому, що ці страсбурзькі оранжерії—найкращі сади французького стилю.

Долина поза садами теж дуже свсерідна: вона в'ється поміж двома протоками Іллу, що влівається ними в Райн. Ці чотири річища та багато менших каналів надають краєвидові особливої чарівної краси. Туман, що снується понад водою та бастіонами, восени безмежною тугою обгортає країну розкішних садів. Будинки стоять далеко один від одного й поблизу фортеці всі низенькі; дороги поринають у гущавині і, разом з порозкиданими глибоко в садах вогнями з будинків, утворюють в темряві лабіринт;

серед нього тополі нанських садиб та верби Райнської долини стоять повні якогось величного жаху. Сірі стіни «Доброго Пастиря» майже доходять до Іллу, його монастирська самотність вражає більше величністю, ніж таємничістю. Поза монастирем краєвид стає примарним: гостроверхі дахи на будинках, перемішані з верховіттям дерев, оповиті туманом, починають смерком жартівливу гру з фантазією—здається, ніби ландшафт безупинно міняється.

Серце стискає думка, що в цій місцевості, де вулиці позначаються тільки високими парканами, де зв'язок між людськими оселями завжди зникає, люди мусять бути безмежно самотні. Тут кожен поклик, кожен стогін губиться нечутний, без відгуку.

Вранці, або під полудень, по садах чудесно цвіли квіти, але це пишне цвітіння здавалось отрутне: наче з цієї землі, що породила незрівняні дива квітництва, здіймається облудна задуха.—Гнітюча тиша панувала аж поки, зливаючись з присмерком, не насувалися тумани. Відтоді мовчання, що обгортало ельзаські одноповерхові будинки, вбирало чимало голосів. Ці шуми справляли неприємне вражіння й хвилювали серце, хоч справді окремих звуків не можна було розібрати, хіба тільки як наставити руку до вуха, почуєш глухий шум глибокої тиші, що тут панує.

Напевне, дрож пробігав поза плечима в дівчини, що пильно стежила за світлом вогника, який посувався десь недалеко. Вона стояла в алеї струнких

топіль, що підносились, мов вилиті з металю списи, над рівною землею й провадили до невеличкого замку; його вікна, наче розжарені олив'яні аркуші, висіли в присмерку. За високими кованими ґратами моторощно-щвидко, але цілком беззвучно біг струмись з густо-чорною водою.

Алея з топіль вибагливо звивалася широким парком, де цілі хащі троянд та бузку, разом із тисом і терном, утворювали невилазну гущавину. Все тут надзвичайно зличавіло й тиснуло з обох боків на алею, з неї ледве можна було бачити старі зарослі дороги в парку.

Хоч у цих мертвих нетрях не сюрчав жоден коник, дівчина, здавалось, до чогось з жахом прислухалася. Невелика на зріст, вона була майже дитина, і тому, як і тварини, підпадала впливові страшного в природі, більше, ніж дорослі.

Її обличчя було майже зовсім кругле, але дуже виразне; його викінченість виявляла гармонію духу. Те, що насамперед кожному обличчю надає характерних рис,—очі й ніс—сполучалися між собою з тою samozрозумілою красою, що з пагорків і озір утворює закінчений ландшафт. Ці риси не були характерні, але між собою були ідеально погоджені. Уста її були змальовані з усіма легкими чарівними загадками, що про них нічого не знає молода дівчина, і збагнути їх у цій пастелі обличчя зможе тільки обраний. Спостерігаючи, дівчина відвела руку, немов когось відштовхувала—рух, що в молодих дівчат виявляє сміливість.

Світло, що на нього дівчина звертала всю свою увагу, наблизилось. Спочатку здавалось, що вона хоче піти назустріч, але потім з незрозумілою рішучістю вона кинулась у чагарник.

Чоловік, що наближався з світлом, ішов дорогою простісінько, як стріла, і рипів, як зроблений автомат. Ця страшна машина зупинилася за 10 метрів від дівчини, але повернула в другий бік у терен, і з'явилася знов на алеї за 30 метрів далі відти, де вона сховалася.

Чоловік враз по-салдатському повернувся і, постоявши хвилину, глянув навкруги. Ідучи, він зробив якраз чотирикутник, і це його очевидно потішило. Він пихнув свою люльку, зроблену метеликом. Метелик враз спалахнув, як фюєрверк. Тоді машина, пересуваючи мов задеревілі ноги, рушила далі.

Чоловік підійшов до кованих воріт, враз повернувся і зник під нахиленим зеленим гіллям парку.

Дівчина стрибнула на камінь, щоб краще бачити чоловіка; вираз на її лиці виявляв подвійне почуття: великий жах, що ним незаймана природа дівчат захищає себе від страшних таємниць дорослих, боровся з м'яким променем який тільки можна назвати жалістю. Хвилин зо дві вона вагалася, і блиск її очей сяяв мінливими кольорами. Вона зважила, що на повороті алеї знов зустрине чоловіка, спустилася з каменя на вогку землю і, майже нічого не бачачи, поволі пішла до замку.

За п'ять хвилин з клубів туману їй назустріч вийшла постать; дівчина вся похолола. Така роз-

губленість часто опануває жінок у найжахливішій небезпеці.

Дівчина стояла якраз перед привидом. Чоловік раптом зупинився, точно як годинник. Ця несподівана непорушність наганяла жах, бо очей у привида не було видно.

— Хто це?—запитав голос, що виходив наче із заіржавілого замка.

— Валентіна—відповіла дівчина, жахаючись неживого голосу того, хто перед нею стояв більше, ніж якби привид цілився на неї з цистоля.

— Яке безглуздя—прошепотів привид. — Забирайтесь геть. Ви зовсім не розумієте небезпеки, що може отут вас спіткати.

Чоловік, що говорив якимось дивно, не розтуляючи рота, з обуренням простяг руку й погрозово показав на ворота. Лице дівчини виявляло незадоволення, що з нею так поводяться. Вона почервоніла, і це допомгло їй побороти страх.

— Мій батько — сказала вона твердо—хоче говорити з вами.

— Для цього він має подати знак—сказав кістяк.

— Світло сьогодні не може пробитися крізь туман—зауважила дівчина.

— Це не підстава—сказав рипучий голос—лякати мене, чи,—додав він люто,—важити доччиним життям.

Дівчина раптом пополотніла й хотіла глянути йому в очі.

— А проте,—сказала вона, холонучи з переляку, збираючи всю свою мужність, — батько хоче вас бачити.

— Ідіть уперед,—сказав сердито чоловік, збираючись іти за дівчиною.

У машини, що не дарма так прозивалась, коли подивитися зблизька, очі були зовсім заплющені. Очні ями були справді забілені.

Цей чоловік, що не зважувався йти перед дівчиною, а послав її вперед, мав якісь таємниці в своєму тілі. Він брехав, кажучи, що Валентинин батько, щоб покликати його, повинен був подати знак, який би він міг побачити. Бо тепер тільки, видимо зацікавившись голосом дівчини, підвів він повіки і зараз же вони йому знов закрились. Він мав здатність ходити в темряві, керуючись чуттям. Неприродний Валентинин голос здався йому схвильованим, він ще раз підвів свої хлипавки, але спустив їх з недовірою скупого. Його погляди на дівчину були повні відрази. Він ніби сердився сам на себе, ще більше на свою цікавість, бо вона звертала його очі до дівчини, що з привабливою легкістю йшла перед ним. Хоч Валентина була пригнічена, проте вона досить опанувала себе і що не крок, то оглядалась навкруги, щоб через туман зовсім не загубити орієнтації й не завести чоловіка в чисте поле, де вони зовсім могли б заблудитись.

Пасма туману спустились тільки до певної висоти і, коливаючись, мов олив'яне полум'я, здіймались невисоко над головами обох. Вони, нарешті, поба-

чили замок і за його вікнами, що примарно блимали збоку,—другу половину алеї. У цю мить вгледіли вони над собою під сузір'ями зграю диких качок, що, збившись трикутником, послали зазивні крики,—найпронизливіші й найдикіші заклики жагучої пристрасти.

Дівчина на хвилину зупинилась.

— Посувайтесь далі,—зарипіла машина.

Друга таємниця цього чоловіка були його ноги. Рух, переходячи з них на м'ясні всього тіла, робив його схожим на автомата. Офіцер, що знається на муштрі салдатів, завдяки своєму досвідові фахівця-муштрія, зробив би висновок, що в нього розтрощені коліна. Чоловік цей справді ходив, наче нанизаний на дріт. Колінні суглоби рухались не згинаючись і тому його пересування серед туману здавалося ще чуднішим.

Він справді був дуже майстерно зроблений апарат, що тупав далі не без жахливої впевнености, властивої машинам, збудованим з великою фантазією та розумом. Чоловік цей завжди ходив із заплющеними очима (це надавало його обличчю безвиразности мертвої голови), тим то й повертався він під прямим кутом і посувався тільки чотирикутниками. Він орієнтувався в нетрях свого парку, тільки математично точно вираховуючи частини простору, що він їх проходив.

Ця людина, що існувала як живий мотор, що нічого не хотіла бачити і, очевидно, мала надзвичайну будову тіла, була або чудна, або несповна

розуму. Дівчина крізь фіртку загорожі пройшла до тисової алеї. Тепер вони стояли за двадцять ступенів від одного з садових будинків, що в цьому густому тумані здавались маленькими одноповерховими замками. Глянувши уночі на їх архітектуру, з вікнами в глибоких нішах, можна було злякатися. Дівчина раптом удалась до хитрощів. Відчинивши двері в хату, вона відступила на бік і через те змогла побачити очі привида, коли він їх розплющив, почувши на своєму лиці рух повітря з будинку. Дівчина глянула в блакитні, надто ясні, очі що з виразом глибокої муки блимали проти незвичайного світла. Більше нічого не встигла помітити дівчина, бо чоловік, очевидно її батько, поглядом вирядив її з хати, і вона, після того, як увійшов кістяк, боязким рухом зачинивши двері, вийшла.

У хаті сварилося два чоловіки, один із них слуга. Вони були цілком однакові на зріст—обидва карлики; страшна лябораторія ставала через те ще страшнішою.

— До чорта,—кричав гладкий карлик, що мав гідність владаря, хоч його голос зробив би честь канарці,—такого світла не може стерпіти пан двірський радник.

Він схопив палицю й погнався за слугою, чорнющим та поганим. Коли людина з залізними коліньми ввійшла до хати, таємничий карлик загнав слугу аж у куток.

Чорна тварина ухопилась за мотуза, вилізла в гору й торкнулась величезного електричного лих-

таря. Світло враз примеркло й стало майже фантастичним. Слуга мусів при цьому відчути пекельний жах, бо важив своїм життям; але маленькому вченому це завдало великої втіхи і він голосно мекекав, глузуючи з розпачливих та злосливих поглядів, що кидав униз слуга, крізь щілинки своїх зеленкуватих очей.

— Цей пацюк,—сказав карлик, підносячи навчально палицю до карлика, що коливаючись між призмами, висів майже під самою стелею,—скільки разів треба йому казати, що триста тисяч вольт не вб'ють його, бо по його шкурі перейдуть у землю, чого не можна сказати про три тисячі вольт.

У цю хвилину він повернувся й побачив прибулого.

— Пане, двірський раднику Брюстляйне,—сказав він, ударивши палицею в землю,—ця малпа, що її природа створила служником вченого, така ж дурна, як і мала.

— Додолу,—заревів він до слуги. Тоді віддав прибулому поклін, що був би нижчий, якби зріст і дбелина дозволяли йому зігнутися.

— Чому я мушу мати неприємність бути при вашій бійці,—проскрипіла машина.

— Сьогодні для науки великий день,—відповів власник лябораторії своєму відвідувачеві, що заплющив очі після того, як ясне світло змінилося на м'який жовтуватий присмерк.

— Це мене не обходить,—сказав радник неживим голосом.

— Вдячність примусила мене запросити вас обізнатися з винаходом, що без вашої допомоги був би неможливий.

Постать людини, що мовила ці слова, була покірлива але очі світились гордощами з свого знання. Заввишки учений мав точно один метр; виглядав він і на п'ятдесят років і на вісімнадцять; на хлоп'ячому обличчі росла тонка гостра борідка. Жартівливі жінки могли б посадити вченого собі на коліна й милуватися з нього мов з хлопчика.

— Наука,—відповів карликові Брюстляйн,—не має нічого іншого робити з моїм життям, таким як я його влаштував, крім ствердити одного дня факт моєї смерти.

Страшний огидний кістяк, що під своїм міщанським титулом ховав ім'я славетного дипломата, після цієї холодної відповіді хотів попрощатися.

— Цей погляд, пробачте мені на слові, безглуздя,—підскочивши сказав карлик,—наука—найживіше, що тільки є на світі.

— Я посадив вас тут не на те, щоб ідучи на прогулянку вислухувати меморандум про ваші фантазії,—сказав глумливо привид, і додав сердито—ви, маленький Ціцероне, бажаю вам мати талант Мольтке, що вмів мовчати. Я вас тут оселив не на те, щоб ви мене непокоїли, а тому, що мені заманулося замість статуї Діяни та Мінерви, зібрати в парку коло себе найбільше подібних до мумій антиків, що зветься наукою.

Карлик пополотнів, відповідаючи на презирливий погляд радника поклоном.

— Щодо вашої особи, — відказав він, — гадаю, що я не заслужив догани, бо ви наказали виставляти на вікнах світляні сигнали, тільки коли вам загрожуватиме небезпека. Через те, що мені неодмінно треба вас бачити, я мусів по вас послати, і признаюся, я покликав би вас і тоді, коли б знав, що ви мене зараз викинете. Щодо суті самої справи, то я примушений шанувати законі, наставлені від вас у музеї рідкощів, що ви ними себе оточили, і частину яких, очевидно, становлю і я. Проте, дозвольте мені зробити одне зауваження: я ладен збожеволіти.

— Вважаю це за генеральний порятунок, — сказав кістяк, ані трохи не збентежившись, — щоб уникнути віку, далекд не величного, але напевне нікчемного.

— Є ще інший порятунок, — сказав карлик з сильним тремтінням великої щирости в голосі, — а саме — наука. Фантастика, сполучаючись із діяльністю, що її помилково вважають за суху, є той янгол, що найбільше може потішити людину.

Карлик не зміг у своєму голосі побороти тремтіння; це показувало, що він говорив про якусь таємницю, ледве натякаючи на неї. Двірський радник не помітив цього, але роздратований словом «фантастика», випростався на весь зріст; викликати це в такому тілі міг тільки гнів розлюченого.

— З цієї романтики ще в шістнадцять років я міг тільки сміятися. У двадцять років я ще читав книжки, але в двадцять один я вже соромився тішитися з того. Я не попусти цього, — сказав він з загад-

ковим виразом, що ховав, здавалося, його дійсну трагедію,—щоб мій слуга розказував мені, яка пишна природа, і скільки розкощів дає багатство, коли я сам не маю змоги користуватися з того. За нашої доби,—додав він, з погордою стоїка,—ми можемо уникнути того, щоб самих себе обдурювати. Наша епоха не має величності, мій пане; я розумію тут те саме, що ви любите визначати ім'ям найсухішої пристрасти, тобто—науку.

— Тільки єдина наука, — з непохитним спокоем сказав карлик, — завжди вела до того, що зветься героїзм. Візьміть історію: плавання Колумба, експедиція Кука, походи Гордона й Стендлі—нестеменно тільки через те зробилися блискучими пам'ятками людства, що їх підготувала наука, зародивши ту жагу дослідження, що є геній усіх винаходів.

— Цьому світові кінець,—сказав байдуже кістяк,—на останню гору вийшов один англійський полковник, бігуни відкриті, залишилися тільки три кити.

Він зробив такий рух, ніби щось проривав. Це розлютувало карлика.

— Ви не тільки не справедливі,—сказав з тонкою піною на губах учений,—ви, пробачте мені на цім слові,—зарозумілі.

— Після того, як ви зіпсували мені вечір, я можу стерпіти й образу.

— Я хотів говорити про надхнення,—зніяковівши сказав учений.

— Але ви говорите,—сказав Брюстляйн, ру-

хаючи волон, як флюгером,—про нудоту, що зветься наукою.

— Я вже цілих пів години хочу з'ясувати вам,—скрегочучи зубами покрикнув карлик,—що наука є величезне досягнення нашого часу, і ви повинні мене вислухати, замість перебивати, до того ж зовсім нелогічно.

Двірський радник після цього вибуху, з виразом презирства, замовк, як мертвий. Не помічаючи цього, карлик пристрасно провадив далі:

— Навіть герої вважали науку за останню любов у своєму житті. Поважаючи героїв, ви, мабуть, згодитесь, що цей факт визначає тільки те, що вона була їх найбільша любов.

— Банарт,—зворушено казав далі карлик, що надавало його голосові звуків переляканого птаха,—сорок віків кликав у свідки своїх боїв і, щоб з'єднати чарівні скарби Нілу з сучасністю, заснував, як завершення своїх огидних походів, Єгипетський Інститут, де він був за віце-президента. Похід Олександра мав за мету, щоб азіяти потрапили до обіймів геллінської культури. Щасливий Цезар, що його записи переважили славою його походи. Для високих душ війна була тільки нагодою поєднати пристрась дослідження з славою, бо вони знали марність останньої. Якби римляни не завоювали Олександрії, Візантія була б мрією. Віллетардуїн розпочав був хрестовий похід, щоб тайни сходу передати заходіві. Як на вашу думку—Петрарка, що виконував обов'язки посла, або Леонардо, що обняв

посаду начальника піонерів, чим вони захоплювались у бійках свого часу, що їх навіть історія вважає за дрібниці?

— Ви, безперечно,—сказав кістяк люто,—ораторська прикраса на мавзолеї, що мені, очевидно, пощастило тут спорудити, але ви кричите, як Готфрід Бульйонський.

— Цей божественний воїн видав чудові мемуари,—закричав карлик, що своєю вченістю захоплювався більше, ніж юнак своїм коханням.

— У тім я не маю сумніву,—сказав двірський радник,—але чи не захочете ви, нарешті, сказати, на що ви мене покликали.

— Я зробив надзвичайний, найбільший винахід, який тільки може збагнути мозок,—сказав карлик.— Я винайшов насолоду, що її може собі дозволити тільки геній.

У цю мить учений побачив, що двірський радник став перед ним, мов підштовхнутий мотором. Кістяка мусіло проїняти до живого.

— Коли вже обставини потребують,—сказав двірський радник з особливим виразом,—щоб я вам відповідав, то я почну з того, що висловлю свою думку про оту так звану насолоду. Коли я пробував був удаватися до розкошів, я зазнавав поразки, її ж бо може стерпіти тільки божевільний. Моє тіло протягом усього життя заважало мені бути людиною хоч я нічого іншого не бажав. Хто мусить носити на своїх ребрах залізний корсет, у кого хода льокомотива, в того на це слово одна тільки відповідь, що її дають

негідникові. Хто тільки вираховує час, коли жалобні коні завезуть його на кладовище, хто як раб чекає на смерть, що забарилася; людина, що через цю нудоту життя мусить бути трупом, така людина може вважати, що ваш винахід вартий тільки того, щоб вас самого за це повісити на вишні.

— Подождіть,—сказав карлик, боячися, що його захоплення буде зіпсоване,—якого винаходу від мене хотів би такий мертвяк, як ви.

— Ви найдіть, щоб я знов колись міг жити,—сказав кістяк, кидаючи розпачливий погляд на свої коліна.

— Ви будете жити,—урочисто сказав карлик.

Двірський радник широко розплющив очі. Його почала трясти пропасниця. Це спорудження затряслося з демонською силою того інструменту, що ним Блеріо перелетів канал.

— Обіцяючи такі відповідальні речі, ви повинні наперед знати, з ким маєте справу,—сказав двірський радник.— Сімнадцяти років я впав з коня й відтоді маю срібні коліна. Цією подією мій життєвий шлях, здавалось, скінчився, хоч декілька років я мучив себе всіма пороками, думаючи цим надолужити втрачене.

— Нудота життя, що мене обдурила, примусила мене у двадцять п'ять років наважитися вкоротити собі віку, це зіпсувало мені голос.

— Нема такого лиха,—янгольським голосом відказав карлик,—що я не міг би вам відшкодувати.

— Ви робите жахливу обіцянку,—сказав кістяк з виразом, що був мало не погрозою.

— Хочете спробувати,—велично спитав учений.

— Ох, такі розчарування могли б коштувати життя тому, хто їх заподіє,—зауважив двірський радник.

Карлик кілька хвилин пильно дивився на кістяка, мов хотів його пронизати очима.

Тоді, зробивши знак своєму слугі, він повернувся до інструментів.

Двірський радник, зрозумівши, що настає найрішучіша хвилина в його житті, пополотнів як мрець.

Байдужість його була мов машкарою, що ще побільшувала його хвилювання. Його постать, схожа на Дон-Кіхота, набула краси, що надія надає їй навіть потворі. Момент, що як блискавка наближає до людини здійснення її найтаємніших бажань, викликає не тільки трепет перемоги, але й почуття якоїсь вищої сили. Якби заіржавілий двірський радник міг виявляти себе бодай як дерево, його листя ба й очі, трясла б одночасно пропасниця.

Поки карлик лагодив свої машини, двірський радник мав час розглянути приміщення, що своєю фантастичністю цілком відповідало тому, хто його розглядав. Двірський радник, проти своєї звички розплющивши очі, почав вивчати лябораторію, що була надзвичайно чудна. Куди б він не дивився своїми блакитними очима,—скрізь, поміж ретортами, камінами, роздмухувальними міхами, поміж корінням, величезними віялами та набитими пташиними фігурами, бачив він рівні блискучі спини тих неймовірних інструментів, що створюють дух і красу нашої

доби. Фантастична тверезість маховиків і кольб сяла між символами середньовіччя з тією грацією, що її свого часу вбачав у блиску своїх реторт Каліостро.

Здавалось, різні століття із своїми емблемами з'єднались між собою, щоб бути присутніми, коли розгадуватимуть таємницю цього життя.

— Я вивчав,—перебив дебелий карлик споглядання двірського радника,—певні співвідношення між волею людини й тими загадковими явищами, що їх звать електрикою. Я не маю сумніву, що вам відомо, яку низку ще не досліджених таємниць охоплює ця назва, що є на устах у кожного портє.

Справді, електрика—це річ, що ми з неї найбільше живемо, але найменше про неї знаємо.

Царина електричних сутностей є, мабуть, той містичний простір, що його кабалісти вважають за невидимо вміщений у нашу просторінь, а його прояви—за привиди. Ці окультні дурні додержують того погляду, що душі померлих, вийшовши з цього царства, вистукують їм на столі привітання чи пророкують майбутнє, замість визнати це явище за об'єкт наукового дослідження, а саме: що певні електричні коливання сполучаються в певні форми, з їх власними людськими бажаннями.

— Я,—лагідно сказав карлик,—трохи забагато вжив ученої мови. Гадаю, що за допомогою науки я вам розкрию таємниці, що їх досі ховав плащ пророка з тисячі та однієї ночі.

За допомогою чорної потвори, карлик пустив у рух мідне колесо.

— Б'юсь у заклад,—сказав він,—ви не помітили, що я став невидимий.

— Справді,—свхильованим голосом проскрипів двірський радник.

— За кілька років,—сказав далі карлик,—кожний кухар вступатиме в свою електричну хвилю й мчатиметься з швидкістю більшою, ніж людська думка.

— Уявіть собі,—провадив голос, подібний до голосу канарки,—блискавка має швидкість однієї стотисячної частини секунди. Цю швидкість я збільшив у сто разів, окрім того, я вмію сполучити з нею душу людини, одночасно роблячи її тіло невидимим.

Ця страшна перспектива, що визначала найсміливіший після спроби Ікара, бунт створіння проти стихій, жахом охопила двірського радника. Коли він розплющив очі, карлик знов стояв перед ним.

— Я за цю перерву міг би оглянути Йокагаму,—сказав він.

— Ви сам чорт,—мовив кістяк.

— Наука навчила мене зневажати винаходи, що мають тільки технічний характер,—поважно сказав учений.—Історія всіх винаходів доводить, що всі ті пекельні машини, які полегшують життя людства, чи прискорюючи його темп, чи поширюючи обсяг, завжди оберталися проти самих винахідників, з тою страшною лютістю, що повсякчас властива безтямності.

— Статистика воєн, самогубств, а також сту-

діювання сучасної філософії переконує нас, що людство через те тільки знедолене, що ним керують шахраї та недоумки.

— Навпаки,—сказав карлик піднесено, що робило його смішним,—генії у своїх винаходах завжди прямували до піднесення людства.

Карлик подивився на кістяка поглядом, яким, мабуть, глянув колись творець на Адама перше, ніж показати йому рай.

— Чи ви що почуваете,—спитав карлик у привида, що, передчуваючи вирішення своєї долі, сидів непорушно, мов мертвий.

— Я винайшов спосіб,—сказав карлик тихим голосом,—надолужити всі занедбаня в житті людини.

— Ви хочете скасувати закони природи,—спитав двірський радник із крижаною зневагою розчарованого.

— Чи є що ганебніше,—провадив карлик, не звертаючи на нього уваги,—за помилки природи, що фізичними хибами знедолюють деякі створіння, заважаючи їм жити, або запізно дозволяють зажити світа. Я маю честолюбність прищепити природі справедливність до її створінь.

— Я повстаю проти цинізму вчених, що протягом історії людства байдуже ставились, ба навіть поважали незрозумілу жорстокість природи.

— Коли обміркувати зміст усіх релігій, то воля розуму не може бути в тому, щоб одні мали все, а інші нічого. Якщо ви уважно мене слухали, то зрозумієте, що я прямую до соціології в уживанні

втіх; маючи фантазію, це теж можна назвати релігією.

— Одно слово, пане двірський раднику, я маю силу перетворити вас на яку тільки схочете особу.

Лице карлика було схвильоване незвичайністю його намірів і разом сяяло пристрасстю творця, що була немов його прирожденним даром.

На кілька хвилин вони втопили очі один в одного.

— У такому разі,—сказав двірський радник, почувуючи, що серце йому завмирає,—ви справді є той геній, що про нього я не наважувався й мріяти.

— Справедливість примушує мене,—сказав скромно вчений,—зробити одне обмеження. Таємниці, що за них я вам казав і що зветься електрикою, дозволяють вам тільки п'ять бажань; в їх обсягу ви, безперечно, можете вживати незліченних перетворень, тобто вам надається право вибирати хтивість, хоробрість чи яку хочете іншу чесноту.

— Всесильний боже,—прошепотів двірський радник,—як візьметесь ви до цих перетворень.

— У ту мить, коли ви остаточно виберете на кого саме перетворитися, я кину на вас електричну хвилю.

— Чому тільки ці п'ять бажань?—приголошено спитав двірський радник.

— Відтілки можливостей електричної сфери ставлять мені певні межі, що зв'язують мене,—спокійно відказав карлик.

— Навіть в особі молодого Ахіла за нашої доби почуватимеш себе кепсько,—сказав двірський радник, що переміг уже перше хвилювання, і, за звичаєм всіх гіпохондриків, намагався вгамувати свої надії.

— Це не розумно,—сказав карлик,—що мають спільного античні герої з нашою добою! Вам дається весь простір історії й ви будете Ахілом там, де він жив.

Меланхолія двірського радника не могла встояти проти цього величезного дива.

— Жити...—скрикнув він жахливим голосом.

Він став мертво блідий. Ця ідея зводила кістяка з розуму. Він робив такі рухи, наче став молодим. Його голос набрав металевого тону, що, як буря, геть відкинув заіржавілість.

— Ваші ідеї неймовірно фантастичні. Можна,—сказав він з задумливою зморшкою на чолі,—в житті вернутись назад. Можна побачити Тальму, Кортела, Петра Великого...

Він остовпів, зірці йому з жаху поширилися.

— Пробачте, я на межі божевілля,—сказав він.

— Згадайте, я казав те саме, коли ви ввійшли,—відповів карлик.

Двірський радник мовчав. Він захитався. Механізм, що підтримував його тіло, затрищав під сильними ударами серця, що вже майже перестало було рухатися, а тепер страшенно колотилося в грудях.

— Вибирайте,—сказав карлик, надзвичайно швидко підскочивши до нього.—П'ять пристрастів вам до послуг і ви добре зробите, вимовивши давно жадане слово.

— Це слово я викреслив із моєї пам'яті.

— Я гадаю,—сказав карлик, зміряючи кістяка твердим поглядом,—це єдине слово, що ви повсякчас

його зберігали. У вас ніколи не вистачило б сили провадити таке злиденне життя, якби ваше серце не було сповнене нечуваної мужности.

— У мене розтрощені ноги,—сказав кістяк з дивною байдужістю.—Але, коли ви гадаєте, що я помиляюсь, то дайте мені нагоду тілом моїм показати хоробрість, що до неї, на вашу думку, здібний мій дух.

— Я віддячу вам,—сказав він не без пики,—своїм добром, що в ньому тоді не матиму потреби.

— Наука,—гордо сказав карлик,—не потребує подяки. Вона бездоганна й досконала.

Він скинув оком на чоловіка, що роками сам себе закопував у яму,—і в погляді його був жаль, властивий великим винахідникам, але не позбавлений тріумфу.

— Добре,—сказав карлик,—дорогу вашій сміливості я прокладу крізь століття.—Він подивився загадковим поглядом у вікно.

— Ви будете мати силу силенну прообразів, створених вам на зразок, і це справді найблискучіші картини історії, що ви їх ще раз зможете пережити власною плоттю й духом. Правда, я зазнав би труднощів, якби ви наважились зупинитись на мучениках або миролюбцях, бо на них світ бідніший, і більшість з них, ніде правди діти, гістерики. Ви мені полегшуєте роботу.

— Ви можете,—сказав учений не без іронії, яку ледве дозволяв його пташиний голос,—басувати на коні Баярда, або трубити в ріг Оліфанта, вслід ве-

ликому Карлові, якщо ви прихильник пісень про Ролянда. На ваше бажання вам можуть, як велетням в Аріостовому епосі, утяти голову і в такому стані ви будете битися ще кілька годин. Вам вільно в царині духу піти слідом чоловіка, що звався Овідієм і мав сміливість у своїх елегіях себе самого так звеличити, як на це не наважувався ніхто з Цезарів.

— Ви зазнаєте щонайважчого в світі почуття могутності, коли захочете бути владарем, що йому дон Луї Авільський звелів у своєму парку в Пляченці поставити між Августом та Антонієм герму знаписом: Карлові П'ятому. І тим сказано все.

— Знаєте ви, що крикнув Наполеон після Моренго? «Apportez-moi une femme». Не слід забувати сміливості античних приборкувачів коней—Фідія, Червоного Ерика, також лорда Байрона. Вибачте, мені світ вернеться від тисячі виявів сміливості, що з них, здається, складається враз світова історія,— сказав з посмішкою карлик.

— Облишіть мені самому знати свої бажання,— сказав кістяк байдуже, щоб не задихнутися від хвилювання.—Але,—додав він, і його очі палали, як вогні нічних смолоскипів,—з'ясуйте мені техніку вашого винаходу, що більше відповідає вшанованій від вас сучасності.

— Цього не довго вчитися,—сказав безтурботно карлик.—Ідіть,—додав він.

Він пішов до сусіднього покою, скромно, як людина, що з мудрістю скаліченого зневажає життя. Байдужість ученого показувала, що перемогу здобув

він не тільки наукою, а й тим, що поборов жагу бажань, яка, мов дурня, опанувала тепер його супротивника. Коли двірський радник нахилився, щоб іти за ним, трапилася кепська пригода. Він побачив крізь відчинені двері дівчину, що вела його парком і підвів голову. Може залізний корсет, що стягував йому ребра, заважав як слід нагнутися, тільки він зачепився головою за одвірок і загубив перуку.

Дивно, під цією гідкою, мишачого кольору, накривкою, що робила його старим дідом, кістяк мав ясно-русяве волосся.

— Валентіно,—сказав карлик, що йому на плече впала перука.—Якщо ти цю річ закинеш на вишню, ми матимемо спокій від сорок.

Коли дівчина відчинила вікно, туман миттю вдерся в усі кутки кімнати, вируючи, як подув вітру. Зірвалася велика буря й по здичавілих дорогах парку гуло як у пеклі.

Дівчина з жахом захрьопнула вікно, виявляючи цим рухом милу привабливість молодости. Тремтячи вона озирнулася й скам'яніла, побачивши, що лице кістяка стало енергійним і повним крові.

Якби трохи згодом можна було зазирнути в серце чоловіка, що, вибравши чудне ім'я двірського радника, засудив себе на посміховище, можна б мати найпротилежніші вражіння. Груди двірського радника, що їх стискав панцир, тепер тремтіли від сподівання і цей кістяк скидався більше на молодого огиря, ніж на розсудливого меланхоліка.

Ця машина, що кілька годин перед тим на радість

смерті, заплющивши очі, і точно, як демонський годинник проходила чотирикутниками свій сад, раптом уся запалала вогнем. Розсудливість його, колишня гордість, цілковито його покинула. Кістки цього автомата горіли, як у юнака, і хоч він не був подібний до тернопільських вояків, що, розчісуючи перед боєм волосся, вплітали в нього золоті нитки, проте, без перуки й обличчя мерця з кістяка став, правда, задовгий, але жилавий чоловік.

Цей чоловік, що поіржавів, що зробив себе старішим, що здобувся на цинічно байдужий настрій, що в своєму величезному маєтку оселив цілий нарід таємничих людей, як куліси для свого прагнення смерті, з цього вечора почав наповнюватися соками, що силою буйного потоку крові збудили в ньому другу молодість.

Двірський радник стояв перед люстром та з певною зневагою дивився на це тіло, що він його нанавидів, і тепер, як лянгуста, мав покинути. Нагорода за роки нещастя, коли він ходив з дротяними суглобами, була така близька, що він почав труситися, хоч і не почував страху.

Трепет великого щастя охопив його. Життя уявлялось його розпаленій фантазії, як веселе море ідей, що їм вірять юнаки, поки не почують, що їх груди пробиті рифами, якими їх зустрічає життя.

Ця безкрая, осяяна ніжними барвами повідь, здавалася йому ще ніжніша й привабливіша, бо він мав свідомість людини, що зазнала розпачу.

Цей чоловік, що перед тим здавався п'ятдесят-

літнім тепер був схожий на сорокалітнього, хоч справді йому було ще на п'ять років менше.

— Сюди,—цокрикнув він з гордим рухом, немов підганяючи хвилини.

З нерозсудливістю, що становить цінність справжньої пристрасти, кинувся цей живий мрець у пригоди, що й сміливішого могли позбавити глузду.

Вказівки карлика тривали не більше, ніж чверть години.

Двірський радник повернувся до замку Пурталес, на що витратив тільки п'ять хвилин, бо вперше йшов з розплющеними очима.

З дев'ятої до десятої ходив він галерією Пурталеса, спираючись на свою бразільську суковату палицю, ходю, що мусіла його назавжди зробити смішним.

Повна енергії голова, під впливом думок свого власника стала майже схожа на образи, що висіли по стінах.

Ніс і тонкі уста, досі майже безвиразні під заплющеними очима, набули тепер тої витончености, що її цілі століття вирізьбили на обличчях усіх цих людей, які на портретах, в убраннях великих королів, або єпископів, показували йому низку його предків. За п'ять хвилин до пів на одинадцятую двірського радника почало дуже трясти. Він підійшов до стінної шахви й випив декілька крапель. Коли це не допомогло, він вийняв із алькова хутро. Примарний посміх майнув мимоволі по його обличчю. Він повісив хутро назад у шахву. Потім рішучим рухом його знов вийняв.

— Я стаю смішним,—сказав сам до себе двірський радник,—кілька секунд перед тим, як остаточно перетворитися, що є велика новина в історії людини, я нервуюся, вибираючи пальта.

— Я бачу,—додав він,—і глибока зморшка лягла на його чолі, що я більше жадаю цього страшного переживання, ніж уявляю собі душевне напруження, хоч би воно стосувалося тільки до нервової системи, що ще далеко не є душа.

Це твердження було розумне, проте двірський радник сторопів украй, циніка обняло таке велике хвилювання, що могло б і трупа обернути в чорта.

Цей чоловік, що десять годин перед тим на кожну життєву пригоду відповів би з мудрістю Люцифера, і найвищий розум убачав у тому, щоб нехтувати всім і триматися осторонь, тепер так хвилювався, що був би неспроможний відрізнити горілку від доброго вина.

Хвилину перед тим, як мав залунати сигнал, загубив він останню ясну думку. Як і всі люди, не міг він стерпіти близькості щастя, не віддаючи свого розуму, що без нього щастя є тільки дитяча забавка.

На лихо своє, почав він бігати по хаті, хоч це був єдиний рух, що найбільше його стомлював.

Коли телефон о пів до одинадцятої почав дзвонити, помітив він у кишені пальта часопис. Цей випадок вирішив те, що він кинувся в пригоду таким способом, якого ніколи не сподівався. Його зір прочитав в одному написі слово «Пекін» і передав його мозкові, що, мов з м'ячем, грався цим поняттям, поки двірський радник біг до телефону.

Через дрібницю він, як і більшість піонерів, потрапив на хибний шлях, це відбулося протягом двох секунд.

Двірський радник ухопив телефонну трубку, що вже кілька років не приймала людського голосу, почув через слухівника оклик і повернувся. У ту ж мить почався страшенний тиск на його груди. Він поривчасто загорнувся в хутро, широко ступнув два рази й кинувся в вікно, що його поглинуло.

ПЕРЕТВОРЕННЯ ПЕРШЕ

Коли він знов розплющив очі, то був у ношах і побачив себе в люстрі, що висіло проти нього серед жовтих шовкових запон; лице його мало барбарський вираз людини, що належить до чужої раси.— Я китаєць,—промовив до себе двірський радник,— і обіймаю соціяльне становище, що певне личить поколінню курфюрстів та дипломатів. Хід думок на-вернув його незабаром до найбільших загадок. Здібність думати залишилась у нього, але він помічав, що розум, який тепер міркував, зовсім не той самий, що за років самотности в замку Пурталес розвинувся був у генія гіркої правди.

У дійсності думав у ньому або той, або другий розум; цей останній після перетворення, що зазнала його душа, був від високої раси, але мав інше оточення, ніж у замку Пурталес. Мала рештка розсудливості, що йому залишилася, безперечно походила з Пурталесу. Але це була тільки тінь попередньої розсудливості, залишена йому з міркувань вищого передбачання. Він служив для контролю і трохи для порівняння. Це порівняння створювало зв'язок між

його колишнім і новим життям. Без цього дару невеликого порівняння вся пригода стала б чародійством, що варте химерного письменника, який більше любить напруження, ніж той дух, що завжди повинен ним керувати.

Двірський радник користувався з цієї рештки колишньої розсудливості, як з географічного компаса. Через те він твердо визначив своє становище. Ці рештки розсудливості одночасно правили йому ще й за певний резервуар, з якого він міг черпати спогади про свої пригоди, коли б йому довелося повернутись у своє колишнє ненависне тіло.

Проте все, що йому тепер траплялось визначилося вже самою його ролею, тобто—становищем китайського маїната, що подекуди мав іще виразні ознаки двірського радника—чудну подвійну конструкцію.

Винахід карлика цим зв'язком був геніяльно вдосконалений.

Але що в цей момент робив карлик?

Можливо, що бог так само велично стоїть коло маленького віконця, що провалить у простори людської долі, такий же лагідний, добрий та страшний, як і цей винахідник, коли він через скло свого апарату слідкує за людиною, яку викинув у космос, перемігши закони часу та простору.

У гой момент, коли двірського радника несли кулі пекінськими вулицями, що киціли носильниками риби й скоморохами, а над їх головами маячила сила прапорів, карлик пустив на своє місце при

апараті дочку; в одну мить вона побачила ціле життя.

— Я сподіваюся,—не спускаючи очей з об'єктива, сказала дівчина,—ти добрав способу не дати йому загубити останні сили серед обставин, що ясно вимагають великого напруження.

Дівчина з жахом побачила цілий арсенал зброї при поясі двірського радника. Її обличчя показувало співчуття і це зворушило карлика.

Цей винахідник був не тільки геніяльна, але в найвищому розумінні добра людина. Цей чудний фанатик науки був добрий, як старий бог; він відповів на доччині слова лагідною посмішкою, що її ущасливила. Цією мудрою посмішкою він уник диспуту на вчену тему: про це він охотніше владався в розмови з чоловіками, ніж з жінками, що піклування та співчуття ставлять вище за розум.

Бридкий карлик, що його добра душа робила привабливим, переживав пригоди двірського радника з таким виразом на лиці, з яким відповідали нам наші бабусі, коли ми їм розказували про наші маленькі лиха.

Цей вираз лица визначає: всі становища, що в них заганяє нас життя, є тільки привід, щоб випробувати наші здібності.

— Герої,—сказав сам до себе карлик, не насмілюючись виявити цих думок при дочці,—це раса, що відрізняється від йолопів тільки виразом обличчя. Цей двірський радник, що так поважає героїв, маючи до своїх послуг тридцять тисяч років, щоб у їх межах обрати героя і в його особі як фенікс відродитися,

секунду перед цим встигає зазирнути, в часопис. Мабуть він не знав, що цей шматок паперу може й найчистіше серце призвести до розпуки. Але я не розумію, чому цей дух, якраз тоді, коли він має визволитися, робиться незграбним, як те саме тіло, що через його дві рани він був примушений зненавидіти життя.

Людина, що їй Китай цілком байдужий, а вони вибирає цю малп'ячу сучасність,—засуджена бута дієвою особою трагедії, трагікомізм якої не може усунути навіть наука.

Не можна зрозуміти чому той, хто хоче призвати Готфріда Бульйонського, шепоче заголовок з часопису.

Коли треба було вибирати пристрасть, двірський радник вибрав сміливість, але свою роль в цій царині почав справді з сміховища, що можна змалювати, але перевищити не можна.

Двірський радник в присмерку свого колишнього розуміння спостерігав, що його тіло являє собою молодого чоловіка; рухами та вчинками цього тіла керує мозок, що разюче відрізняється від попереднього. Він установив це, сидячи в ношах, убраний як учений, з деякою зброєю при боці.

Люстро показувало йому обличчя з диким виглядом, що його люблять жінки, коли воно сполучається з освіченістю.

Безперечно йому належало право на всі розкоші життя. Більшість бажань у його стані було дуже легко задовольнити при автократичному ладі, що

під назвою демократії, ще не знищив найстарішої й найдивнішої в світі династії китайських царів. Цілкомитою змогою задовольнити всі свої бажання він міг дорівнювати хіба тільки античним богам. Тут кожній пристрасті були дані найнестріманіші можливості.

Двірський радник зсунув на бік складки свого кімоно. Він побачив м'ясень, наче вилитий з бронзи. Тверде й рухливе коліно грало в суглобі тою дикою красою, що властива тільки грудям зовсім молодих жінок.

Двірський радник нахилився. Призвичаївшись до чужого типу, він з увагою актора вивчав себе в люстрі.

Йому пощастило знайти в собі більшість прикмет, що визначають величність.

На носі, що глибоко й спокійно вгинався, спочивала сміливість. Лоб складався з чималої кількості невеличких металевих горбків, стиснутих до купи гармонією не абиякої волі; вуса елегійно звисали, але щоки були тверді, і це утворювало чудовий контраст.

Двірський радник, коли кулі несли його в Палац-готель, брав уже участь у трагедії й переживав її, як китаєць, хоч для європейського суспільства вона була нечуваною сенсацією і пізніше спричинилася до одного з найвідоміших процесів в Анконі.

Тим, що в першій пригоді через своє дурне збен-теження двірський радник, щоб пережити сміли-вість у формі пристрасти, обрав найсумірніший нарід він мусів на початку своїх перетворень удовольни-

тися з ролі більше глядача й свідка, ніж діяча. Однак треба на хвилину згадати про попередні події, що стосуються до італійської дипломатії і зачіпають колонізаційну проблему.

У готелі, куди несли двірського радника, маркіза Енріка Ротанаці найняла для торгового аташе Ді-Бенедетті кілька кімнат і платила за них. Цей факт має значіння через те, що маркіза була жінка італійського посла.

Маркіза познайомилася з цим аташе, ще будучи молодою дівчиною, коли якась кузина рекомендувала його в формі морського лейтенанта на початку триполітанського походу.

Протягом довгих років, що вона його ніколи більше не зустрічала, ба навіть імені його не чула,— маркіза вбачала в цьому юнакові національного героя. Цей образ з ревнивою старанністю ховала дівчина в своїх мріях і тоді, коли знала вже життя в усій його тверезій правді, коли віддалася за чоловіка, що вдсятеро всіма сторонами перевущував цього лейтенантика.

Своєму вимріяному героєві маркіза додержувала вірності, що походила тільки з молоді віри і спричинилась до страшних розчарувань.

За десять років пізнала вона цього чоловіка в своєму передпокої і відразу знесиліла.

Вона пізнала навіть ходу цього чоловіка, що його, як бога, зберігала в тайниках душі; тепер з'явився він перед нею не морським лейтенантом, а торговим аташе її чоловіка.

Посол сам привів його на чай до своєї жінки. Ані найменшим відрухом обличчя не виявила вона, що його знає.

Розчарування з того, що оце такий її герой, було безмірне. Вона не могла простити йому, що він не був геній.

Але це була цілком пристойна постать, молодий чоловік добре бився, у двох війнах. Вона поводитися з ним, як з боягузом і, як тільки могла, не помічала його, не запропонувала навіть другої чашки чаю, і з тим він незабаром пішов дуже ображений.

На своє нещастя він сказав послові, що знає його жінку. Посол здивувався з того, що жінка затаїла це знайомство, але не надавав цьому ваги, поки не помітив, як брутално вона з ним поводитися.

Тим часом ця прозора ненависть спала на око всій італійській колонії.

Маркіза не прощала своєму героєві того, що він працював у нудній статистиці торговельного експорту, замість славитися серед усіх людей, і не мала досить розуму, щоб стримати свою лютю.

Кожен у цій безупинній метушні італійської колонії раніш за саму маркізу знав, що вона божевільно кохала Бенедетті.

Бо, коли жінка, охоплена полум'ям почуття, може удавати байдужу, вона або не має серця, або геній, чого, не ставши смішним, ніяк не можна було б сказати про гарну сіціліяночку.

Посол у цьому становищі виявив потур, що на нього здібні чоловіки романських країн. Ревнощі

цей джентлмен вважав за кодекс неосвіченого барбарства. З тонкістю дужчого чоловіка намагався він був допомогти своїй жінці побороти цю схильність, поки вона сама ще її не усвідомила і видимо тяжко мучилася.

Бенедетті належав до того сорту чоловіків, що їх благородна краса захоплює певних жінок, але таких людей, як вони—легковажних та банальних—сотні.

Цих гарних хлопців, при звичаєних до легких перемог і не досить розумних, щоб сказати вчасно «ні»—звичайно беруть жінки частіше, ніж вони сами їх здобувають.

Він ставився до пані послової з повагою, що такі люди віддають кожній жінці високого стану, показуючи, що готові до любови, якщо цього від них забажають.

Помітивши, що вона накинула його оком, він либонь пожалів пристрасну жінку, що, здавалось, його ненавиділа. Він провів декілька ночей без сну, боячись, що її неприхильність може зруйнувати його кар'єру.

Потім він став щасливий, що помилився, хоч ця прихильність могла накликати на нього багато неприємностей.

Одно слово, цей молодий чоловік поводився так само шабльоново розважливо, як і кожен гендляр. Свої вигоди й своє серце тримав він у практичній рівновазі.

Маркіза так захопилася була своєю пристрасстю, що це почало їй шкодити. Однієї ночі, увійшовши до

неї, її чоловік побачив як вона, держачись обома руками за високе мосянжове бильце ліжка, вигиналася, мало не ламаючись. Він бачив, як улюблене обличчя вмивається слізьми.

Посол не мав пустого гонору й не відчув образи самолюбству, як його товарищі, коли їх жінки бува так одверто виявляють пристрасть до іншого чоловіка.

Але він ^впополотнів, побачивши такі сльози.

У жіночих сльозах, що в своїх властивостях різноманітні, як хмари, для знавця є той блиск, що пробивається в таємниці самоцвітів.

По них посол пізнав долю своєї жінки. Ця доля була страшна.

Він не взяв розлуки з своєю дружиною, що було б по-світському розумно й цілком пристойно. Із сотні чоловіків його кляси дев'ятдесят, коли б вони могли цю майбутню долю передбачити, покинули б обійми своїх жінок, а дев'ять залишилися б із фанатизму, що рішив би їх глузду.

Посол залишився коло подружжя з добрістю людини, що їй смерть стала байдужа. Посол дійсно був чудовою людиною. Він так любив свою жінку, що йому здавалося самозрозумілим взяти на себе її долю, хоч би вона вела й до в'язниці та зруйнувала йому двадцять п'ять років невпинної праці. Він любив не тільки жінку, а й ті страждання, що вона мала їх терпіти. Це надавало елегантному стоїкові мудрості Соломона.

Серед таких обставин у Пекіні з'явилась італійка що приїхала слідом за аташе. Вона походила з Туріна

й була русява, а це в італійці може зводити з розуму. Ця Марія Шуздер була з тих романок, що схожі на шведок, але вдачею справжні чортиці.

Безперечно її приїзд був пекельно болісний для Бенедетті. Йому не треба було другої коханки, що до того й викривала його з негарного боку. Вона напосіла на нього й він розважав, як би її позбутися.

З того часу, коли пані послова почула про приїзд цієї дівчини, вона змінила тактику. Вона виявила таку пощану до молодого чоловіка, що й головному отаманові зробила б честь і була надзвичайно необачна.

Бенедетті, помилково додержуючи погляду, що не слід ні від чого відмовлятися, прийняв цей виклик.

Аташе покохав би кожну жінку, що його бажала б і тішила його гонористість.

Раптом у нього стало дві коханки, що з них маркіза була любішою, бо зняла для нього в готелі чудове приміщення, де могла його зручно відвідувати інкогніто.

Коли маркіза впевнилася, що не тільки сама володіє молодим чоловіком, вона кілька днів була глибоко нещасна. А як вона все ґрунтовно обміркувала, то в її очах з'явилася риса холодної жорстокости, що робить жінок гарними, але небезпечними.

Вона краще відкусила б собі язика, ніж би виявила, що взагалі знає щось про існування цієї жінки. І намагалася мовчки погорджувати нею, що власне було недоцільно.

Бо прибула дівчина, що походила з порядної родини й переслідувала Бенедетті почасти люблячи

авантурність, почасти через божевільну пристрась, інтригувала маркізу, де тільки могла.

Вона була чудово озброєна. Знала світ, наскрізь розгадала чоловіків і вже не могла себе більше ввести в славу, чого маркіза страшенно боялася.

До того дівчина, що з Генуї до Пекіну вв'язалася за хлопцем, навряд чи дозволила б, щоб її заступила жінка, яка не мала на нього прав і була далеко не така гарна, як вона.

Одного дня в залі готелю, щоб зачепити маркізу, Шуздер інтимно звернулася до Бенедетті. Розлючена маркіза поїхала додому й попросила посла, щоб той звелів вислати з Пекіну цю жінку. Хоч маркіза й пояснила пригоду шабльоново-пристойно, проте її прохання було для посла пекельно болісне. Його намагання виконати жінчине бажання натрапили на несприятливі обставини.

Шуздер, що й слова не знала іншою мовою, як італійською, була чужої національності. Делікатність оказії вирішила справу. Посол не міг, не зробившись зовсім смішним, просити чуже посольство вислати кокотку, що була під його захистом. Маркіза прийняла цю звістку цілком спокійно.

У готелі, відповідно передягнувшись, вона відвідувала Бенедетті, що не був багатий, Підкуплений бой заднім ходом, що ним ходили тільки слуги-китайці, проводив її до трьох кімнат, що вона за них платила. Тут одного разу, через безглузду легко-важність Бенедетті, вона зустрілася з Шуздер.

Маркіза спокійно дивилась, як, поки вона сиділа

в креслі, ця особа двічі пройшла повз неї, ніби сама була господинею в цьому приміщенні. Для Шуздер, що не дарма через любов до джиґуна втекла з дому, зовсім не помічати маркізи було насолодою.

Маркіза не уявляла собі, що відбувається в душі такої дівчини й терпіла знущання, поглядаючи на годинника, що за тодішньою модою носили на руці.

— Бенедетті не йде,— сказала собі маркіза трохи згодом,— доведеться самій боронитися.

Вона підвелася, збігла заднім ходом; коли виходила на вулицю, в неї готова була початись гістерика, але величезним напруженням волі вона її перемогла й рушила додому. Там вона стала вибирати поміж батогами свого чоловіка, вони їй здалися замалі, і вона витягла з футляру великого батога для муштрування собачої зграї, подарунок Кадорні, потім під'їхала екіпажем до вестибюлю палаца і поволі, не ховаючись, вийшла нагору східцями.

Збентежений порт'є послав за нею слугу, але йому вона не дала ніякої відповіді.

Перед кімнатами, що вона найняла їх для Бенедетті, маркіза зупинилась і спокійно та впевнено виконала таку маніпуляцію. Вона зсунула всі персні аж до нігтів і міцно притисла пальці до долоні.

Це вона зробила надзвичайно досконало. Але з цього моменту певно була в нестямі, бо покинула за собою незачинені двері.

У цій хвилі двірський радник узяв участь в дії, що досі була власне тільки вступом до його пригоди.

Ця історія завела далеко вбік читача, що перед

цим був на слідах надзвичайної події. У цьому зволіканні більше завинив нерозум двірського радника, що, перше ніж перетворитись і ввійти до кола героїв, зажадав був від карлика ролі звичайного глядача,— тут далеко менше важить недбайливість письменника, що його більше приваблюють дійсні герої, ніж люди просякнуті самими сентенціями.

Коротше, в цей момент двірський радник міг би грати ролю в цій події.

У коштовцюму вбранні багатого китайського вченого двірський радник, що єднав розумну голову з палким темпераментом та здавався войовничим левом, вийшов з ношів біля готелю саме тоді, коли під'їхала пані послова. Двірський радник пройшов через вестибюль і, зневажаючи ліфт, подався був в гору східцями, коли повз нього пройшла маркіза.

Велика пристрасть, що сповнювала цю жінку, спричинилася до того, що він пішов за нею коридором. Він був єдиним свідком надзвичайно жорстокої сцени, що її побачив крізь відчинені двері.

Йому було видно, як маркіза пройшла через кімнату аж до люстри, потім відступила в затінену її частину.

У люстрі вона певне угледіла двірського радника, що широко роставивши ноги, стояв у дверях і здавалося був зачарований її рухами.

Вона не звернула на нього й найменшої уваги.

Коли жінки впорядковують свої жіночі справи, вони завжди акторки. Прилюдність стає резонатором для їхніх почувань; у душі своїй вони не усвідомлю-

ють, що через це викривають найінтимніші речі.

Із сусідньої кімнати вийшла Шуздер. Вона видимо почула шум і відчинила двері. Дівчина оце допіру скупалася й накинула на себе тонкий шовковий купальний плащ.

Маркіза поволі, ступою приголомщеного тигра наблизилась до Шуздер, що стояла, тримаючись за ручку дверей; тричі вдарила її бато́гом по шиї й двічі по грудях.

Дівчина в своєму спокої була ще краща, ніж маркіза в своїй люті.

Одну хвилину стояли обидві жінки в страчних поставах одна проти одної. Їх серця відбивалися в їх очах. Пристрасть перетворила їх у богінь, а мовчання робило їх надзвичайно спокусливими.

Тоді маркіза впустила батога, підняла руки, повернула їх і, вдаривши супротивницю в лице, протягла руками вниз аж до грудей. Самоцвіти мов ножі розрізали щоки дівчині.

Тоді тільки Шуздер озвалася. У люстрі вона побачила своє знівечене лице, а за ним угляділа обличчя двірського радника; в його очі з силою розпуки втопилися очі катованої русявої істоти, що їх виразу не можна забути.

Погляд жінки в такий момент, коли смертельно поранено найуразливіше, що в неї є, її красу, таїть обіцяння тому чоловікові, що й в уяві не має бажання.

Погляд цих чарівних очей, що потьмарились у смертельній красі, бо з швидкістю блискавки зре-

зуміли, що раз обличчя знівечене, то всьому для неї край, міг би й чорта перетворити в янгола.

Двірський радник не поворухнувся.

Вражені цим очі дівчини покинули в люстрі очі двірського радника й на мить згасли.

Потім наче на щось знов звернулись і стали крижани.

Вона кинулася звірячим стрибком до туалетного столика, вхопила манікюрну пилку, двічі швидко встромила її в артерії на руках і вибігла до коридору.

При цьому вона відштовхнула двірського радника, вибігла східцями вгору на другий поверх, там притулилась у кутку біля телефонної будки й знепритомніла.

За хвилину служниця, що бачила, як вона пробігала повз неї, перев'язала їй руки біля п'ясти серветками й тим врятувала їй життя.

Маркіза, не турбуючися більше за Шуздер, подалась додому. Двірський радник вернувся в свої ноші.

Його поведінку не можна зрозуміти навіть і тоді, коли високого стану китайця й не вважати за джентлмена.

Перше, ніж з'ясувати підстави такої поведінки двірського радника, треба до кінця розказати про подію, що оце трапилася, хоч її наслідки не мали для Брюстляйна особливого інтересу.

Ця подія була страшенним скандалом поперше для маркіза, що зразу подався на відставку.

Бенедетті увечері написав послові такого листа:—
Ваша вельможносте—вибачте мені, що не можу пові-

домити про якусь свою провину. Навіть якби я це й мусів зробити, що я урочисто заперечую, це не мало б уже рації, бо мертві не знають провини. Я тільки сповіщаю, що цю страшну пригоду усуваю одним рухом руки; це дає мені певність, що я зроблю цим послугу вщанованим особам.

Меленький Бенедетті благородно застрелився, не було ніякого сумніву, що він сам вкоротив собі віку, а до того таким способом, що трохи відповідав маркізиній про нього романтичній уяві.

Але він напевне не сподівався, що ненависть Шуздер далеко перевищить його шабьоново-геройський вчинок.

Їй було не трудно збудити підозру, що до ран в її артеріях спричинився маркізин замах на її життя. Удари батога робили цю гадку цілком правдоподібною.

Безперечно Шуздер для того тільки поранила себе, щоб, збудивши підозру проти маркізи, так само знищити її для Бенедетті, як через своє знівечене обличчя була знищена й вона сама. Вона досягла тим чогось іншого, що покищо перебувало в тайні.

На процесі, що відбувся в Анконі, присяжні висловились на користь маркізи. Хоча половина Риму протягом трьох днів приїздила до Анкони, маркізу за рани, заподіяні дівчині перстнями, присудили до в'язниці.

Це дало нагоду її чоловікові показати свою велику до неї любов. Він виявив її в день, коли трагедія скінчилась, тобто коли маркіза вийшла з в'язниці,

що через неї вона зруйнувала життя своєму чоловікові.

Вийшовши на волю, вона побачила в екіпажі свого чоловіка, що простягав до неї руки.

— Іди,—сказав він,—я пів року з тобою не розмовляв.

Вона глянула на нього поглядом, що здавалось був з того світу. Вони зрозуміли одне одного; їхньої щирости не могла тепер зруйнувати ніяка пристрасть.

— Гадаю,—спокійно сказала маркіза,—за той час, коли ти не мав змоги зо мною розмовляти, я почала тебе розуміти.

Ці слова не були пустими, бо з маркіза була така завершена людина, що тільки вимріяний образ, який тішив пристрасть маркізи, заважав досі цій жінці бачити, що її чоловік має не тільки кращі ноги, але й чесніше серце, ніж юнак, що спромігся тільки застрелитися.

Любов маркізи до свого чоловіка стала безмежна.

Є обопільний зв'язок поміж двома людьми, записаний на якійсь сторінці в книзі долей, яку не дано прочитати живим, і не розуміючи цього, вони обмовляють та ганьблять її.

Зміст любови цих двох людей був у тому, що вони найшли одне одного там, де вже більшої глибини страждання не могло бути. Вони стояли високо над пристрастю й були скуті в огні найчистішої гармонії. З часом таке єднання набуває чарівної сили над оточенням.

За п'ять років посол обняв посаду, що після такого глибокого падіння ніхто вже не наважувався був довірити цій гордій голові. Тим сказано все, що може цікавити в цій події, хоча вона затьмарює постать двірського радника Брюстляйна.

Тепер знов вернімось до питання, чому двірський радник, коли в палаці дві жінки почали себе нівечити, не кинувся поміж ними. Адже перетворення двірського радника на китайця безперечно мало одну мету, а саме,—дати йому можливість виявити хоробрість.

Відповідь на це питання тільки одна—двірському радникові не щастило, він був невдаха.

По-правді, він і сам дуже дивувався, бо в ньому ще залишилася невелика рештка європейської розсудливості.

— Розум,—сказав він до себе, коли мав час міркувати,—в цьому іншому світі, що я в нього переселений, очевидно підлягає не тим законам логіки, що я до них звик. Душі, виховані на електричний лад, видимо не цінять тих уявлень про честь, що протягом сімох століть спонукали моїх прадідів коїти дурниці. Я трапив на слизьке.

Двірський радник помилявся, хоча його міркування й було дотепне.

Він переоцінював своє європейське думання. Відповідь була далеко простіша.

Прийнявши інше тіло, двірський радник прийняв цілком і всі його уявлення. Його нова душа була палка й відважна та цілком покривала рештку його

старої душі, що могла тільки порівнювати, але не мала сили зважитися на величні вчинки.

Нова душа двірського радника була душею китаїця, тобто азіята.

Хоча цей азіят і належав до керівної класи, що в усіх країнах світу має велику схожість, однак те, що він був азіят, вирішило справу.

Фактично цьому китаїцеві, що його жилаве, крицеве тіло проймав сильний дух, була надзвичайно огидна різанина двох європейських жінок. У цьому й була тайна його мовчання.

Двірський радник з абсолютно логічною закономірністю піддався почуванням, що їх збуджувало в ньому його нове тіло. Ці почування сприймали сцену як огидливу.

Європеєць, що напевне при нестямній ярості обох амазонок страшенно був би схвилювався, зрозуміє цю пригоду, коли порівняє її з відповіддю гесинського розбищакки Геса. Коли цьому негідникові перед гільйотиною прочитали закон, який постановляв, що врятувати йому життя могло тільки одруження з дівчиною з виправного дому, він з величним жестом руки покрикнув у бік гільйотини;— Нічого іншого, тільки туди!—Чесність різних клас—різна, але вона впливає на їх життя однаково.

Молодому китаїцеві, що втілював двірського радника, було невимовно огидно бачити, як дві жінки чужої раси, хоч і належали до вищого племені, билися з-за чоловіка.

В Італії ця пригода викликала надзвичайне за-

хоплення. Античний Рим визнав би цей герць за геройський.

Тонкий та сміливий дух двірського радника зовсім не відчув, що перед його очима пригода своєрідної краси, і що він переживає сенсацію, яку в її нестримній красі можна пережити тільки один раз.

Без ніякого жалю покинув він місце, де одна жінка вмирала, а друга тікала.

Гордість азіята заважала йому збагнути, що ця сцена його якось обходить. Справді він зневажав європейців; ця ненависть виникала з колоніальної проблеми.

— Європейці,—казав, сходячи до своїх ношів радник,—намагаються перевищити один одного шляхетною мужністю; серед тубільців вони в своїй душі самотні і звіріють. Вони ненавидять тубільські маси, які їх оточують, і явно втрачають при цьому резум.

Білим—міркував двірський радник, що мав образ азіята чистої раси—бракує геніяльного відчуження чужого життя, яке маємо ми кольорові щодо європейців.

Тим то вони, гніваючись у своїй самотності, з пихою барбарських завойовників, зруйнували найделікатніші культури світу.

Якими звірми були певне європейці, коли ще будучи дикими, гнали поперед себе народи і спричинили велике переселення!

Хід думок двірського радника був у дійсності основою проблеми, а саме—зміни, що їй підлягають білі раси в оточенні екзотичних народів.

Їхні переваги,—провадив своє резонерство двірський радник, поки кликали його ноші,—не визнаються в країні, яка має іншу ідеологію та вклоняється іншим порокам. Свої пристрасті вони не можуть задовольнити, бо їх задоволення потребує завжди партнера, що однаково з ними відчуває. Їхня честолюбність, вияви їхньої хоробрости марно пропадають, бо змісту їх не розуміють.

Тим то,—казав двірський радник,—у своєму становищі скидаються вони на диких звірів у неволі. Повні жадоби вони залишаються самотніми й вгризаються одне в одного і з помсти, і з пристрасти.

Двірський радник поклав руку на пояс, притримуючи зброю, щоб вона йому не заважала, коли він влізатиме в ноші.

Дорогою двірський радник з упертою в'їдливістю вченого розвивав далі свою тему.—Коли подумати про політику, що тепер керує світом, як колись фатум клясичної трагедії, то всі огидні події, що спричиняють війни в Африці та Азії, виникають з того, що білі серед океану кольорових, через свою ізолюваність, просто божеволіють.

Парадоксальність світової історії є в тому, що Європа не розуміє цих подій, не розуміє, якої зміни зазнають її одноплеменці, не може збагнути тої безмежної самотності білих, що спричинює психічні явища, подібні до тих, які супроводять вживання кокаїну.

Користуючись з цієї гіпотези,—робив висновок двірський радник, випроставши, як атлет на арені,

свою чудову постать,—можна пояснити всі ті злочини, що під назвою культурних воєн навіжені генерали білих вписують в історію чужих частин світу.

Двірський радник, що його несли приємно колишучи в ношах додому, стикнувся з життям членів італійського посольства в момент, що в драматичному мистецтві зветься перипетією. Він залишив цю драму з делікатним, але відхильним жестом.

Цей рух напевне не дуже відрізнявся від того, якого він ужив у Пурталесі, коли життя на мить ясним променем торкнуло було його крізь туман парку.

Він розміркував, що був би дурнем, коли б захотів залишитися в ролі, яку без роздвоєння душі міг би мати в Пурталесі.

З нього був невдаха, що міг мати втіху хіба в своєму досконалому розумі.

— Є тільки однісінька мужність, що властива всім людям, але виявляється вона різно. Те, що ці люди, до яких у чудовому образі належу й я,—додав він задоволено глянувши в люстро,—звуть сміливістю, є те саме зречення, від якого я втік з Пурталесу. Це треба змінити. Що більшав його колищній розум, то меншала охота перебувати далі в новому стані—у цьому й була таємниця такої його ухвали.

Двірський радник був занадто розумний, щоб задовольнитися з нових ніг, підлеглих мозкові, який не знав, що з ними почати.

Через це, вилазячи з ношів, він уже був більше двірським радником, ніж китайцем.

У своєму домі, що про нього досі він і гадки не мав, двірський радник перебрався й подався в сад.

Звички життя,—сказав він собі,—звісно нижчого походження, очевидно керують в електричній сфері так само, як і в земній. Я цілком природно беруся до вчинків, про які зовсім не думаю.

Двірський радник не був свідомий того, що, як і карлик, якого він у старому житті зневажав, думав науково-точно. Він сів на ослона й побачив зворушливу сцену, але на нього вона нагнала сон.

По той бік ставка з'явилась юрба молодих дівчат і розсипалась по чепурних місточках, а звідтіль посідали до гондоль. За хвилину гребли вони на воді в вузеньких човниках, що мали на переді з оголеним животом та спущеною головою, фігуру, яка вважається за символ мудрости.

Через пів години зійшов місяць. Дівчата на дивних возиках та химерних тваринах їхали тонкими містками до купалень і поверталися звідти голі. Їх ясно-бронзові тіла в світлі місяця тремтіли пристрастю. Одночасно залунала мелодія флейт, що розв'язала рухи дівчатам, і почалися чарівні несамовіті танці.

Двірський радник був присутній при бакханалії, що про неї епікурейці його нації звичайно дізнаються тільки від портъє; але він під час цієї сцени глибоко заснув.

Сон заспокоює, він має властивість зменшувати напруження. Він, мов вітрогоном, вивітрив з двірського радника всі бажання, що вабили його до ки-

тайського тіла, усі поривання, що вже не були великі, бо навіть чарівна любовна сцена викликала тільки сон.

Цим також зменшилась сила, з якою електрична хвиля держала двірського радника в напруженні. У нього було почуття, що він перетворюється знов в себе.

Тоді з страшною швидкістю, мов пущений з тугого луку, він пролетів назад у ту сферу, де географічно лежав Пурталес і де він знов мав доступ до свого геніяльного перетворителя.

Під час цього переміщення двірський радник мав деякі виразні почування й блискавичні думки.

Перш за все його розчарування було безмірне.

Потім, наскільки можна встановити, коли він нервами відчув, що наближається до Пурталесу, його напав великий жах. Страшенна туга охопила його, він почував себе так тяжко, що дивувався, чому не падає. Двірський радник крім того почував глибокий сором за свою невдалість.

Це почуття буває в усіх чоловіків, що звертають увагу тільки на наслідки, замість того, щоб згадувати про свою хоробрість, що лишилася без наслідків.

До цього почуття долучалася ще тяжка свідомість утраченої нагоди: він не використав єдиної величезної можливості, що її давало йому життя.

Він напружував через край свій мозок, його думки в тисячу раз швидше за блискавку бігли крізь ті ірати уявлень, що як вали фортеці оточують європейську систему думання.

— Приспіла остання хвилина,—сказав до себе двірський радник, що, як усі німці, коли треба відважуватися, замість діяти, почав міркувати.

— Жінки не можуть викликати нового бажання, бо я зараз починаю обмірковувати їхню цінність. Навпаки, чесноти завжди властиві нашій расі. Відвага чоловіків—це війна,—провадив він твердо далі.— Коли вони розумні, то надають боям вищого змісту, ніж сама сміливість.

— Але для молодих людей,—сказав він з піднесенням двадцятилітього Інайзенав,—є тільки одне захоплення, а саме—чиста дія, що далі не оцінюється й не обмірковується. Дія, що завжди залишається ідеальною і має в історії цінність бездоганної сміливости Аристокена, молодого Олександра, Цвінглі.

Двірський радник почав був уже збиватися з пантелику.

Дух цього чоловіка, що ще допіру не мав ясної думки, потрапив у країну свого юнацтва, єдиного часу в житті, що був для нього прекрасним, коли піратські історії, ігри в індію та розбійників сяяли серед першого захоплення романтикою, як зачарований замок.

Двірський радник був глибоко схвилюваний. Йому знов не пощастило зосередитись і висловити бажання, що відповідало б розумові дорослого і, мабуть, зупинилось би на фантастично-величній постації минулого.

Він думав про своє юнацтво з таким поривом,

що жадання повернути його з'явилося так скоро, як і сама здібність бажати. Він справді зажадав раніше, ніж сам це помітив. Бо дитяче бажання таке чисте, як і сильне.

У тій же хвилі відчув він жахливий тиск у груди, що вже раз виштовхнув був його в простір.

ПЕРЕТВОРЕННЯ ДРУГЕ

За малий час по тому побачив він себе в одязі мічмана на одному з військових кораблів, що належав до морських сил Англії за часів надхненного та блискучого описувача їх—капітана Марріята, тобто наприкінці вісімнадцятого століття. Двірський радник у такому строї являв одного з тих блискучих юнаків, що їхня хоробрість, шляхетне походження та любов до батьківщини протягом довгого часу підкоряли їм серця юнаків усього світу.

Становище Брюстляйна було надзвичайне. Корабель перебував у гавані, і капітан його день перед тим мав нещастя образити капітана іншого корабля. Умовилися, щоб герць відбувся негайно. Обидва капітани, міцні як дуби, не сміли стрілятися в гавані бо це було небезпечно.

— Ми примушені,—сказав секундент,—кинути жеребок, на якому саме кораблі скінчити справу, бо вона повинна відбутися тільки на терені нашого королівства.

Було о третій годині ночі, і вони пробували в Португальських володіннях.

Кидали жеребок гральними костями.

— У нас шість очків,—сказав секундонт напасника.

— Всесильний боже,—сказали секунданти ображеного,—сьогодні ввечері о дев'ятій у вас залунають постріли рушниць.

Коли баркас з чужим капітаном двадцять хвилин перед призначеним терміном пристав до облавк, капітан, що образив і мусів стрілятися, лежав п'яний. Він так напився, що не можна було й думати вдержати його на ногах хоч одну хвилину. Його офіцери були обурені.

Капітан одначе не позбувся пам'яті, хоч не міг ворухнути й пальцем. Цілу годину він робив спроби ходити, а офіцери підтримували його з боків.

— Приставте мене до стіни,—сказав він, але як тільки його приставили, він зараз же впав.

— Треба прив'язати мене в темному місці.— Цей чоловік виявляв відвагу слона.

— Капітане,—сказав тоді старший офіцер,—вас там прострілять, мов лантуха, а самі ви не спроможні стріляти. Коли це стане відоме, буде ганьба нашому прапорові, байдуже мертві чи живі ви зостанетесь.— Є тільки одна рада на це,—сказав молодий мічман,—я заступлю капітана.

Загальний регіт був йому на відповідь, хоч він на це не заслуговував. За п'ять хвилин кожен переконався, що він мав рацію.

Коли мічман узяв на себе капітанів мундур і почепив його відзнаки, капітан вигукнув з останньої сили своїх легень:—Мушу згодитися, щоб цей смар-

кач боронив мою честь, але бажаю йому такої діри в черево, як від свинячого рожна.

Трохи згодом юнак, що був не хто інший, як двірський радник, стояв, тремтячи з захоплення пригодою, в проході, що його навмисне залишили напівтемним, щоб дуелянта не можна було пізнати.

Секунданти відміряли одинадцять аршинів і на запит про сутінок, повідомили, що це єдиний коридор, досить довгий і безпечний від поліцаїв з гавані, бо його стіни не пропускають звуків. Секунданти обох сторін похапцем поручкались, відступили вбік і постановили, що обидва капітани стоятимуть один до одного спинами, а по третій команді повернуться й стрілятимуть.

Сигнали пролунали занадто скоро. Цілитися в коридорі було неможливо, корабель дуже хитало. Молодий мічман повернувся й стрілив наосліп, але не влучив, самого ж його поранено в плече. Він не зомлів, міг вдержати пістоля й мовчав. Пістолі знов наладовано. Цього разу його супротивник стрілив не дожидаючи третьої команди.

Двірський радник повернувся тільки при останньому слові—«огонь»,—і в ту ж мить був знову ранений. Проте він відповів на постріл, ретельно націлившись. Наслідок був фатальний. Куля прошила посередині тіло супротивника, і він з ревом вола упав.

Хірург, штурман та його секунданти зараз підбігли до нього, підвели й посадили. Але це не допомогло; за хвилину він був мертвий.

Повернувшись до його супротивника, вони побачили, що він лежить ниць непритомний.

Тільки наступного ранку, коли корабель вийшов уже в море, двірський радник прийшов до пам'яті.

— Куди мене поранено?—зараз спитав він.

— Одна куля,—сухо сказав штурман,—застрягла в плечі, друга—в стегні; витягти їх було не легко; але в вас розірвана ще вена, через що ми вночі не давали вам віски.

— Я зараз хочу бачити капітана, сповістіть його,—сказав юнак.

— Він радив нам викинути вас за борт, коли ми брали в нього ліки. Він лютує, що не міг сам розправитися з капітаном і що ви відібрали йому славу. Цьому чоловікові ми не згадуватимемо вашого ім'я протягом тижня.

— Боюся, — сказав собі мічман, — що на англійському кораблі розуміння чести мало що різниться від старого завіту.

— Скажіть мені, будь ласка,—сказав спокійно двірський радник,—як мене на ім'я?

— Містер Кеене,—відповів штурман і хрипко засміявся.—Не турбуйтеся, коли вас трястиме лихо-манка.

— Кеене,—поволі вимовив по складах двірський радник, бажаючи найточніше впевнитися.

— Клянусь Юпітером,—сказав штурман, що по своєму любив мічмана.—Я вас ще знов вивчу абетки. Але я вам краще дам трохи хініну мій хлопче.

Юнак, що бився з нечуваною відвагою, пополотнів.

— Без сумніву, я втілений в найславетнішу особу, — сказав він собі, — що її створив письменник Марріят на славу англійського королівства. Я містер Кеене. Але, що я це обмірковую, — провадив двірський радник, — доводить, що я себе погано почуваю. — Біль страшенно мучив його, і він признався собі, що це є пекло з якого він охоче втік би.

— Природної сили славетних моряків, — сказав він собі, — здається не вистачає, щоб побороти слабкість не кажучи вже про біль. Я віддав би багато своєї слави за те, щоб його позбутися. Що більше серед болю покидало двірського радника захоплення особою мічмана, то збільшувалася його здібність міркувати в стилі вченого карлика.

— Безперечно, я виявив відвагу, — сказав двірський радник до себе, — але так діяли мої пращури з часів хрестових походів. Моя вихватка повинна кожному розсудливому здатися нісенітницею, бо я боронив честь, що була честю п'яного корабельного пацюка.

— Розсудливий чоловік, — сказав до себе двірський радник, — не дасть себе прострелити, не маючи принаймні хоч іскри якоїсь ідеї.

Ця низка думок підохотила двірського радника за допомогою нового перетворення виявити хоробрість варту розумного мужа та славу для історії. Він без сумніву при своєму міркуванні не подумав, що цим мимохіть уже знов виявив бажання.

Випадково він тільки мусів постаріти на двадцять років, щоб у тому ж тілі і з тим же ім'ям взяти участь у події що належить історії.

Справді раптом двірський радник знов відчув знайомий тиск, що наче розчавлював йому груди. Коли він отямився, то не лежав уже більше в кадетському ліжку, а навпаки—керував боєм.

Містер Кеене стояв на містку командира. Він помітив у собі почуття здоров'я, властивого дорослим чоловікам. Він був у мундурі адмірала, що так цілковито відрізнявся від його кадетських часів, як тільки можуть змінити людину переживання двадцятьох років.

Одно слово—двірський радник в особі англійського морського героя перестрибнув двадцять років і велично стояв на своєму посту в поставі, що личить національному героєві в історичний момент.

Цілу ніч відбувалася стрілянина. Був час перед сходом сонця. Хоч люди були смертельно стомлені, поставили нові вітрила, щоб відновити швидкість.

Тоді з страшним ревом почався сильний вогонь паками. Взялися бити з усіх великих гармат. Адмірал звелів згорнути вітрила. Через те його кораблі було неясно видно і в них мало влучали. За пів години мусів він узятися до малих бічних гармат, бо головні розжарилися від стрілянини й ледве не розтопилися. За кілька хвилин ядро французького бриґа вдарило в облавок. Жахливо розтروщений матеріял поранив вітрильника та адмірала. Клин завгрубшки з телячий хвіст увігнався йому в верхню частину стегна.

Він перев'язав собі ногу хусткою, обрізавши деревину своїм ножем, і залишив його стриміти в рані,

щоб не губити крові. Через те уник болю, хоч під тиском нога поволі деревіла.

За пів години бій скінчився.

— Не щастить,—сказав адмірал, коли його зносили з командирського містка.—Я командував вогнем тридцять шість годин, щоб в останню хвилину бути пораненим, як мій тесляр.

Цей морський бій, що ним двірський радник керував удруге, був одним з славетніших подвигів адмірала Кеене, якого більше прославляли, ніж лорда Байрона. За тих часів морські бої прославлялися більше, ніж Едісон з його електрикою або Амундсен з його летом до північного бігуна. Діти на колінах зустрічали керівників флот, коли вони приходили до гавані, чого вони не робили ні перед Блеріо, ні перед Евлером, ні перед графом Цепеліном.

Хто під час бою міг би зазирнути в душу двірського радника, безперечно вжахнувся б.

Командирські містки побудовані високо, на колір шкура моряків густо-мідяна, а голос адміралів знає тільки відтінки суворого командирського покрику—тим то з вигляду адмірала не можна було нічого іншого побачити, як тільки те, що він готовий безбоязно й уперто здобути перемогу.

Справді ж цей чоловік тремтів і під темною шкурою був блідий, як привид.

Протягом тридцятьох годин огневого бою боявся він, як собака.

Двірський радник мав змогу розгадати одну з найдивніших таємниць,—а саме таємницю хоробрости.

— Без сумніву,—сказав він собі, коли його поклали в каюті,—є багато видів хоробрости. Я не розумію моральної відваги мучеників, і богові відомо, що ми протягом двадцяти років морських боїв билися не тільки за націю, але також за стяг, що поволі стало нічим іншим, як спортом.

— Цей стан,—сказав двірський радник, що засвоїв також мовний стиль найславетнішого адмірала англійської фльоти,—цікавий але неспокійний.

— Ту хоробрість, що нарід прославляє в своїх читанках, мають тільки дурні, або діти, що не вміють шанувати життя. Ми, що наш оплачуваний фах є постійно бути нічим іншим, як хоробрими, ми всі—боягузи.

Роздумуючи так, адмірал поведився найдивніше.

Два хірурги старалися з верхньої частини його стегна витягти шматки деревини й очистити рану.

Двірський радник, що звався Кеене й був їх адміралом, поведився як бог Одін, коли віддавав своє око за мудрість, він не рухався й сміявся так, як тільки дозволяли на це його зціплені зуби.

— Я бачу,—сказав двірський радник, лежачи перев'язаний у своєму ліжку,—що наш фах героїв нічим не відрізняється від фаху акторів; вони також у похилому віці повинні виявляти веселощі та юнацтво і викликати вражіння безпеки й спокою, коли сами гинуть з злиднів. Яке відразливе ремесло виконувати фах героя, що йому в інтересах його слави заборонено бути людиною.

Двірський радник з великою швидкістю знайшов деякі гіркі істини, що супроводять славу.

— Привчання себе до небезпеки,—сказав до себе двірський радник, намагаючись з нудьги опанувати філософію героїзму,—є такий же спорт, як і стрілянина в мету, або полювання на лисів. У кожному спорті дивуються з того, хто найбільше тренований, хоч би він був сама потвора; або боягуз. Слава морських героїв є в тому, щоб якомога довше удавати з себе непохитного.

— Трагедія цього покликання є очевидячки в тому,—сказав знесилений двірський радник, хапаючись за серце—що чим старіша людина, тим їй важче зберегти нерви. Від довгого страху людина стає вразливою й лякається мищі, що зашарудить. Але умілість здобути славу,—сказав він з усмішкою, що ледве йому вдалася,—саме й є в тому, щоб цей стан заховувати, а це з роками стає все тяжче. Клянусь життям, я з великою оухотою кричав би, коли ці молодці витягали мені дерево з рани.

Ці міркування були трохи передчасні.

Але вони мали підставу в деяких розмовах адмірала з капітанами суден, що воздавали ясу його флоту й приїхали віншувати містера Кеене.

Двірський радник зрозумів, що вони віддавали йому честь і шанували його не через захоплення його геройською справою, а через те, що він зміг витримати такий довгочасний бій, не скидаючи машкари.

— У колах героїв,—подумав увечері двірський радник,—про відвагу не говорять, як про чесноту,

але як про хворого вола (що може він витримати). Справді, славу треба зберігати як майно, що також коли не збільшується, то зменшується.

Примадони неба пеки становлять, як королі та дипломати, певну касту й не мають таємниць одне від одного. Вони не захоплюються ідеальністю відваги, але, як і в акторів тільки висотою майстерности, з якою раз-у-раз відобрається хоробрість.

— Тисячу разів бути хоробрим означає тисячу разів удавати хороброго. Сто боїв,—не що інше, як сто разів ловити дрижаки, але так, щоб ніхто не помітив.

— Я бачу, книга геройських подвигів є шахрайська біблія, складена майстерно, але без високої ідеї.

За п'ять день після цього бою пристали вони в Курасао, і двірського радника перенесли на суходіл, бо його нога викликала велике турбування. Фльота чекала в гавані на свого адмірала, що мусів шість тижнів лікуватися. Біль, що завдавала йому нога, був такий пекельний, що робив його ясновидцем.

При цьому він зробив незбагнений винахід. З того часу, як він пробував в історичній ролі, душі майже всіх військових ватажків були йому доступні.

— Бачу, що в царстві електрики панує кастовий дух, хоч я його припускав хіба тільки в Індії. Очевидно фах військових героїв утворює тут свою ділянку де немає нічого іншого. Я тепер не можу уявити собі душі свого лікаря, а матросів, що стелять моє ліжко, я розумію менше, ніж собак. Але,—додав він з роздумом,—історія випустила на мене величних мужів.

Бути капітаном Кеене те саме, що бути Суллою або Велінґтоном.

Двірський радник збагнув, що він, подібно до членів таємних індуських сект, раптом вплетений до ланцюга з великих осіб, яких він мов держав за руки; це визнання прийшло якраз тоді, коли його біль став майже нестерпний.

— Здається, герої—сказав він здивовано,—мають спільні думки, також схожі й їхні подоби, що з них одна—прикрашена для народу, наче створена з вічної бронзи, а друга—справжня, з'являється сьогодні в мені приватно.

— Коли тільки згадаю ім'я героя, я вже знаю всі його уявлення. Б'юсь у заклад, що про це розширення свого винаходу карлик не має й гадки.

Такого висновку двірський радник дійшов ось як:

У Курасао йому в палац приставили все, що тільки можна принести як дань полубогові. Між усім тим була ціла бібліотека з атласів й щоденників подорожей.

Двірський радник, що в ролі адмірала Кеене не любив клопотати собі голови читанням, навпаки з обуренням відсував книжку, коли в ній не було малюнків, знайшов том, що містив цілу галерію негідників, що їхніми іменами лякали дітей. Намальовані до них образи викликали нелюдський жах.

Між ними з дивної помилки хронікера був і Чінгісхан, що володів мало не половиною цілого світу.

Двірський радник знову відчув у цю хвилину тиск на груди. Але через цей тиск він не втратив

свідомости, а також і не змінив свого образу, що сильно його здивувало.

Він не хотів перетворитися в цього князя, але очевидно тільки трапив в електричну течію, що в сфері вояцькій зв'язала його з татарським князем; через це темперамент і воля цього чоловіка декілька хвилин дійсно пробували в ньому.

Двірський радник зараз же відчув, що прийняв у себе дух божевільного.

Він раптом почув себе дуже кепсько, хоч і був зразком сильного як віл чоловіка. Манія величності монгольського князя, що, як Аттіла, гнав кочові народи до берегів континенту, не мала ні змісту, ні розуму; страшний демон руйнування опанував ним як біснуватим.

— Учені помиляються, надаючи якоїсь ідеї татарським походам,—сказав до себе двірський радник, цілком знесилений,—ці народи йшли за молодцем, що його божевілля здавалося геніяльним, але його можна зареєструвати в іст орії людства тільки, як чуму, якій іще ніхто не наслідився поставити філософського діагнозу.

Гим часом зауважив він у собі присутність люті, вона ясно виявилась на його обличчі, бо лікарі з жахом відступилися. Жорстокість його виразу була несказанна.

Як приймачі електричної сигнальної щогли реагують на бурю, так двірський радник на кілька хвилин піддався люті, що налетіла на нього й опанувала його дух.

Одну хвилину здавалось, що безумство зламає його, як прут; але тим, що перетворення в цю історичну особу було для двірського радника відразливе, електричний струм монгольського героя перебіг по ньому й зник.

У ту ж мить, коли охопила його шаленість Чінгісхана, він мав у своїй уяві якусь іншу фігуру, що відрізнялась від татарина шляхетністю.

Можливо, що через відразу до цього барбара він згадав тих героїв, що хоробрістю й великодушністю сповнюють наші хлоп'ячі мрії. Бо раптом його охопила спасенна втома.

Як контраст до потвори—Чінгісхана, у ньому відтворилася благородна істота якогось вищого військового начальника. На превелике диво міг він цього чоловіка навіть бачити. Справді, він дивився в брунатне аристократичне обличчя з блакитними очима, що оглянули його з особливою приязню: з цих очей лилась довіра, і це його підбадьорило. У цьому віч-на-віч двірський радник навіть досить необачно зразу ж визнав вищість воєнних героїв. І враз він зрозумів, що ця постать могла належати тільки Ганнібалеві, якого він побажав був тільки на половину.

Знаменна річ, зараз же він відчув велику втому.

— Мені не дано нічого, щоб угамувати біль та почуття,—думав двірський радник, уважно тим часом роздивляючись на людину, що була перед ним,—значить ця втома не адмірала, тобто не моя, а належить Пунійцеві. Звідки ця втома?—питав він себе далі,

не залишаючи без уваги ні одніє риски на цьому обличчі.

— У нього двоїстий вираз в очах,—відповів він собі зараз.

Двірський радник відгадав зададку, що над нею був задумався.

Справді картагенський герой мав ніби дві душі, що з них одна пригничувала одну.

З глибини очей цього чоловіка, прикрашеного ознаками високої культури, під вінцем з самоцвітного каміння на чолі визирав учений—людина, що приймала владу, як старець злідні.

Ця бронзова голова мала геніяльність, що едала геній завойвника з генієм мислителя,

Не можна було сумніватися в тому на який бік більше схіляється його душа.

Цей вовк, що перед ним тремтів увесь світ, що ледве-ледве не зовоював найвеличнішого в світі цтрство стародавнього Риму,—мав душу великого письменника та філософа; виконати це призначдння заважала йому ідея держави, що перше захопила були його.

З двох талантів людини завжди фереможе той, що потрібен світові, кирують закони та військові проводирі.

Навпаки в царстві Платона Ганнібалем захоплювалися б, як велетнем духу, не недаруючи ні однієї сльозини його талантові перекидати туди й сюди цілі армії.

Двірський радник відчув у Ганнібалевій душі

страшну трагедію, біль нерозвинених частин мозку, що прагнули лаврів мислителя, але йому заважала потреба щороку рятувати свою країну.

Історія уславила Ганнібала, як найбільшого військового проводиря в світі, а для нього самого це було тільки дрібницею, фахом, що його він навіть і не любив.

В очах Картагенянина, понад баштами лав його слонів, сяяв полумінь його духу, що шукав мудрости.

— Знавець історії,—сказав собі двірський радник,—у ділах цього чоловіка безперечно знайде докази, що стверджують мої спостереження.

Я думаю про ознаки тої благородної мужности що є самовідречення. Де навіжений могол тільки руйнував, там азіят із Картагена, нищенню, що здавалось було його призначенням, надав блиску любови. Я не помилюся, визнавши, що цей чоловік своєю працею військового проводиря, яка вславила його на цілий світ, задовольняв тільки традиції, що їх сам зневажав. На високостях життя заступники людства виконують призначення, до яких їх приневолюють державні потреби та відповідальність за націю.

Історія забуває риси болю на обличчях своїх героїв.

Ця вища людина, що перед нею тремтів Катон— витвір дурости й гонору, корилася страшній долі, як нещасний раб.

І що більше дослухався до себе двірський радник, то більше визнавав він в історії Пунійця риси майже

дівочої лагідности, що їй не давала виявитися залізна машкара військового проводиря.

Шия генералова мала благородний як у газелі вигин, і поворот голови виявляв самозречення. Цей дивний геній, з очами та руками класичної форми, мав у ясних очах стомленість мученика.

Ця думка страшенно схвилювала двірського радника.

Як розумний чоловік, він знав, що героїство безперечно є знак питання, за яким написані найрізноманітніші відповіді; він знав, що кожна раса й кожна доба має на це свої погляди, які на лихо держать світ у постійному роздратуванні.

Але двірському радникові й на думку не спадало, що героїство може бути тільки жалюгідним служінням та зреченням кращого свого призначення.

Цей бронзовий герой, що перед ним Морган з своєю могутністю й багатством є тільки махляр, безперечно, прожив би в Пурталесі з тим самим задоволенням, з яким Фрідріх Великий жив, як письменник у Потсдамі. Якби, ці обидва мужі,—додав він, пополотнівши, як мрець,—не народилися були князями, то вони безперечно з захопленням жили б так само, як і я бувало в Пурталесі; а я, мов навіжений, шукаю пригод, що може й не існують.

Не тільки це визнання свого донкіхотства викликало блідість у двірського радника, але також і пекельний біль, що йому заподіяли лікарі.

Вони хотіли врятувати його ногу, де було заплелення, і поклали на неї розжарене залізо, щоб

випекти рану. І в ту саму мить адмірал Кеене відчув, що означає терпіти одночасно і найглибше розчарування і найстрашнішій біль.

Філософія страждання виникає з того погляду, що життя є нікчемне й марне, тобто початок та кінець людського існування в суті своїй схожі, а між ними є тільки голгота страждань, що її проходять поступово. Ці страждання ушляхетнюють, просвіщають людину, одухотворюють її; тоді вона визнає, що все життя було марне. Усмішка мудрости супроводить це визнання, вона є найвища мета, що її може досягти людина.

Страждання фізичне та духовне тут сполучилися, і через те двірський радник міг би з'єднати в собі мудрість та просвітлення. Проте він був тільки страшенно пригнічений.

— Я мушу, — сказав він собі, — переживати тільки розчарування, що їх я вже добре знаю. Із-за цього не було ніякої потреби скасовувати за допомогою карлика закони природи.

Ледве встиг він виявити трохи мудрости, як в особі генерала Кеене був примушений терпіти пекельні муки, що завдали йому лікарі, майже запаливши його ногу.

— Здається, — сказав двірський радник, — вони хотять спалити її всю. Я бачу, нема нічого жахливішого, ніж звичайнісінький біль. Я зараз покину цю ситуацію.

Адмірал утік з невігідної позиції, що виправдувалося прикладом тисяч героїв. • Навіть Дітріх

Бернський не витримав би розжареного заліза кура-савських лікарів.

Той факт, що й звичайний фізичний біль про-світлює, примусив двірського радника побажати собі нової ролі, від якої він сподівався удосконалити свою хоробрість.

— Мені не пощастило в спробах пережити хороб-рість в особах героїв нашої воєнної історії,—казав собі двірський радник, поки страшне залізо сповню-вало кімнату смородом горілого м'яса,—почасти че-рез те, що герої були не кращі за мене й тільки ви-падково тримали в руці меча історії, а почасти й тому, що ідея держави творить собі героїв; щеправда, вони задовольняють майже завжди її аморальну, хоч і величну, мету, але самі власне належать до ви-правних будинків, або до будинків божевільних.

— Історія,—гірко сказав двірський радник,—не потребує піднесення та захвату. Через те герої не впливають на неї. Вона шукає собі креатур.

Тим часом біль став цілком нестерпучий, і через те бажання двірського радника пробувати далі в особі адмірала Кеене, в якій він після поранення за-лишався з неохотою, зовсім зникло.

— Спробую,—сказав двірський радник,—тепер діяти в царині героїв науки, що її так похваляв брид-кий карлик; тобто спробую здійснити сміливість у найвищому буянні ідей. Ускочу в експедицію до пів-нічного бігуна,—сказав він тоном людини, що звикла командувати в електричній сфері,—але тільки не в славетну; мені моторошно від славнозвісностей.

ПЕРЕТВОРЕННЯ ТРЕТЄ

Через декілька хвилин двірський радник брав участь в експедиції, що шукала південного бігуна.

Його роля була дивна.

Тут треба нашвидку подати деякі географічні відомості:

Південний бігун лежить усередині суходолу, що своїм простором далеко перевищує Європу; його майже весь вкриває материковий льодовик. Крига простяглася за край суходолу далеко в море, як велетенський бар'єр.

Через те не знати, де саме починається земля. Вибагливі розгалуження ф'юрдів часто призводять до страшної омани: крижані бар'єри здаються берегами півостровів суходолу.

Три океани розляглися перед суходолом, мов дракони, що своїм подихом захищають скарби, які мусить таїти країна найбільшої сенсації—країна самоти.

Щоб опертися цій самоті й перемогти її, треба не абиякої моральної сили, і дійти цього важче, ніж боротися з небезпекою клімату.

Проте загрози негоди майже непереможні. Але найбільша небезпека в тому, що не можна відрізнити землі від криги: кораблі часто відносяться крижаними полями, що їх вважають за суходіл; ці поля інколи завбільшки з Чехословачину.

Берег від Індійського океану рівний, як лінійка. Природа провела тут одну з своїх найнудніших кінцевих рис.

Тихий океан, навпаки, вирізав углиб суходолу бухту, що спокушує дослідників заїхати туди. Ці води звуться морем Рооса і на південь від Нової Зеландії сягають 85 ступенів південної широти.

Нарешті в бік Атлантийського океану берег має таємничий виступ—ріг, гори якого подібні до гір Південної Америки. Цей півострів—Земля Грагама—утворює західний берег моря Веделя.

Скотт та Амундсен пішли за цим вказівним пальцем природи й попрямували морем Рооса.

Дійти цього бігуна через те так надзвичайно тяжко, що температури там далеко нижчі, ніж на північному бігуні. До того ж крижаний бар'єр вистає далеко в океан, так далеко, що порівнюючи з північчю, він сягав би там до північного краю Ютляндії. Через те умовини тут катастрофічні.

Учасники Амундсенової експедиції пізніше довірилися мореві Рооса і виявили геніяльну прозорливість, хоч і могли б власне за неї наложити головою.

Після експедиції двірського радника в найнебезпечнішому місці природи вони безоглядно поставили на карту всі свої великі козирі. Цьому лютому воро-

гові скорився бігун, відкривши свою таємницю, що складалася з шматка криги.

В експедиції, що цікавила двірського радника й вирушила раніше, він брав участь, як заступник влади.

Двірський радник, що допіру в особі адмірала Кеене чекав на ампутацію ноги, зараз побачив, що його експедиція блискуча, але має певну хибу—вона занадто обережна. Вона вживала найбільших забезпечень там, де міг дійти успіху тільки запальний грач.

Двірський радник вже не носив гаптованого золотом мундура. Його гостро обкреслене обличчя сяяло інтелігентністю та відвагою. Круглі чорні окуляри, що їх тоді носили спортсмени, надавали сміливому носові духовної елегантії. Прибувши до Буенос-Айресу, купив він собі декілька південно-американських ясних убраннів без гудзиків та ще панамського капелюха, що енергійним людям надає якоїсь безжурної грації. Пояс, що стискав його худі стегна, здавалось, зміцнював його характер.

Такий вигляд мали перед війною німецькі люди, що своєю невтомністю та статечністю, як справжні піонери, вибороли собі загальну повагу.

Щодо якості, то ця експедиція була найкраща. Вона мала тільки ту хибу, що була занадто ґрунтовна. Здобування бігуна є картярська гра, партія бакара, що її грають із смертю. Це не є арифметичне завдання.

Щоб з самого початку уникнути невдачі, що її

публічного визнання німці бояться, як ніякий інший нарід, вони вдали, ніби мають намір тільки вивчати береги і ні в якому разі не щукатимуть бігуна, хоч справді про це тільки й думали.

Експедиція уздовж берегів була б другорядна подія без ніякого блиску.

Ці поважні й пристойні люди ні про що, крім слави, не говорили, подібно до біржовиків, що стан грошевого курсу трясє їх, як у пропасниці.

Двірський радник з деякими дуельними ранами на щоках, з тонкою постаттю, породистими руками, гострими та коротко підстриженими вусами, являв собою той особливий зразок вимуштрованих німців, що десять раз здобували світ і десять раз гинули.

Такими своїми одноплемєнцями двірський радник міг захоплюватися скрізь — від Гамбургу до Ріо, від Буенос-Айресу до китоловної гавані Грїтвіка на острові південного Георга.

Він дивувався з них. Ці люди не крали, не брехали, працювали так ретельно, що ледве мали час спати. У них не було особливих пороків, і вони безмежно вірили в свої здатності! До того люди ці в суті були цілком різні. Дивно, що один на одного скидалися вони тільки деякою незграбністю: однаковою наївністю, коли доводилося виставляти себе перед людські очі; крім того дитячою довірою до писаних законів, що ними світ ніколи не турбувався.

Одно слово, вони виїхали в експедицію до південно-полярного моря такими, як були вдома—гурт маленьких Гумбольдтів та Бісмарків, Лесінгів, Ман-

тейфелів та Лібігів. Не визначаючись оригінальністю, вони були примушені, як усі кращі німці, іти слідом за одним з великих.

Ці зауваження мають іронічний тон, але вони тільки болісні.

Не слід ганьбити, а треба підбадьорувати нарід, що, як німецький, від часу до часу переживав пекло, якого уникали інші європейські народи; тільки деяким мрійним народам Азії призначено витерплювати щось подібне.

Сама догана не може виправити, а тільки мучить того, кому лиха доля судила рабство.

Великим письменникам безперечно ніколи не бракувало охоти викривати дурість свого часу, але робили вони це з любови, що личить літописцеві.

Вони змальовували своїх земляків з таким запалом, що, навіть у виявленні хиб та помилок, його можна розуміти тільки як любов.

Якби американська експедиція була отак приїхала з кораблем до Пакайсу, вони обмірковували б усі шанси плавання, усе вираховували б і налагодили б корисну справу. Але з того не зробили б, як німці, геометричної задачі про славу.

Навпаки німці вбили б того, хто говорив би їм про вигоди. Вони не хотіли заробити, вони працювали тільки на славу німецького імени, хоч у той час страшної небезпеки для життя треба було, безперечно, тільки одне: діяти з найбільшою розсудливістю та обережністю. На жаль, замість розсудливості їх цілком опанувало шанолубство. Вони ба-

жали, щоб їхні імена з честю попали в листок, що його читав би сам кайзер без цензури свого кабінету. Вони сподівалися високої аудієнції. Цим усе сказано про їх мету та шанобство.

З самого початку вони самі себе обманювали, коли, бажаючи досягти південного бігуна, удавали щось зовсім інше. Вони вжили стільки заходів обережності, силкувались так педантично запобігти всякій небезпеці, що непохитно вірили в добрі наслідки й важили своїм життям, як автомати. Вони були певні, що вирушили задля слави світової науки, а справді думали тільки про те, щоб відзначитися. Це божевілля загалом було в них усіх.

Важко з'ясувати чужинцеві, чому ці люди могли проте бути відважними, пристойними та впертими в праці.

Ця двоїстість більше перешкоджала розвиткові німецької нації, ніж державні мужі, що по смерті Бісмарка зводили на нівець кожний гарний похід і майже кожен поганий відбували з задоволенням. Велика схильність до фантастики зробила з німців ще від часів їхніх історичних походів до Італії, Іспанії та Галії, вічних мрійників, що завжди псували свою практичну тверезість, додаючи до неї палкої уяви, яка личить тільки поетам.

На ярмарку міжнародніх стосунків німцям безперечно шкодить те, що вони мають забагато поезії там, де треба якнайбільше здорового розуміння дійсності. Вони працюють за своєю фантазією, замість працювати за політичними правилами. Цей

нарід чесних ділків, пристойних жінок та чудесних селян протягом тисячоліть гине через свої ідеали, що власне до нього й не пасують, хоч він їх і любить.

Якби всі німці були гамбуржцями або баварськими селянами, то середня Європа мала б міцні підвалини, бо «Frisia non cantat» (Фрізія не співає), і кожний «homo alpinus» (альпієць), що являє баварця, не дуже турбується культурою людства. Між цими німецькими племенами розляглися дивні частини, що складають Німеччину. Але політика цієї Німеччини була завжди політикою міщан, що вдають королів і, як герої Шекспірової комедії, вважають, що вони скрізь вдома.

Цей нарід, що мав би складатися з дивних мрійників та залізних ділків, за всіх небезпечних часів своєї історії був нацією божевільних, хорих на манію величності. Купці виявили себе фанатиками, мрійники виступили політиками. Тобто нація закінчила тим, що запалила свій дім з усіх кутків.

Перед цією трагедією спостережник мусить без критики тільки схилити голову, як перед невблаганним роком. Треба поважати дух, навіть тоді, коли його не розумієш, і хоч це й безглуздя, проте нічого іншого не залишається розсудливій людині.

Приблизно такого напрямку були зауваження двірського радника, що досі, як усі німці, не морочив собі голови такими об'єктивними думками.

Двірський радник мав таке відчуття, що його іноді викликають страви, напівзаморожені, напівгарячі: він дивувався й одночасно жахався.

Але він життя віддав би за цих людей, що були так само безпорадні, як і сміливі, а до того ще й не зносили один одного.

Єдності не було тут не через чвари, а через перебільшене почуття відповідальності. Те, що кожен хотів нести вантаж екскурсії й узяти на себе найбільше труднощів, незабаром перетворилося на суперництво.

Це не заважало добрим стосункам, бо німці повсякчас шукають інтимности, незнаної іншим націям, а саме затишности.

Ворожнеча між німцями повстає завжди заради речей і ніколи заради осіб. Тим то пруська влада, що визнала слухняність і за моральний і за юридичний закон, з усіх найрозумніша.

А втім була неясність в питанні про підлеглисть. Німець кориться з насолодою, але хоче знати, кому саме він підлягає. Він прагне необмеженого проводиря, але в ньому хоче бачити авторитет.

Отож ледве можна було зв'язати питання про старшування між науковим керівником та капітаном, ще важче було з'ясувати, хто старший—ці два начальники, чи двірський радник. Це давало привід до нервування, що виявилось незабаром по тому, як вирушили з Південної Америки.

Що більше наближалися до мети, то з більшою заздрістю допоминався кожний з проводирів командного поста, що мав здобути не абияку славу.

Покищо підприємство безумовно цілком підлягало морському керівництву капітана. На своє не-

щастя експедиція пливла Веделевим морем, а не Роосовим. Це сталося через їхню неясну й не зовсім відверту дослідницьку політику. Веделеве море здавалось їм безпечнішим, як вихідний пункт, і стверджувало думку, що вони справді хочуть тільки робити наукові вимірювання вздовж берегів.

Навпаки, мандрівка протокою Великого Океану, на що Скот і Амундсен зразу були й наважилися, визначає прямування простісінько до бігуна.

Спочатку всі ознаки були сприятливі. Веделеве море відкрило перед німцями всю, свою широчінь і глибину, наче його зрадницькі води згоджувалися коритися силі людського духу.

На 77 ступені південної широти корабель знайшов доти невідомий берег—Землю Принца Луїтпольда. Тут раптом велетенський крижаний бар'єр створив непереможну перешкоду дальшому просуванню корабля.

На цьому місці зчинилася суперечка між науковим керівником та капітаном. Капітан відмовлявся пливти далі. Науковий керівник вимагав, щоб капітан крейсував уздовж берега цього крижаного бар'єра.

Керівник, гострий та сухий на розум, сподівався якимсь новим проходом у бар'єрі дійти до самого бігуна. Він повинен був би знати, що тільки надзвичайність тодішньої зими, що розтопила величезні крижані гори Веделевого моря, дала змогу добутися так далеко. Певність успіху з самого початку сварки відібрала цій освіченій людині, що

була справжнім авторитетом, будь-яку критику й розсудливість.

Він виявляв ознаки того божевілля, що викликається національним шанобством.

Капітан, навпаки, через те, що їм так легко пощастило далеко просунутися, зробився забобонним і твердо стояв на тому, щоб вернутися.

Як знавець природи, такої ж мінливої, як і доля—він боявся страшної реакції.

Ситуація була неприємна. Серед людей з поглядами, як у німців, такі суперечки бувають згубні. Вони знищують довіру до авторитету—єдине, що в них є. Тоді їм нічого більше не залишається.

На цій розумно визнаній підставі обидва проводирі погодилися на компромісі, поручкалися, хоч уже ненавиділи один одного.

Компроміси віч-на-віч з небезпекою—безодня, що поглинає всяку активність. Розумна людина, щоб мати перед собою ясну мету, скорилася б котрійсь-будь думці.

Бо зрештою всією силою серця всі бажали досягти бігуна й не хотіли в полярному океані перевіряти проблему, що Лесінг уже розв'язав її в своєму творі «Мінна фон Барнгельм».

Наслідком згоди між морським та науковим керівництвом вирішено йти просто кригою до бігуна, не сперечаючись більше за корабель.

Він об'якорився біля крижаного бар'єру. Капітан, круглий мов куля, гладкий та лисий, що повер-

тався як олив'яний салдатик, звелів збудувати величезну резервову стацію.

— Я мусів би втрутитися й припинити це безглуздя, бо держава має більше значіння, ніж ці наслідувачі Ксенофонта, що за погляд сваряться, як за спадщину. Але на це мені бракує уповноваження на письмі;—він глянув на свій портфель поглядом, що все виявив: це був погляд сміливої людини, що була урядовцем.

У всьому іншому двірський радник був палким прихильником експедиції. Його сповнювали блискучі надії, що охоплюють кожного, хто в житті перед тим не спробував був невідомого.

Глибока самотність країни міцно охоплювала людину й підносила кожну сильну душу. Численні явища цієї замерзлої природи, — це відсвічування сонця, кольори льодовиків, схожих на сафірові та аквамаринові гори, бурі в тумані, усі ці неймовірні випромінювання світла, що мов стріли блискавки перетинали обрій,—усе це викликало такі сильні вражіння, що їх ледве можна було витримати.

— Експедиції ніщо не загрожує. Здоров'я добре, настрої чудсвий. Врешті маю звіритися на знання людей, що їх підтримує й шанує влада.

Напередодні вирушення протягом кількох годин умер капітан через нездержливість, що він її допустився.

Вражіння було тяжке, хоч старший офіцер, що автоматично його замінив, був тямущий і його любили. Він був з тих нових людей, що мають нові по-

няття і зневажають загально-визнані погляди та заходи, цього разу заходи своїх начальників, самі ж не перевірили ще ні себе, ні своїх думок та не мають практичного досвіду, що власне є гарантія безпеки.

Люди були пригнічені. Собаки ще з вечора наготові, припаси для етапних стацій запаковані.

Тварини тремтіли з нетерплячки вирушити з табору. Ці гніді кудлаті дворяги, що кожного дня одержували на харч пайку жиру, були безперечно найрозважливіші й найсміливіші члени експедиції. Вони фанатично рвались уперед, мов бігун був магнетом.

Уранці знов знялася суперечка між новим капітаном та науковим керівником, який очевидно вважав, що й на навігаціях розуміється більше, ніж досвідчений моряк.

Жалобне шанування відбулося об обідній порі в дуже пишних словах, але з усіма захованими натяками палкої ненависти.

Надвечір було вже три ворожі партії.

Самотність дратувала мандрівців та викликала розпуку. Люди в кепському настрої розважали себе мітами не тільки про вавилонську башту та про вигнання з раю, а також і про вбивство, що трапилося на провесні людства—вічний міт, що його спричинює ненависть. Напівгренлянець Расмусен оповідає про неї разючі факти. Його товариші, що мусли зимуючи в Гренляндії, жити в крижаній печері, через обопільну ненависть терпіли більші муки, ніж від суворого холоду. Мука щоденно обов'язково ба-

чити одне одного викликала в цих звичайно добросердих людей таку пекельну ненависть, що вони зав'язували собі очі, щоб один одному не поперегризати горлянок.

Ця безглузда роздратованість людей у такому місці, де вони згинули б без обопільної допомоги, і куди їх завело палке захоплення суспільним ідеалом, зараз по смерті капітана створила в експедиції внутрішню війну.

Але ніколи, як в той час, ці люди не потребували більшої й упертішої спільної боротьби з околицьними небезпеками.

Душевний настрій експедиції зовсім не був добрий, як гадав двірський радник. Навпаки—був жахливий.

Він ще не викрився в наслідок таємничого явища в природі: полярна зима саме через те такий страшений ворог, що її небезпек не помічають, бо вони дивної краси.

Чотирнадцять день тяглася драма. Рішучі люди, що їх за товаришів бажав би мати Колюмб, з нечуваною сміливістю йшли вперед в той час, як їх роз'їдала внутрішня роздвоєність.

Тоді науковий керівник несподівано зчинив переворот.

Рішучою й розумною тактикою вговорювання він добувся того, що мав по своїй стороні всіх. Він побачив, що без диктаторської повновлади цей похід не дійде жаданого кінця. Він примусив обрати себе на управителя, з'ясувавши, що інакше вони не зможуть піднести на бігуні німецького прапора.

Справді з цієї переміни, що відбулася без дискусій, усі були цілком задоволені. Подія, що завжди вважається в німців за знак провидіння, прояснила ситуацію. Блискавка субординації миттю, майже з божеською силою, пройняла цих людей. Настрій став щасливий.

Тої ж таки днини зчинилася катастрофа. Цей день був чудний. Безперечно, ніколи ще люди, що вирушали заради щастя людства та блага науки, не перетерплювали такого вихору суперечних почувань. Це справді дає матеріял для німецької комедії, що її високої іронії після Лесінґа ніхто не зрозумів.

Виміри раптом показали, що крига, якою вони йшли, поволі пересувається. Цей факт вимагав рішучості від людей. Не було чого хвилюватися; протягом пів дня вони могли б дійти до землі (тим більше, що всі резервні запаси лежали на суходолі) і хребтом полярних гір посуватися далі до бігуна.

Управителеві досить було оком моргнути, навіть не казати нічого. Якби управитель вибрав цей плян, це було б сміливо й розумно.

Експедиція мала провіянту на три роки—час, що протягом його могли вирушити до помочі шість нових експедицій. До того ж вони очевидно йшли б найпростішим шляхом до бігуна. Вони безперечно мусли зруйнувати за собою мости, тобто треба було покинути корабель на волю стихій. Це в обставинах полярної експедиції взагалі не вважалося за риск, а в цьому випадкові розумілося само собою. Цьому

ніхто не заперечував. Проте трапилися найдивніші несподіванки.

Капітан, що був ворогом походу до бігуна й хотів на кораблі шукати проходу поміж кригами, але скорився авторитетові управителя, тепер стидався пустити на призволяще так гарно устаткований корабель. Хитрий та сміливий чоловік тільки прикинувся.

— На мою думку,—сказав він,—треба бачити не те чого хочеться, а те, що справді є. Тому я гадаю, треба йти до бігуна й дати мат Скотові та Амундсенові, що їдуть Роосовим морем. Таким чином,—сказав цей звичайно не дуже скромний чоловік з жестом, що мав вплив,—ми зробимо більше для слави Німеччини, ніж якби важили життям заради старого китолова, хоч висловлюватись так про свій власний корабель і не пристойно капітанові.

Він здивувався, коли науковий керівник, що досі надмірно обстоював цей погляд, виявив тепер зовсім протилежний намір.

— Визнаю,—сказав цей сміливий і в царині науки поважний чоловік,—що я, як мрійник, вдерся до середини крижаних пустель, не звертаючи багато уваги на ваші доводи проти цього. Щодо наукових досліджень, то я ще й сьогодні переконаний в тому, що робив правильно. Але,—додав він стурбовано зморщивши чоло,—я краще застрелюся, ніж покину в біді довірений моїй охороні корабель.

— Тільки один я,—сказав капітан, не зрозумівши його аргументів,—маю цілковиту відповідальність за корабель.

— З того часу, коли я взяв на себе функції управителя,—сказав науковий керівник,—я знаю, які суми вкладено в корабель. Ви не вмовите мене заподіяти державі матеріяльні збитки, що їх я не можу відшкодувати своїм приватним майном.

Управитель, здавалось, дуже турбувався цінністю корабля.

— Ми висадимо його в повітря,—сказав капітан з запалом,— ми зробимо те саме, що граф Спее, який коло берега Південної Америки, щоб дозолити ворогові, висадив у повітря свою флоту.

— Коли ви,—провадив далі спокійно капітан,—розумієте завдання нашого підприємства, то знаєте, що ми повинні перемогти ворога, що завжди потребує жертв. Ми вирушили в подорож, щоб прославити німецьке ім'я, а не для того, щоб турбуватися якимсь кораблем, що для далекої плавби збудований, правда, оригінально й міцно, але на Кільській корабельні викликав тільки сміх.

— Ви знаєте мене, панове,—сказав управитель,—і вам відомо, що обстоюючи цей погляд, я руйную працю свого життя. Коли ви не згодитесь на мій плян, я сам побіжу сьогодні ввечері пішки до корабля.

Капітан став синьо-червоний від люті.

— Ви вчините,—з презирством сказав він,—безглуздя перед усім світом.

— Я виконаю свій обов'язок,—гордо відказав управитель.

— Це чудовий чоловік, але жахливий дурень,—сказав двірський радник.—Постійне посилення на

Потсдам, з чого вже сміються в Бадені, зав'язує цьому північному німцеві світ. Ось він мало не схопив уже зірку й раптом біжить за парою шварцвальдських дощок, збитих у формі корабля. Він не може зрозуміти того, що розуміє навіть упертий капітан,— додав він після кількох секунд болісного роздумування,—що слава величезного наукового відкриття має для Німеччини більше значіння, ніж якийсь там корабель, що серед криг потрощиться на рогіз.

— Німці,—закінчив двірський радник, не гадаючи, що він говорить про себе,—завжди прагнули здобути цілий світ, але одночасно на своїх власних мізерних луках написали:—ходити заборонено.—Який великий дух, і яке міщанство.

У цю хвилину підвівся управитель. Він витяг з бічної кишені пенсне й великим та вказівним пальцями насадив його на ніс.—Пане капітане,—звернувся він до начальника корабля, що на нього ви-звірився,—досі ми розмовляли з вами, бо я вважав за нецотрібне перешкоджати вам ви-лосвлюватися. Але тепер, — і голос його піднявся до дисканту,—прийміть службовий наказ: разом зо мною рушайте назад.

Це вживання військової форми врятувало управителя. Без неї він ні за що в світі не міг би здійснити свого наміру припинити екскурсію.

Але коли він наказав, кожен послухався.

Чужинцеві знов буде важко зрозуміти, чому в екскурсії, що не була складена за статутом військових рангів,—присутні вчені, журналісти, моряки та

промисловці, скорилися команді, що їх зовсім не обходила.

Також і це є таємниця німецької душі, що її найчутливіші й найгордіші складові частини, через тисячолітнє муштрування, скоряються всякому актові насильства, коли тільки він має хоч тінь офіційно-начальницького характеру.

Люди високого духу, що становлять серед німців далеко більший відсоток, ніж серед інших націй, не ганьблять брутальної сили, але визнають її, як фатум, коли вона походить від їхнього уряду.

Таким чином німці з щирим запалом брали участь не тільки в усякому безглузді, але також у кожній жорстокості своєї історії.

Зверхність цього співробітництва чудова, але коли замість доказів особистого героїства, розглянути наслідки, то побачимо, що вчинки з політичного погляду маловарті, а з загально-людського—дикунські.

Німці роблять тут ґрунтовну розумову помилку, бо іменують товаришуванням, або вірністю, або спільністю долі те, що суттю є тільки охота коритися владі, або середньовічне безглуздя.

Тим то між усіма людьми експедиції, що поволі до смерти зненавиділи одно одного, не знайшлося жодного, хто протестував би проти брутального наказу, тим більше, що його дала особа цивільна. Навіть не було такого, хто за безглуздий наказ закинув би управителеві полохливість. Усі були певні, що він чинить добре.

Цей випадок не міг трапитися ні в негрській рес-

публіці Ліберії, якій дозволили підписати своє ім'я під версальським протоколом,—сказав собі двірський радник,—ні в античному Римі. Бо як у негрів—так і в усіх поважніших громадян на світі панує розум, а не фетиш. Цей фетиш має ім'я—честь, хоч він однаково забобон, як, наприклад, і тминовий корінь. З дужим почуттям національної відповідальності не мають нічого спільного ні управитель ні капітан, з них перший подібний до китоловця, а капітан до Едісона.

До яких заходів удався після цих думок двірський радник, щоб припинити безглуздя, що затримало експедицію?

Це однаково, що питати про внутрішній стан двірського радника, бо він один, як заступник влади, мав авторитет втрутитися.

Двірський радник не міг стямитися з обурення.

Він тремтів від щастя пробитися до полярної криги і брати участь у здобуванні слави, чому тодішня зима сприяла, як ні одна, протягом кількох десятиліть. Одно слово він розумів, що обставини та природа утворили шанси які може вже не повторяться на віку людини, а тепер через примхи пішли за в'тром.

— Ці примхи,—сказав собі двірський радник,—уперті, цей настирливий дух, хоч він і жахливий, безумовно поставив німців на чолі всього світу.

Добре, коли лицарські погляди примушують рятувати вантажний корабель, але лицарство вікінгів не личить членам королівської академії.

Ми завжди прагнемо виставити перед світом свою державу, недосяжну в своїй величності, але в історично великі моменти потрапляємо в скруту.

— Проте,—згадавши слова генерала Нея й знижуючи плечима, сказав двірський радник,—з товарищами треба йти разом... хоч у саме пекло!

Такі думки—ще не вчинки; особливо коли це думки скептика, що чудово розуміє безглуздя пригоди, але... фактично бере участь у цім безглузді.

Проте ці думки були єдиною активністю комісара влади, який у полярній країні заступав свою націю на кораблі, що притягав постійну увагу цілого світу.

Після наказу повернутися двірський радник не тільки особисто образився. Він розлютувався, бо вважав наказ за безглуздий та ганебний; але не промовив жодного слова, яке виявило б його думку.

Коли цікаво знати, чому він не сказав ні слова, треба згадати, що в Німеччині до людей, які мали сміливість до розумної опозиції, ставилися не так, як до Свіфта та Вольтера але вбивали їх як розбійників.

Не треба закидати двірському радникові, що він полохливий. Це зробило б його смішним, бо він вирушив як Парсіваль під прапором сміливості.

Його мовчання показує тільки, що він проїнявся загальними думками своєї нації. На нього вплинуло те трагічне навіяння, що примушує кожного німця затаювати свої думки, коли є небезпека для цілої нації.

Народній настрій вимагає коритися проводиреві,

хоч би він був психічно хворий, або був недоумок.

Німці єдиний в світі нарід, що не хоче повстань, навіть тоді, коли вони, як Кромвелеве, н приклад, або те, що зруйнувало Бастілію, потрібні для щастя народу. Німці ладніщі вмерти, ніж відмовитися від погляду, що викликав сварку, навіть тоді, коли самі зрозуміють безглуздя цього погляду.

Ця магічна впертість—таємниця їх вірности.

Тим то німці, дарма що в найжахливіщі часи своєї історії й правдиво розуміли свою долю, проте завжди вважали за неодмінне боронити хибні погляди.

Англійці, найдосконаліщі зразки русявої германської раси, завжди кричали своїм землякам:—Як ви не повстанете й не будете битися—ми загинули!

Німці завжди казали:—Все чудово, пильуйте тільки спокою!

Це згубне перекручування, що через нього німецький нарід сподівався додержати вірности своїй ідеї, в якій сам зневірився,—найбільше позбавило загальної довіри цей найправдивіший в світі нарід.

Це перекручування було для інших націй таємницею.

Отже двірський радник ані словом, ані виразом обличчя не висловив свого протесту проти повернення, коли вже був даний наказ.

Цей енергійний чоловік навіть мов сам був переконаним прихильником думки повернутися. Він один із перших увійшов на корабель, і на його обличчі було тільки задоволення. Він пройшов до переднього чардака, що від півдня.

— Я босий рушив би до бігуна!—сказав він з розпачем.

За цими словами скинув він шапку й показав череп, подібний до черепа салійських королів, голову, яку приваблювали завоювання та грабунки, голову, якій доля дала досить твердості, щоб панувати і обмаль сантиментальності, щоб заноситись у хмари дитячих мрій.

Погляд такої людини, як стріла пробиває речі до основи: людина розуміє проблематичні співвідношення, що обтяжують наше життя.

— У Китаї я ні до чого не брався, бо настрій у мене був надто філософський, щоб втручатися в дурниці.

— Але тут заважає божесько-величній дії дурість,—додав роздумливо двірський радник. — Як доля жорстоко-несправедливо обдарувала людей вдачею.

Який вигляд мав би світ, коли б німці вищого стану були геть чисто всі розміні, а дурними жовтими правували б сержанти. Щаслива Європа!

— Мені треба перетворитися,—сказав на останку двірський радник, повторюючи те, що вже часто казав.

Двірський радник ще був якийсь час в експедиції, що поверталася. Ця експедиція замість зчинити сенсацію, майже нічого не здобувши, поверталася серед жалюгідних обставин. Величезна крига, в яку вмерз корабель, відчахнулася від крижаного поля й мандрувала без пуття кілька тижнів, а корабель

щохвилини був у небезпеці, що його розчавить мандрівна крига.

Крига втриє більша ніж Боденське озеро, посувала корабель на північ. Але ще раніше, ніж вони досягли вільної від криги води, почалася зима і корабель остаточно примерз. Тільки полярне літо визволило їх цілком. Воно дало несподівану радість людям, які, поборовши холод і шкорбут, прямували до батьківщини, почувавши, що виконали свій обов'язок і страждали для цього—стан душі, що найбільше сповнює людину гордощами.

Але двірського радника не було вже між ними. В актах, де він був записаний, як урядовий наглядач, біля його імени стояла особлива помітка.

Двірський радник з рушницею за плечима пішов на полювання й не повернувся. Жодна допоміжна екскурсія не знайшла його сліду, через те були певні, що він провалився в розколину криги. Службову помітку для втрачених, яких не було вже надії знайти,—похилу рису з двома гнучкими рисками впоперек поставили проти його імени.

Так експедиція втратила свого другого проводиря.

Втрати звичайних учасників експедиції для світу неминучі явища, але смерть керівників свідчить не тільки про небезпеку, яка їм загрожувала, але й про сміливість їхніх намірів.

Двірський радник покинув експедицію, знаючись добре на випробованому засобі.

Хоч він і посміхався, але алищатися йому серед цих людей було огидно. Тіло, вибране, щоб пережити

сенсаційне під прапором науки, він покинув, звичайно не без того, щоб у невеликій промові до себе зформулювати свої зауваження.

— Мене отут,—сказав він, самітно стоячи серед крижаної пусте і,—вбила жахлива прекрасна природа, та службовий реґлямент. Це в двадцятому столітті повинно дух, що не знає зловтіхи, підбадьорити до деяких висновків.

— І наука, що відкриває нові частини світу та ввесь час загрожує небезпекою смерти,—сказав двірський радник, презирливо викидаючи вперед руку,—також не героїчна, вона підлягає законам, дурним, як ослячі ноги.

Очевидно, не можна бути сміливим ніде, крім тих обставин де живе людина,—сказав собі двірський радник і обличчя його виявляло всю огидливість такого визнання.

Ця істина, якої дійшов двірський радник підсумувала його діяльність у царині електричних сутностей, де він збирався пережити фантастичні пригоди.

Тепер я маю майже сто прикладів шабльонової легковажності долі,—додав він.—Навіть Ганнібаль, найвидатніший генерал у світі, та адмірал Кеене у наспиртованому тілі якого я перебував деякий час,—стають мені за безперечний доказ на це.

— Зрозуміло,—поволі утрамбовуючи сніг ногою, сказав двірський радник,—що ті перешкоди, які в Рупрехтовій долині зробили з мене страшного привида, є звичайнісінькі в світі закони, і їх встановлено, щоб обмежити людську волю.

Це ті самі закони, що на південному бігуні не тільки заважали мені показати свою вдачу, але навіть призвели мене до ролі справжнього йолопа.

Я недозволено помилявся, коли, мріючи про славу, вважав, що сміливість не поєднана з тим, що нас обтяжує. Я забув, що осередок та минуле тяжуть на кожній людині, про що свідчать навіть Карл Великий та Калігула.

— У житті є певне безглуздя,—сказав зневірений двірський радник у глибокій задумі,—що його справді можна назвати протестом проти долі. Вона перевертає щкереберть нашу мудрість. У житті трапляються садистські моменти, що для прихильників логіки мають надзвичайну красу.

— Наприклад,—міркував він, як рабин далі,—проводирі рабів, що за допомогою мас доходили влади, завжди стріляли в литки пролетаріатові жорсткіше, ніж усі білі генерали.

— Є закони,—сказав двірський радник голосом Спінози,—що примусили б мене повіситися, або, як Жозеф де-Местр, замиритися з життям на певних умовах.

— Не згадуймо більше про романтику — сказав він холодно.

Ці думки не були надто оригінальні. Тільки недоумок, після всього, що відбулося, міг думати інакше.

Але двірського радника ці думки дошкулили до живого, мов гарпун у тілі.

Він готовий був вимовити слово, що звільнило б його від тіла цивільного комісара німецького уряду, але думка про те, що людська істота з повноти

життя може пережити тільки те, що дозволяють їй осередок та обставини певної доби,—як смертельна блискавка вдарила йому в душу.

— Звичайно, я дуже помилився в своїх сподіваннях. Але зроблю ще одну спробу, що буде хоч огидна, але остання.

— Я перейду до тіла одного з моїх предків.

— Не треба й казати, що я перетворюся на людину, якій я найбільше заздрю.

Думка про цю останню спробу сп'янила двірського радника.

Після згоди з ученою потворою, яка проживала на одній з дач його замка, він безперечно мав можливість через просте бажання перейти до тіла одного з своїх предків, що свого часу надзвичайно дивував сучасників. Ця спроба повинна була довести, чи життя є те саме що він собі уявляв, чи те, що він справді переживав.

— Чи воно мрія, чи підпорядкування себе, і це останнє є наймудріша дипломатія.

Треба додати думку, що не здивує уважних. Чоловік прийняв ім'я двірського радника Брюстляйна не через те, що воно здавалося йому за найкраще, а через те, що відповідно до свого настрою він вважав його за дуже смішне.

Коли людина, що ще за життя справляє свій похорон, має дух юнака Зіґфіда, вона вищукає собі найсмішніше ім'я й щохвилини тішитиметься з його кумедности. Людина, що могла б перетворитися на Ганнібаля, справді мала ім'я того дому, в якому вона жила

під Стразбургом, ім'я Пурталеса, де перед його терасою вночі вимальовувалась алея величезних топіль, а в його таємничому саду біля бастіонів фортеці цвіли під краплями роси чудові квіти, над якими снувалися та вигравали тумани.

— Отак, якийсь час я буду сьомим Пурталесом, ідучи від мене назад. Було б зручніше, коли б я міг рахувати, стоячи в галерії Пурталеса перед образами предків. Помилки в царині електрики,—сказав він, ляскаючи пальцями,—фатальні.

Це зауваження примусило людину, що на тисячу миль серед блискучого крижаного моря була однісінька, до найуважнішого міркування.

— Питання, чи втілюсь я в особу свого предка, чи ні,—сказав він, спускаючи й ставлячи рушницю,—повинно бути для теософів жагуче цікаве, бо філософія цієї секти спирається на це.

— Для мене це має тільки мету—усвідомити, чия правда—моя, чи карликова. Тобто,—сказав він, педантично рахуючи на пальцях,—чи справді життя знаменитого Пурталеса, що, як записано в хроніках, мав відвагу Геракла та відданість розкошам життя Алквіяда, таке величне, щоб міркуючи цілком тверезо, варто було моє пустити : а вітром.

Після цього бажання тиск на груди двірського радника був куди менший, ніж у таких випадках раніше. Раптом змінилися тільки обставини і замість рушниці держав він у руці меч. На ньому був дивний одяг. Стояв він у сальоні, а не в крижаній пустелі, про яку 1685 року жодна людина й гадки не мала.

ПЕРЕТВОРЕННЯ ЧЕТВЕРТЕ

— Не доведеться багато міркувати,—сказав останній Пурталес, глянувши в люстро свого предка,—бо я залишився однаковий, дарма що маю перевагу, проти того часу коли, як машина, пересувався парком.

— Я, здається, опинився тут, щоб виявити сміливість не для науки, або нації, а ради любови.

Дійсно, двірський радник, або граф Пурталес, або машина, або як його інакше можна прозвати, що з божевільних примх перетворив замок Пурталес на мавзолей, змінив тільки одяг і коліна, та крім того пірнув у глибіню історії на два з половиною століття назад.

Голова мала його власні риси, очі виблискували розумом. Коли він зробив кілька кроків, то вже по тому, як граціозно згиналися його коліна, можна було бачити, що то йде спритний їздець.

Йому подали листа, він прочитав напис, потім узяв табатирку та уважно її розглядав.

— Моє ім'я Баптіст,—сказала людина, що оце тільки заступала німецький уряд під 77 ступенем південної широти.

Під час усіх колишніх перетворень, що відбулися під керівництвом карлика через сполучення бажання людини з електричною сферою, залишалася прірва між двірським радником та образом, у який він утілювався, якась п'ядь, що через неї його розум'перелітав то туди то сюди, як іскра між двома електричними струмами високого напруження. Він міг орієнтуватися, ба навіть мав насолоду порівнювати та робити цікаві філософські висновки.

Ця здібність тепер зменшилась.

Один Пурталес, що фігурує в цій історії, як двірський радник, Брюстляйн, надто мало різниться від того Пурталеса, що вславив цей рід своєю життєвою енергією. Те, що один мав срібні коліна та голос друїда, майже нічого не важило. Через те, коли двірський радник; як бомба, влетів у найжвавішу частину життя свого предка, його розум мав тільки невелику змогу роздумувати над собою.

Промови й монологи зменшилися. Спочатку він здавався таким як і в житті, тільки доверщенішим та міг бути діяльним, що, з рештою й було його наміром.

Коли Пурталес, роздумуючи над адресою листа й порівнюючи її з ім'ям на табатирці, сказав:—моє ім'я Баптіст... це було не менше, як ціла програма.

1685 року Баптіст Пурталес було ім'я принаймні славетне.

— Моє ім'я на устах у всіх,—міг би подумати двірський радник,—я бився в боях, що роблять бійців безсмертними. Я об'їздив декілька коней королеві, що має до цього пристрасть. Хоч королівська

ласка почалася з муштрування коней, але я в 32 роки вже командував дивізіями, не пищаючись тим, і заслужив цю ласку більше, ніж якась модна мавпа.

Але цього монологу не було. Все це розумілося само собою.

Чоловік чудової постави, до того друг Рішельє, мав можливість здобути все, чого тільки бажав.

Баптіст, що перед його образом часто стояв двірський радник перед тим, як раптом почув коло себе його палке життя, з'єднував у собі рівновагу освіти в тілі спортсмена та палке почуття гармонії, що була властивістю тієї доби. Його тіло мало справжню завершеність тієї епохи, що любила не тільки саме чепурне, як часто думають, але давала перевагу монументальному, коли воно мало грацію.

Він являв собою ідеал свого часу. Був розумний, мав тіло Гермеса, що його спина грала м'яснями, плечі були широкі, як у борця, шия—античної краси була така ж сильна та струнка, як його стегна. На високих жилавих ногах було тіло аттичної сили. Голова свідчила, що власник цього чарівного тіла холодний—прикмета, що навіть за тих цинічних часів траплялась не часто.

Справді Баптіст своїми властивостями перевищував своїх сучасників з цілковитою байдужістю холодного серця. Ця людина розуміла свою добу так добре, як свій портрет, який зробив мистець—портретист, майстер Патерс, що малюючи обриси своїх особливих улюбленців, до палкого захоплення життям додавав тонку риску іронії.

Цей велетень раптом закохався. Його захоплення пристрасстю так заперечувало звичаям його похопливої, пустотливої та блискучої доби, що він здригався, думаючи про це. Його пристрассть належала до тих, що іноді роблять з людини дурня. Він кохав до нестями.

— Я в такому становищі, як Геракл, що почав прясти в жіночому убранні. Але,—додав він,—це були хитрощі чоловіка, що подолав амазонку, а я роблю з себе посміховище.

Пурталеса вже за його приятелювання з Рішельє вважали за холодну, як крига, людину,—зрозуміти його пристрассть можна тільки зрозумівши епоху, коли він жив. Кохання, що його не оцінила покохана, могло тоді знеславити й півбога.

Епоха, що породила Баптіста Пурталеса, мала модну пиху глузувати та говорити пустотливо, коли йшла мова про кохання. Ця звичка, що дозволяла все, тільки не серйозний жанр, призвела до гри, яка щодо елегантності та грації перевищила все, що робило привабливою пристрассть. Від кохання вимагали величезної стриманості, можливої для світської людини, якщо її пристрассть інша, ніж у шаленого Ролянда.

Форма, що надає коханню та чи та епоха, завжди виявляла її культуру.

За тих часів, що створили Баптіста Пурталеса, траплялась так рідко дійсна пристрассть, що коли вона вибухала з елементарною силою, то такі випадки пізніше записували до хронік.

А все через те, що суспільне життя тоді ґрунту-

валося не на розвагах, спорті або бриджі, а на любов-
щах. Кожна жінка, ба кожен чоловік був призом,
що його дбайливо намагалися виграти, і витончена
техніка цієї гри часом мала більше ваги, або при-
наймні була цікавіша, ніж сам приз.

Справді, кожного можна було здобути, і це знав
він мало не з дня народження.

Хто почав би шалено з шаблюкою в руці, як
театральний лиходій, допоминатися кохання, замість
здобути його через сальонні розмови, той сам би
себе виставив на глум. Через цю гру в кохання вза-
галі забули, що буває безтямна пристрасть, яка ни-
щить навіть пристойність, бо сама сліпа.

Кохання за часів цього Пурталеса стало вже тим
дорогим інструментом, вищим тоном, у мелодії якого
є прилучення розуму до гри почувань, а саме: змагання
за ту чи ту жінку зробилося часткою філософії, яка
керувала політикою століття.

Ця філософська мода так виразно виявлялася,
що не тільки кохання, але й державу собі була під-
корила.

Ця справді трагічна епоха стриміла над безоднею
долі, яка ще здавалася золотою, але незабаром про-
глинула епоху. Гри, що відбувалися напередодні
страшної загибелі, були різноманітні, але найча-
рівніше й найстараніше виконували гри політики
та кохання, бо їх інструменти мали вже найчарівні-
ший колір—блідість смерти.

Такі трактати про вплив звичаїв на кохання можна
прочитати в багатьох хроніках того часу. Вони з'ясо-

ували одно: джентлмен тієї доби, що кохав із щирістю сильного та побожного середньовіччя, трапляв у таке становище як той, хто під час класових соціальних воєн подарував би палац, щоб допомогти бідним.

Його вважали б не за великодушного, а за надзвичайного простака.

Світові проблеми, до яких належить і кохання, не можна вирішувати через особисті вчинки. Кохання має свої закони, мінливі, як диявольські; вони то ховають жінку за мурами неприступного монастиря, то, як у випадку з Пурталесом, роблять її такою кожному приступною, що зовсім нічого морочити цим собі голову.

Гідні хвали ці великі чуття, і їх, хоч часом вони й бувають безглузді, не забувають в історії кохання навіть тоді, коли їхні сучасники тільки знизували плечима.

За об'єкт пристрасти графа була одна з тих надзвичайних жінок, що не через своє походження, а через свої виключні таланти досягли вищих щаблів суспільства. Їх талановитість викликає там загальне здивування і на якийсь час геть перевертає світ.

Ця жінка до своєї краси прилучала трохи розуму, бо кожна кокотка того часу була розумна. Справді ж розум, як складова частина кохання, завжди був тільки вадою.

Ця жінка була здатна до піднесення, мала фантазію та свіжість,—тобто такі властивості, що походять тільки з цілинних шарів народу. Її серце мало

широку материнську м'якість великого митця. Її розмови були серйозні та витримані, що примушували забути славнозвісність її імени в коханні. На урочистих вітаннях у сальоні цієї жінки були такі поважні гості, що зробили б честь самому королеві. Вона приятелювала з Рішельє.

Коли цей велетень політики, відчувши наближення смерти, побажав ще раз бачити Париж та жінок, він із цією жінкою пішки подався до Тюїльрі й безсило спирався на її руку. Ця жінка, донька акторки, була метресою сьоми генералів, поки їй мистецтво допомогло одружитися з міністром. Щодо пристрасти, то вона була досконалим майстром у коханні.

Не варто й казати, що така справді світська людина, як Пурталес могла б до неї наблизитися брутално, або самовпевнено. Проте через свою розгубленість він це вчинив.

Між іншим легенда, що пізніше зробила з неї відьму, оповідала, що вона не нехтувала жодним чоловіком, що був досить гарний, щоб її зворушити. Ці казки смішні, або дурні.

Звичай могли бути ті чи ті, а Д'Анвіль уславилася як геніяльна. Вона мала привабливу дотепність, крім усього, розумілася на різниці між людьми, що викликало в її поведінці з чоловіками чарівні нюанси.

Вона мала справжні пороки, але глибина майже материнського почуття ушляхетнювала їх і робила незабутніми. У сальоні вона трохи занадто кокетувала, відповідно до свого минулого, яке не дозволяло їй пишатися перед світом своїм колишнім іменем.

она також була найвидатніша коханка, якою міг пишатися чоловік. Франц Перший, що не мав генія Рішельє, на щибці вікна в замку Шамбор писав, а його улюблена сестра з-за його плеча читала: *Souvent femme varie, et fol est, qui se fil* (часто жінка міняється і божевільний той, хто їй вірить).

Коли Рішельє вмирав, то стогнучи нелюдським голосом, звелів подати паперу і на порозі смерти даючи себе на посміх, надряпав:—*Nunc et semper dilecta*—(Тепер і завжди обрана). Він хотів цим сказати, що навіть смерть не може розлучити його великого духу з витонченим духом Д'Анвіль.

Дух цієї жінки справді був надзвичайний, бо він був чоловічий, що за давніх часів траплялося тільки в жінок—владарок. Вона з'єднувала в собі величну трійцю—кохання, розум та енергію, що на ґрунті лагідности може дати жінці безсмертну славу.

До того, віддалеки її дух захоплював більше, ніж її тіло. Тодішні художники побачили в ній те саме, що колись у Антиної: не тільки тіло було чудом природи, але й людина в ньому цілковито завершувала свою добу.

Порівнювати цю жінку до Нінон Лянкльо не можна, бо роля останньої зводилася тільки до перебільшення хтивости своєї доби. Між іншим, вона була своїм сучасникам за приклад до того, як жінка повинна вкладати в кохання не тільки молодість, але й розум, про що деякий час забували і це вадило розкошам кохання. Бути Нінон визначало—в сорок п'ять років перемогти шіснадцятилітню супротив-

ницю; але не могло бути, щоб вона, маючи шістдесят років, перемогла тридцятилітню.

Взагалі порівняння з Нінон дурниця.

Лянкльо складалася тільки з почувань кохання та властивостей, що належали до хтивости. Д'Анвіль, що довела графа Пурталеса до розпачу, була вища: невгамована вдача, Месаліна, що геніяльно сполучала добро та зло, бо безперечно мала незмірну привабливість грації, але також огидливу розпусність.

Ці двоє, Д'Анвіль та граф, разом являли собою те, що зветься завершеністю доби, якби її треба було відбити в одному монументі.

Граф — через те, що його холодність давала перевагу на війні та непереможність серед жінок, про що він взагалі ніколи не говорив, хоч нескромна одвертість давала тоді три чверти розкошів. Д'Анвіль — бо її пристрасті та перемоги справді являли в Парижі силу.

Ці двоє були представниками принаймні десятиліття.

Хто бачив ніжне, пристрасне та сміливе сбличчя, яке передавали незчисленні мініатюри того часу, цовне настрою обличчя жінки, що вітала найвитадніших людей свого часу, як своїх гостей, — той зрозуміє, скільки витриманости, відваги, краси та мужніх намірів мусів мати чоловік, щоб разом із цією жінкою бути ідеалом своєї доби.

Д'Анвіль була досить розумна, щоб знати, що коли вона задовольнить бажання цього чоловіка, він за два тижні покине її. Вона не була така геніяльна,

щоб відчути, що цей чоловік збожеволів через неї, що в протестанські часи прозивалося просто великим коханням. Д'Анвіль чинила опір домаганням графа, спочатку через те, що такий був звичай. Як не є, графові не пощастило перемагти цей опір. Він був захоплений і образився.

Чоловік, що в таку добу, коли клянуться та присягаються надто легковажно, смертельно ображається, на те що йому не ймуть віри,—недужий, тобто він справді покохав або мимохіть зробився дурнем.

Д'Анвіль не могла зрозуміти його душі, але не глузувала з нього й допустилася освідчення.

Присмерком він їхав верхи разом із нею алеєю Тюільрі, що сяяла від еґретів. Коли він порівнявся з її коляскою, вона мовила холодно, як ворог, або як приятелька.

— Ви турбуєте мене без розумного приводу, мій друже. Чи мушу я на той факт, що ви мене кохаєте, відповісти щось інше, ніж те, що я вас не кохаю?

Вона підвела голову з надзвичайно гарним напруженням.

— І чи повинна я,—додала вона з чарівливістю витонченої душі,—коли ви через свою марну гонористість питатимете мене, чому я вас не кохаю, чи повинна я відповісти щось інше, ніж те, що ви мені чогось не до вподоби? Але,—казала вона далі, без флірту, а з серйозним визнанням факту:—є щось, чого я не знаю й підстави чого не розумію. Це все.

Хоч ці речення не були дуже логічні, вони пригнобили графа, що похмуро їхав поруч.

Він того ж вечора був у Рішельє.

Державний муж, що вже тоді страждав від повсякчасного почуття холоду, наказав щовечора палити якнайбільше дров у своєму каміні і біля нього розказував історії, дотепність яких та знання світу чарували. Цей дідуган заганяв на слизьке юнаків, що його оточували, неначе в державного мужа була єдина мета довести, що він розумніший від джиґунів.

— У вас такий вигляд,—сказав він Пурталесові,— немов ви погано пообідали; але обідали ви в Рішельє. Отже причина тоді—тільки жінка. Обличчя чоловіка від тридцяти до сорока років може прикро змінюватися тільки через ці дві причини.

— Ваща вельможність,—сказав Пурталес,—ви маєте рацію. Це не від їжі. Коли ви відмовитеся від своєї пристрасти й покинете камін, на терасі я вам розкажу анекдоту.

— Я бачив загибель трьох Пурталесів,—сказав Рішельє, міряючи поглядом смертельно бліде обличчя графа.—Не вимагайте, щоб Рішельє, буди похилого віку, підводився для того, щоб почути, чому четвертий відбирає собі життя.

— Я був за командира на батеріях,—сказав Пурталес,—і знаю, в чому саме честь.

— Графе Пурталесе, — сказав кардинал, — ви не знаєте, що таке сімдесят років. Це означає в сім раз більше гордості, але в двадцять раз більше байдужості, ніж ви вважаєте за можливе.

— Люди мого віку,—сказав геніяльний старий, зм'якшуючи тему тонкою посмішкою,—бояться стати

однобокими. Я надто розумний зробився в житті, щоб бути серйозним. Юнаки,—сказав він, посміхаючись,—домагаються великих пригод та тих жінок, яких вважають за небезпечних. У старості роблять спостереження там, де й починали—у кухні.

— Я звелів собі,—сказав старий,—збудувати інструмент, що дозволяє мені спостерігати народню Венеру. Я можу спостерігати інтимність кухарів та служниць і бачити те, що я забув. Ми губимо природу, але ми мусимо намагатися її зберегти,—сказав найвизначніший чоловік своєї країни. Мої спостереження дають мені висновки, які роблять мене непереможним щодо психології. Цим я не хочу сказати що я занедбав політику.

— Ідіть,—сказав він із коротким сатанинським сміхом Пурталесові.—Коли ви вважаєте за варту чогонебудь пораду старої людини, яку ви сто раз перевищуєте в усьому. Ідіть,—повторив він,—до Д'Анвіль і поведітьтеся з нею так, як салдат із своєю коханкою.

Ці слова кардинала зараз же почали скрізь переказувати.

О 2 годині вночі їх уже знала та жінка, що вони її обходили. Треба розуміти, що за звичаями того часу церемонії кохання мали більше ваги, ніж саме кохання. Кардинал, як стара людина, до певної міри нескромно виказав правду й глибоко образив Д'Анвіль.

Вона не могла помститися на кардиналові.

Другого ранку Д'Анвіль встала, як звичайно.

Покоївки посадили її в крісло. Вона сиділа перед туалетовим столом, що був увесь прикрашений мереживом та мусліном. Вона взялась до свого туалету, як гарна жінка, що знається на білилах, на оцті та на пастах, які належать до жіночої вмілості. Під час цього туалету відвідувачам дозволялося приходити не тільки за тодішньою модою, але й як знавцям, що захоплюються цими функціями жінки, яка прегарно та велично ними орудує.

Раптом вона затремтіла від люті, звеліла покласти себе в ліжко, що нагадувало цілий будинок, ба навіть таємниці лабіринту. Розмова в наслідок цього вибуху припинилася на хвилинку. Д'Анвіль незабаром підвелася. У неї в руці було люстерко.

— Хутко, наліпіть мені мушку,—крикнула вона з ласкавістю, що буває в жінок, коли вони тремтять від люті й показала на мушку, а нігтем другої руки на місце, де край ока торкається скроні.

Саме тоді ввійшов Баптіст. Цар не міг би ввійти величніше. Сила й простота його впливала на всіх чоловіків без винятку. Д'Анвіль, не дослухавши його привітання, дала чудну відповідь. Вона вискочила з ліжка на килим, обсмикнула сорочку, яку допіру змінила й яка була цілою поемою з мережева та шлярок. Потім звеліла себе знову посадовити в крісло перед туалетним столом.

Рухи її та порядок вчинків не виявляли нічого незвичайного. Бій, який вона почала з Пурталесом, походив від ображеного самолюбства, але герць від-

бувся в рямцях суворої церемонности, що її узаконило те століття.

Покоївки наділи на Д'Анвіль шнурівку, застєбнули на боках і почали зашнуровувати. Тепер, у панцирі богині війни, з пов'язкою венери—чорною стрічкою на скронях, жінка була викінчено, суворо прекрасна.

Якийсь час вона сиділа заглиблена в розглядання самої себе. Потім її чудова шкіра на чолі збіглася в зморшки.

Вона кивнула служникові.—Цей гаман,—сказала вона йому пошепки,—віддасте потім графові, бо я чула, що він шукає собі подругу і треба стати йому до помочі.

Хоч цих слів ніхто не почув, і служник не наважився б виконати доручення, яке визначало те саме, що кинутися з височини, Д'Анвіль трохи задовольнилася після цього наказу, але на одну тільки мить.

Ненависть гнітила її.

Присутні поглянули на Пурталеса.

— Я,—сказав собі граф,—під Курасао стояв у огні морського бою. Це було ніщо, порівнюючи до сьогоднішнього, хоч,— додав він,—я терплю тільки через те, що кардинал—старий базіка.

[Хвилина була драматична. Баптіст мав властивість не помічати оточення. Він зневажав челядь і мав упертість людини, що вирішила загострити ситуацію до неможливого. Він виявляв легковажність, що була однакова з непохитністю.

Перед тим дивився він простісінько на лице Д'Ан-

віль, а тепер її очі зустрілися в люстрі з його очима.

Над її головою літав туди й сюди гребінець, кладучи пасмами волосся; серед зачісування вона розважала себе, приміряючи капелюхи. Магія очей—остання таємниця пристрасти. Чого не може зробити голос, дотик, те робить погляд.

Коли очі Пурталеса та Д'Анвіль зустрілися, граф стояв, як тричі прострелений олень. Він стояв тихо, не ворухив навіть бровою.

Жінка була певна, що перемогла.

Він дихав її істотою, пив її зневагу, стояв перед нею нерухомий, як лялька.

Ці перемоги через те завдають жінкам таких розкощів, що вони таємничі. Жертву подолано, і переможець знає, що він убив. Оце й усе, бо зовні нічого не відбувається.

Але Д'Анвіль захотіла бачити, як він захитається та впаде. Ця перевага небагато важила для такої жінки, але вона себе не тямилася від люті за пораду Рішельє, що її граф мусів спокутувати однаково, чи він мав її виконати, чи ні.

Граф не думав її виконувати, бо був слабкий.

Ця слабкість була тяжка туга, що в ту епоху вважалася майже за божевілля. Тим часом Д'Анвіль у гендляря, що ввійшов, узяла купку книжок і, поки її зачісували, по складах, як дитина, вичитувала заголовки.

— Абеляр, або листування мавпи, — цитувала вона.—Віддайте цю книжку графові, він увійшов, почувачи себе британським Гастоном Великим, але

гадаю, він навіть і Сіда не читав, що був усемеро менше хоробрий. Через те він, мабуть, зрозуміє почуття шимпанзе,—сказала вона, силкуючися всміхнутися.

Це був одвертий напад, але він не досяг мети. Граф не ворушився. Коли гендляр став перед ним, він узяв книжку й сховав. Д'Анвіль не стямилася з гніву.

— Залиште мене на хвилину саму, — сказала жінка, ще пануючи над собою, хоч ледве могла говорити; рухом руки вона наказала відвідувачам та служникам вийти і цим знову опанувала себе.

— Ви хочете мене образити, до чого я не дала жодного приводу,—сказала вона Пурталесові, що сперся на заслону.—Я жду,—додала вона, ловлячи погляд графа.

— Вам не вистачає сміливости на це,—сказала вона, тупаючи ногою від гніву, що робив її чудово гарною.

— Ваша правда,—сказав граф,—у мене не вистачає сміливости на це.

По цих його словах Д'Анвіль утопила очі в люстро.

— Як цей Пурталес чоловік,—подумала вона,—то чоловік страшний. І віл не витримав би й упав.

— Графе Пурталесе,—сказала Д'Анвіль, не тямлячись,—я гадаю, ви чогось чекаєте. Чи знаєте ви, що майже кожний чоловік, що визначався красою, був моїм коханцем!

— Вам легко мене образити, бо я вас люблю,—сказав граф неприродно спокійно.

— Я захищаю вас від того, щоб моя челядь вважала вас за недоумка,—сказала Д'Анвіль.

— Ви через те цураєтесь мене, що я перший чоловік, що вас покохав, ви не хочете визнати, що боїтесь цього.

— Ви б не сварились до нестями й не використали б моєї безпорадності в такій мірі, як це вам зовсім не властиво; не використали б її так, як беззахисність голодного.

— Таке становище викликала не одна тільки порада пана Рішельє, — сказав він по-королівському лагідно.

Ці слова збентежили Д'Анвіль. Вона була досить розумна, щоб визнати гідність людини.

Вона втратила охоту його мучити, а також себе дратувати. Вона дала йому незрівняну відповідь.

— Життя ще не подарувало мені нагоди зворушитися. Визнаю, що ви варті правди. Жінка має тільки себе саму й може чи подарувати, чи продати себе. Ціна залежить від неї і вона визначає її, керуючись своєю жалістю або гордістю, а як дурна, то всею легковажністю. Ви звернулися до мене з таким питанням, що на нього може відповісти тільки почуття. Вибачте, коли я вам відповім розумом; він є найчесніша цнота.

— Ви,—сказала жінка з товариською посмішкою, що могла б підбадьорити в бою,—хочете мене, тобто того, чого хоче кожен хто мене знає.

— Але я не можу вам дати те, що дала б першому-ліпшому,—тонко сказала вона.—Я правдива. Ви—

пане Пурталесе, ви повинні платити більше. Але через те, що ви самі дорогоцінні—річ, якої ви добуваєтесь, недосяжна. Вибачте, коли мене важко зрозуміти.

— У мене нема нічого крім самої себе. Справді, це не багато для юнака, коли б я йому це подарувала. А для старця ледве вже чи я варта більше, ніж всяка інша істота, з такими ногами як у мене.

— Ви занадто багаті,—сказала вона з своєрідною тугою,—ви перемагали в боях, ви маєте відвагу, розум і становище, а я нічого не можу протиставити цьому, крім деяких властивостей, що вам подобаються. Я маю,—сказала вона майже з розпукою,—занадто мало. Я нічого не можу дати такого, чого ви самі не могли б узяти, що пан Рішельє зрозумів краще, ніж ви. Але, як усі старі люди, він починає з кінця й у своїх порадах вже дає висновки, через що вони мають характер загально-світової мудрости.

— Одно слово,—сказала Д'Анвіль, що цим дотепним зауваженням відхилилася була від теми,—такому чоловікові, як ви, не можна дати того, що дають кожній гарній мавпі. Навпаки, слід би мати більше ніж ви, а моїх властивостей не вистачає.

— Або,—казала далі Д'Анвіль, шукаючи слів...—або,—сказала вона з трагічно-розкішною посмішкою Медузи,—ви повинні б мати менше, щоб пара була рівна. Гадаю,—сказала Д'Анвіль по павзі,—якби вас спіткало якесь лихо або ви зробили злочин, пане Пурталесе,—тоді може я змогла б вас покохати, хоч ці думки є погана філософія.

Ця надзвичайна жінка під кінець своїх слів спро-

моглася навіть на іронічний тон. Не зважаючи на холод цього великого монологу, що доводив, яке в неї загадкове серце, слова, що зривалися з її уст, були сповнені чарівної сили, яка не дала графові вимовити й слова.

— Глибина нещастя цієї жінки,—сказав він ідучи до дверей,—жахлива. Вона нещасливіша від мене, бо її природа заважає їй бути щасливою.

— Я можу,—додав він, коли відчиняючи двері, побачив своє мокре лице,—спокійно плакати. Це полегшить її становище перед челяддю, і ніхто крім неї не буде знати, яку силу має моє серце.

Після цієї розмови Пурталес три роки мандрував по світі, не дослухаючись до жодних новин із Парижу. Він нічого не змінив у своєму житті, але про нього знизуючи плечима розповідали, що він не може спокусити жінки проти її волі. Хоча цей глум стайничих ледве чи міг дратувати джентлмена, він викликав ту посмішку, що нею світ підкреслює ваду людини, твердість якої непохитна.

Найбільша хиба світу, що нас оточує—цікавість, спрямована не на наші життєві обставини, а на душевні переживання. Це спонукує світ руйнувати нашу дружбу, бентежити наших наречених, збивати з путя наших коханок; світ навкруги нас підохочує до цього виключно те саме пристрасне й безглузде поривання, що в дитинстві спонукує нас видирати пташині кубла.

Ми любили птахів, кубла та яйця, але ми не знали більшої насолоди, як їх руйнувати.

Пурталес мав значіння, як офіцер високого рангу, як суворий непереможний дипломат, як завершена людина, але люди знизували плечима, підозріваючи в ньому ваду, що робила його сміщним.

Четвертого року повернувся він до Парижу, скупався, причепурився і поїхав до Тюїльрі назустріч колясі Д'Анвіль. Ця зустріч була фатальна. Вона не тривала й десятої частини хвилини. Жінка так швидко сприйняла не тільки образ, але й дух графа, це так кришталево-ясно відбилося в її очах, що почет її жахнувся.

Вона втопила свої очі в його, її зірці, повні безмежної розпуки, держали в жахливих обіймах його очі й уста.

Велика тінь покрила її обличчя. Вона допитливо оглянула графове обличчя, відповіла на його привітання поклоном і потім похитала головою. Граф попалотнів, як мертвий; спинив коня, що став як вкопаний; вклонився й погнав назад. Але він очевидно не міг правити конем, бо кивнув хлопцеві, пересів в колясу, поїхав до свого готелю й перед люстром виколов собі око.

Другого дня вранці рано подався він до армії, що тоді стояла в Льотарінгії. О десятій годині про нещастя довідалася Д'Анвіль. Вона спробувала була посміхнутися, але це зробити їй мало пощастило, вона сказала дві дурниці, перебила себе й звеліла ще раз розповісти їй про пригоду. Жінка пильно слухала, бо назначила собі плян і стежила, чи все в події відповідає її намірові.

Вона почула чисту правду. З хвилину дивилась вона безтямно перед [себе;] потім згасли її чудові очі, вона впала, пів години кричала, а далі лежала, як нежива. В обід поїхала вона слідом за Пурталесом на змінних конях, що замовила скрізь по дорозі.

Коли її питали, вона відповідала:—за три дні я буду в Метці.

На першій станції, де вона зупинилася щоб переночувати, вони зустріли вершника. Д'Анвіль, здавалось, щось передчувала. Може вже й сотня вершників проїхали повз неї, але тільки тепер вона кинулася до вікна з криком:—Депеша для пані Д'Анвіль?

— Є,—крикнув вклоняючись кур'єр, що знав її.

— Ця депеша від графа Пурталеса, я бажав би її зовсім не передавати.

— Він помер?—запитала Д'Анвіль.

— Він не багато вас випередив, але він вже нічого не бачить.

Кур'єр був надто обурений, але не зважився показати, що закінчив своє речення не так, як хотів був. Д'Анвіль зовсім не помітила його ненависти.

— Вогню!—крикнула жінка, замість сказати—світла,—бо все вже переплутала.

Вона ледве могла розірвати конверта.

— Чотири роки шукав я для свого тіла якогось ушкодження. Тепер, коли в Тюільрі ваш погляд довів мені де саме ви його шукали, я власною рукою заподіяв собі каліцтво, що могло б вас задовольнити.

— Я тепер досить бридкий, щоб вам подобатися, і через те, більше ніколи не з'явлюся перед ваші не-

милосердні очі.— Далі писав він, сам собі заперечуючи:— Вже після вчинку мені спало на думку, що він безглуздий. Проте тільки ця безглузда гра може вам довести, що я вас люблю.

— Але,— додав він,— яке мусить бути це кохання, чи повинен я, чи можу я вірити в пристрасть, що її пробуджує тільки таке божевілля, як самоскалічення?

Хвилину жінка дивилася перед себе. Вона нікого кругом не пізнавала. Потім веліла перепрягти коні. Вона дивно переслідувала графову колясу. Мабуть ще жодна жінка не їхала цим шляхом в таких обставинах. Вона звеліла пообгортати коням підкови, щоб їх зберегти; півсотні вершників смолоскипами освітлювали нерівний шлях.

Другого дня близько десятої години ранку побачила вона на горі графову колясу, що мала швидко зникнути за горбом, а Д'Анвіль сама тоді їхала ще лугом.

— Стій!— закричала Д'Анвіль таким голосом, що навіть коні з переляку поприкушували вудила.

Вона вирядила назад свій причет, опанувала себе й звеліла знов їхати наздогін.

Вона сиділа без жодного руху, зг'орнувши білі руки, і здавалось тільки сила розпуки наблизилася їй на дві сотні метрів до Пурталесової коляси.

За поворотом, де її вже можна було бачити, вона зненацька змінила тактику. Вона скочила на подушки для сидіння, захопила віжки, посунула одну ногу назад, щоб встояти проти стусанів коляси і стоячи

поїхала до Пурталеса; зробила це без мети, а тільки через те, що не тямала себе.

Вона була схожа на Діяну, що, після невдалих ловів повна ще суворого захоплення. Але мала дивну лагідність в очах. Ця жінка тремтіла з душевного зворушення; її тіло й обличчя були як брондзові, убрання маяло. Вона була дико прекрасна в своєму жакеті з пекінського шовку прозоро-зеленого кольору яблука, з трьома комірами. На її голові над жовто-сірим капелюхом, із сміливо відігнутими крисами, віяв пучок білого пір'я, неначе вона стояла в бойовій колісниці.

Коли Д'Анвіль наблизилась на кілька метрів до коляси Пурталеса, яку він зупинив, вона крикнула:

— Я принесла відповідь!

Вона стисла в руці лист графа.

— Держи!—крикнула вона розпачливо на кучера, що не міг стримати коней.

Вона прожогом скочила на підніжку другої коляси, тримаючи як дичину в руці шлейфа.

— Ні з місця!—крикнула Д'Анвіль, коли як подарунок богів, побачила перед собою людину, за якою, гналася мов тигриця.

— Ви запитали мене:—яке повинне бути кохання коли для розваги так жорстоко граються з людиною перше, ніж повірити в її чуття? Я можу дати вам на це одну відповідь—себе.

З цими словами кинулась Д'Анвіль поперек коляси, затуливши обличчя руками. Здавалось, вона вживала величезних зусиль щоб не цілувати графові ноги.

— Кохання що ви за нього питаєте—кохання рабині. Вона така злиденна, що її не можна відштовхнути,—сказала Д'Анвіль.

— Ледве чи можу я просити вибачити мені те, що ви звете моїми примхами. Те, за що я мусіла б просити вибачення,—додала вона встаючи,—це ціле моє життя. Я переживала тільки розчарування й дійшла того, що вимагала гри тоді, коли від щастя, що мені дарують дійсне кохання, мусіла б умерти. Я вже не насмілювалася кохати.

Д'Анвіль сіла проти графа. Декілька хвилин вона дивилася йому в обличчя, а сама була біліша, ніж білок її очей.

Потім із глибокою сердечністю доторкнулася до чорної хустки на його оці.

— Це занадто, пане Пурталесе,—сказала вона, показуючи на хустку,—цього Д'Анвіль не варта.

Здавалось, ці слова виявляли таємницю її душі, бо обличчя жінки зробилося таке лагідне, як у мадони Грюнвальда. Була невимовна тиха краса в обличчі жінки, що тільки перед тим стоячи з віжками в руках, примчала, як навіжена.

Вона опустила довгі гострі вії.

— Всемогутній боже,—прошепотіла вона,—як я вас кохатиму.

Вона знепритомніла.

— Я повинна вас більше кохати,—отямившись сказала вона, і її зуби цокотіли,—ніж ви мене кохали й можете кохати.

По цих словах Д'Анвіль заснула, це злякало при-

сутніх. Вона спала тридцять шість годин. Природа мусіла врівноважити надмірне напруження.

Після друження з генералом, що не мав ще й сорока років вона поїхала з ним до Італії, залишивши звички свого колишнього життя.

— Чи можна десять років бути на березі кохання і не бачити його?

Світ зробився їй широким та ясним.

— Невже справді треба було такої великої жертви сказала вона, повернувши голову до генерала,— жертви не тільки непотрібної, але й божевільної.

— Але будь ласка,—сказав генерал, пристрасно стискаючи її руку, під накриттям коляси,—більш уваги віддавати подорожі. Ці кіпариси найкращі в Італії, їм понад двісті років.

ЗАКІНЧЕННЯ

Тепер двірський радник Брюстляйн, що перебував в усіх, яких він тільки бажав, образах, знову нарешті мав можливість спостерігати.

Ця властивість спостерігати під час колищніх перетворень, була його єдина розкіш після того, як він помітив, що життя славнозвісних людей, особливо відтворювання його після їхньої смерті—надзвичайно складна пригода.

Проте в своїй новій ролі з часу, коли він перетворився на Пурталеса, йому ще не траплялося нагоди докладно роздумувати, бо він сам був Пурталес, жив тільки на недовгий час пізніше, перебував тепер у образі, що різнився від нього тільки більшою сміливістю та більшою довірою до себе. З того часу він тільки діяв.

Граф, чи краще двірський радник прибрав ролю свого предка не для того, щоб провадити пасторальне життя в Італії, але щоб скоштувати розкошів на верхів'ях відваги. Отож тепер, коли дії припинилися, його здібність до монологів сильно зросла.

Що більше він любив Д'Анвіль і що глибше по-

ринало його життя в солодощі пристрасти, майже комічної для військового проводиря, то більше зволявся його дух від бажання брати на себе подобу шанобливих завойовників.

Коли вони минали величний римський амфітеатр, що як символ народу салдатів, який прагнув жорстоких розваг, надає Вероні суворого, важкого характеру, двірський радник зробив два зауваження, досить важливі, щоб його життя надалі цілком змінилося.

— Цей Пурталес,—думав він, узявши з почуттям найвищого раювання руку Д'Анвіль у свою,—життєву мандрівку якого під час її найвищого піднесення я оце виконую, цей найушлявленіший Пурталес, що точно рахуючи від мене назад—мій шостий прадід, кажучи правду, мав у житті принаймні стільки ж страждань, як і я.

— Мені не треба,—сказав двірський радник,—згадавши останні альтернативи, що він їх ставив собі перед перетвореннями,—вішатися на вищі поруч моєї перуки.

— Жан де Местр мав рацію,—сказав він спокійно:—вмирають не так швидко. Треба пристосовуватися до життя.

Коляса двірського радника вже п'ять хвилин хала навколо римського театру, збудованого на сорок тисяч чоловіка, і ще його не минула.

Тіні цього місця, викликають величні думки. Тут, як герої, полягли тисячі глядіторів, хоч це був для них тільки спорт, що за нього платили.

— Але,—перебив він себе поквапливо,—хіба не платили також Цезареві та Вольтерові, що один з них мав найкращу голову державця, а другий найшляхетнішу жіночу руку, яку колись тільки мав такий аґр сивний дух.

— Як дивно,—повернувся двірський радник до свого попереднього зауваження, після того як вони об'їхали табун віслуків, що починали буля муру гризти квіти,—що навіть цей Пурталес, з якого хроністи зробили непохитну машину волі, відступився саме тоді, коли життя його ставало справді цікавим. Він безперечно не був завойовником.

— Він,—із глибоким сарказмом сказав двірський радник,—не взяв і не загарбав жінки, що була його щастям... хоч це й дозволили б йому закони, а звичаї його кляси до цього власне примушували його.

— Навпаки, заради неї він заподіяв собі каліцтво,—сказав двірський радник, дико поглянувши на свої ноги, бо він ще не позбувся цієї звички.

— Він себе покалічив, щоб здобути своє щастя,—і обличчя двірського радника від жаху й здивування скам'яніло.

Ці думки цілком його захоплювали.

— Не можна заперечувати, що мій прадід, якого я тепер являю, поранив себе, щоб задовольнити жагу до життя, а я думав, що каліцтво примушує мене покинути суспільство, де трапляється не тільки відвага, але й розкоші життя. Здається,—додав двірський радник після павзи,—каліки безперечно

можуть більше сподіватися на раювання, ніж це призначено героям.

Двірському радникові раптом здалося, що душа його тверда, як криця. Він міркував спокійно та гарно, як тільки може міркувати керівник, що є до того світська людина.

Цей дух, що власне міг бути духом його прадіда, в образі якого він із чорною пов'язкою на оці проїздив повз найславетніші пам'ятники континенту,—цей дух належав однак йому. Диво сталося в його крові. Спочатку істота двірського радника, безперечно, цілком була перетворилася в його щостого прадіда. Але тепер здавалося, що сміливий та шляхетний дух старого Пурталеса знову все більше переливається в потвору, що, всупереч тимчасовому зачаруванню, звалася двірським радником Брюстляйном і очевидно жадає знову таким зробитися.

Це надало його думкам характеру іронії, яку собі може дозволити тільки вищий.

— Цей хитромудрий, — сказав двірський радник, що очевидно хотів закінчити те перше зауваження, яке давало такі сприятливі йому висновки,—цей дійсно інтелігентний герой, мав силу такту, бо він, як я це знаю з хронік, ніколи одверто не казав про цей вчинок, що важив більше, ніж усі його нудні походи.

Цей Пурталес вигдавав легенду, щоб пояснити чорний клаптик на своєму оці на портретах. Він,—дивувався двірський радник,—не хотів казати про найвеличніший вчинок у своєму житті. Яка скром-

ність! Хто хоче, може прочитати, що в бою під Метцом йому списом поранили око.

— Я бачу,—сказав двірський радник,—що історія є тільки покидь з життя героїв, якщо можна вжити мови шліхувальників дорогоцінного каміння. Люди дурні, і це можна сказати й за тих, що працюють в інституті Пастера, чи в Академії Наук, чи в Школі Хартій, де вони, я думаю, найдурніші. Бо ці вчені роблять історію, користуючись з книжок, люпи та законів логіки.

Їхня психологія однакова з психологією ярмаркових штукарів, які певні, що зрозуміли й з'ясували істоту людини, коли знайшли й показали в ній щось банальне. Я визнаю, що шаблонове звичайно найбільше впадає в очі, ба, навіть, викликає сенсацію.

Але тонший розум визнає це за нудне, бо, наприклад, під ім'ям сміливості вважають як Марія, так і Ганнібаля, що з них перший—селянин, і тільки вибився в люди, а другий—геній науки.

— Я був би щасливіший,—сказав двірський радник,—коли б раніше зрозумів, що історія—не тільки енциклопедія безглуздя, але також велетень—декамерон брехні та дрантя.

— Я міг би принаймні подарувати собі деякі експерименти, що безперечно прискорили б у мене обіг крові, а з мене зробили б замість утікача холодного скептика.

Тут двірському радникові спало на думку друге зауваження, що він його формулював у коротших

словах і що зробило майже непотрібними висновки його першого зауваження.

Є майдан у Вероні, позад якого стоїть базиліка святого Зенона, а біля неї дві чотирикутні башти, що викликають величезне піднесення. Перед розкішно прикрашеним постатями звірів та людей порталом, що стоїть під цим благословенним небом, коляса подорожніх зупинилася.

Граф Пурталес та Д'Анвіль скинулися очима з невимовним щастям. Тоді граф, що вже цілком перейшов у душу двірського радника, зробив друге спостереження, яке його зараз усунуло з ролі його прадіда.

Він з Д'Анвіль вийшли, щоб оглянути могилу Піпіна на луці, а йому променіло ввесь час лагідне світло очей Д'Анвіль—наївне присягання вічної вірності жінки, коли вона віддає своє життя назавжди. Цей її погляд пробіг по ньому, як лявіна і безмежно його схвилював.

— Мене покохали, коли я зрікся своєї пихи.

Ці слова найвищого раювання були останніми словами Баптіста Пурталеса, що держав меч у руках і з старосвітським поклоном виказував свою прихильність.

— Не треба бути вродливим, але треба мати серце, що знає кохання. Я його знаю,—сказав він трохи згодом, стоячи як падьма, під промінням очей Д'Анвіль.

— Але як Д'Анвіль схожа на іншу жінку, що має ім'я одної з моїх кузін, хоч сама не з них.

— Це Валентіна, дочка мого Каліостро, дама, що я нею мало цікавився.

Хоча це твердження було байдуже, але його висловила людина, повна жагучого бажання жити; цієї подібності було досить, щоб вирвати його з царства яке карлик прозивав електричним, але ця назва безперечно була не точна й повинна була визначати тільки незвичайне.

Цього разу двірський радник не відчув тиску на груди.

Він опинився біля брами палацу Пурталеса вже не як колишній дивак, а як людина, що зазнала не тільки тілесних пригод, а й високого розумового напруження.

Двірський радник повернувся в своєму власному образі, а не в машкарі, в якій він оплакував був своє зіпсоване життя; він тепер мав мужність та пристрасть, силу та живорадісність, що, здавалося, перетворили його колишні тілесні хиби на високі властивості Геракла.

Згадавши деякі поради карлика, він узявся за защіпку, надавив її вбік і дуже сіпнув вгору. Брама відчинилась; він витратив на це дві секунди. Перше ніж вступити до парку, він чиркнув ножом по руці. За секунду стояв він у своїй бібліотеці; зняв хутро й повісив його в шахву.

Отак повернувся останній Пурталес до свого палацу, перед яким цвіли найкращі, але й найотруйніші квітники Страсбургу.

Він відчинив вікно і, хоч туман клубами котився

до хати, не змерз. Двірський радник перетворився на Пурталеса, що дивиться на туман, як розумна людина на романтику: по-філософськи — спокійно. Враз він відчув щось тепле: кров збігала в нього з руки тонкою цівкою.

— Пане двірський раднику,—почув він голос, що нагадував голос канарки,—наука наказує мені вас привітати.

— *Quibus cinque viis* (хоч якими дорогами)—ви занадто поквапилися. Проте,—він оглянув його всміхаючись,—ви в цілком задовільному стані.

— Маю до вас,—сказав неухважно прибулий,—прохання трохи інтимне й може пусте: не згадуйте двірського радника. Тут ідеться про пана Пурталеса.

— *Roma locuta—causa finita* (Коли Рим узято—справа закінчена),—відповів трохи глузливо карлик.—Зоологія знає багато прикладів, коли після невеликої зміни вся раса поліпшувалася.

— Персонально я такого почуття не знаю,—меланхолійно сказав карлик, але думку мою стверджує один католицький письменник, що саме тепер бентежить Англію простотою свого мислення. Він каже,—сміючись додав карлик,—ненажерливість людей така огидна, що вони, коли б це було можливо, спробували б навіть у самої весни виторгувати щось із її клечання.

— Не заважаю вам блазнувати,—сказав граф,—але буду вам вдячний, коли ви пустите мій рукав, тоді я охоче скажу вам, що ви геній.

— Геній, коли їм, *entre la poire et le fromage* (між

грушею й сиром),—сказав карлик, незадоволений з того, що граф закінчив експеримент із куди більшою самосвідомістю, ніж його почав.

— Це мене лестить, але я не вартий того, щоб мене вихваляли.

— Мені здається, — сказав граф, не зважаючи на цю скромність,—що я не був тут п'ятнадцять років, але ці п'ятнадцять років треба не додати до мого життя, а навпаки відняти. Ви відмолодили мене.

Він живорадісно дивився на портрет Баптіста Пурталеса та весь сяяв.

— Ви помиляєтесь,—сказав карлик,—наука, визначним знаряддям якої ви й далі будете, очевидно для вас навіки недосяжна, про що свідчать помилки, яких ви допустилися. Ви робите жалюгідні дурниці, коли вам треба визначити певний час.

— Невже ви думаєте, що я не вгадав, скільки часу я не був тут,—сказав граф.—Я не честолюбний щодо науки, але я лусну, так мені цікаво.—Він здавався хмаркою щастя.

— Дві хвилини,—сказав карлик сухо.

Граф втопив у нього очі так, як це робив бувало Вільгельм II, коли повідомляли його, що хитається фронт.

— Справді,—сказав граф після павзи,—велика стрілка годинника за час моєї відсутності пересунулася тільки на дві хвилини.

— Порівняйте до вашого власного годинника, графе Пурталесе,—сказав карлик, вживаючи суво-

рого тону славнозвісних лікарів, що пригнічують пацієнтів своєю досконалістю.

— Я не кажу, що не вірю вам, навпаки я вас поважаю.

— Наука,—сказав учений,—зрікається таких виявів поваги, бо хоч вони може кого й підбадьорюють, але перед наукою смішні.

Чоловіки були на кращому шляху, щоб із любови до логіки дуже посваритися. Граф, що безумовно не був стриманіший, більше заводився.

— Граф Пурталес,—сказав він холодно,—що має честь стояти перед вами, знову прийняв своє ім'я, щоб служити правді, а не чванству, яке між поважними людьми—дитячі вихватки.

— Це ім'я дає йому більше практичної можливости краще служити вашому генієві.

Ці слова, вважаючи на те, що граф допіру закінчив таємничу пригоду, були горді й скромні, хоч були такі ж непотрібні та нерозумні, як і кожен комплімент, що викликає пиху.

Це й виявилось, коли карлик нічого не відповів, а граф розлютувався на його чванство.

Коли цей величний муж заходив у стосунки з педантами, до яких належить більшість геніяльних винахідників, у ньому зростала частка того двірського радника Брюстляйна, що, як символ механічності, суму та пригнічення, відбував свої чотирикутні прогулянки поза вікнами свого палацу.

Граф довів це словами, що були не більше розсудливі, ніж суперечлива воля дитини.

— Наука—фантастичне диво, але вона не має розуму.

— Я витратив дві хвилини. Це незрозуміло. Але на що мені величність,—сказав він із злою зморшкою на чолі, коли вона не має таємниць. Наука має закони і тому їх треба вивчати. І хоч би ви мене запровадили до Судану, то наука не дасть мені нічого справді нового. Вона з'ясує мені те, що я вже знаю, як факт, наприклад, що я дам бій під Нікеєю, або коли буду лордом Кітченером, утоплюся в морі. Але через це я не буду причетний до мудрости, що зовсім не турбується цими історичними подіями.

Ця безперечна несправедливість надто роздратувала карлика.

— Цей йолоп із аристократів,—лютуючи сказав собі карлик,— що його прадіда випадково не встигли повісити, свариться зі мною після того, як я врятував його від жахливої психічної хвороби, так безмежно невдячно та безглуздо, як могла б вчинити тільки жінка Сократа. Слід було б,—сказав у запалі вечний,— бити його замість голови нижче спини й побачити чи й ця частина в нього така ж тверда, як і голова. Плутарх ствердив це щодо впертих.

Він зараз почав наступати лобом на графову пиху.

— Графе Пурталесе, ви хочете досягти верхів'я мудрости, а сваритесь, мов на конгресі сіоністів. Я хочу знати одно питання, що може знищити вашу зневагу до науки, якій проте ви мусите де за що дякувати. Я хочу запитати, чи вважаєте ви за безтак-

товне те, що в усіх ваших перетвореннях я брав участь, як спостерігач.

— Участь у моїх думках?—гордо запитав двірський радник.

— Наука,—сказав учений,—цікавиться тільки змінами душі, в яких ви не вбачаєте «нічого справді нового», бо сьогодні вам уже нудно і вас не цікавить те, що ви були Ганнібалем, факт, у якому я врешті не бачу нічого дивного.

— Те, що ви мені кажете,—відказав граф,—звільняє мене від будь-яких пояснень моїх переживань. Відповідаючи на ваше питання, я визнаю за нескромне та огидне те, що ви підстерегли мої думки та переживання, але,—холодно додав він,—це надзвичайно геніяльно.

Справді, карликове визнання цілком збентежило графа. Він не був злий. Перебільшена карликова віра в чисту науку підбила його до нелогічного та чванькуватого заперечування.

— Він знав мої думки,—сказав собі граф.—Мушу дякувати йому, що він так добре спрямував їх на мою користь, хоч я,—додав він уперто,—принципово ворог його поглядів.

— Ви робите мені поступку, коли нарешті зрозуміли мою мету,—сказав карлик.

— Найвища мудрість є в тому, щоб зрозуміти дурість. Коли ви думали, що я тільки для розваги кидав вас із століття в століття, то ви мене знецінювали до шахрая, що в вас перед очима вирощує мангове дерево.

— Хіба не правда, що все, що відбулося під час вашої подорожі, мало тільки одну мету: зрозуміти таємниці людського життя. Ви повинні були мати мужність визнати це.

— Ви мандрували дві хвилини,—сказав карлик, напружуючись, щоб не позіхнути,—але ви встигли вже пів години розводити філософію з приводу цього, хоч не вистачало логіки, і у вас | порожній шлунок.

— Правда,—сказав граф із покірливою посмішкою,—примущує мене ствердити все, що ви сказали. Але я визнаю, що мені бракує сміливості.

— Під час подорожі я спостеріг, що бути сміливішим, ніж є справді, не дає людині щастя.

Ці слова він сказав трохи іронічно, але з великою сердечністю. Несподівана ширість графа здивувала б, коли б не знати, що суперечності й примхи були властиві його натурі, що чимало пагорків заступало широкий обрій його думання.

Раптова зміна гордого серця, часто більше є ознака його великодушності, ніж сталість, що є ознака упертості.

Як не є, останні слова, що не були позбавлені лукавої лагідності, пробили кригу й привернули до графа сміливе та невблаганне серце вченого.

Вони стисли один одному руки.

— Може хочете відновити експерименти в іншій царині!—запитав карлик.

— Дякую,—сказав граф,—з мене й цього досить, щоб бути щасливим. Визнаю,—додав він посміхаючись

—маю побоювання, що забагато мудрости стане цьому на заваді.

— Ваша відповідь,—весело сказав карлик,— гідна великого філософа.

— Ці люди,—сказав учений, з лихтарем шукаючи в парку дорогу додому,—часто здатні до чогось більшого, ніж стріляти оленів. Випадок цей нагадує мені менше Діогена, що все ж був лицеміром, ніж Алкібіяда, що є найкращий приклад не тільки вживання розкошів, але й справжнього розуміння їх вартости. Алкібіяд,—сказав карлик, що спотикаючись, як п'яний на корчі та пні, стримував прокльони,—роками, як усі дурні голови кричав:—«Graeca in letto», що означало—спати з грекинями краще, ніж із м'якосердими азійцями, яких повно тоді було в атенських гаремах... поки до божественних здібностей проводиря та державного мужа не додав ще розуміння істин: слава—зло, честолюбність—гідна жалю; та ще побачив, що його ціле життя було непорозумінням;—все це він зрозумів, послухавши промов Сократа.

— Розкоші світу,—сказав карлик, найшовши вхід до свого дому,—різняться не своєю пишністю, а мудрим визнанням їхніх меж та глибиною почуття щастя. А вже далі однаково, з чого вони складаються.

Тим часом граф Пурталес ліг спати. Є сон, що шпурляє людину в пекло, і інший сон, що ніжно колише її в тихій воді. Цю ніч граф Пурталес спав так, що прокинувся наче викупаний у піні Афродіти.

Коли він з'явився до першого сніданку на терасу, то був такий оновлений, що служник його ледве пізнав. Він покинув усе, що робило його постать смішною, а його одяг доводив, що в нього плечі борця й стегна, як в оленя.

— Ой, — сказав граф, коли намагаючись встати, щоб іти в сад, відчув затримку в колінах, — не треба бути гарним, а проте хіба Арістотелеві не додало слави те, що хлопцем його вже визнавали за такого прекрасного, що обрали на першого танцюриста, щоб уславити його дивними ногами націю на святі після перемоги під Саламіном.

Але коли граф підвівся, похмурий вираз зовсім зник. Спускаючись східцями з тераси, він у глибоких вікнах палацу побачив свою ходу. Ноги звичайно сіпалися, навіть рипіли, як машина, але тремтіли як дроти на літаку, тобто були прекрасні від піднесення, що охоплювало людину.

Граф ішов далі садом, який оповив легкий туман. Сонце блищало, пливла луна дзвонів із Рупрехтової долини, а до них доміщувались глухі й глибокі тони далекого катедрального собору та інших церков.

На повороті алеї граф зустрів Валентину. Дівчина сховалася за кущ і граф обминув її, вдаючи, що йде собі своєю дорогою. Проте, він все таки встиг поклонитися, але вона відповіла на привітання так, немов не пізнала його.

— Справді, — сказав собі граф, — дивно, як вона схожа на Д'Анвіль. Вона не схожа на неї тими дрібницями, — міркував він далі, — які взагалі скла-

дають схожість, але вона подібна до неї цілою істотою. Тими дивними чарами,—вів він далі,—які цілком однакові у достиглої жінки та недоторканої дівчини, і які не мають нічого спільного щодо кривости.

Коли граф вертався другим шляхом, знову зустрів він дівчину в глибині парку. Туман тільки де-не-де рожевими хмаринками танув над кущами. Квіти пищалися дивною красою. Дівчина стояла замріяна. Її непорушність підкреслювала її благородний профіль та привабливість невисокої чарівної постаті.

— Д'Анвіль,—сказав граф,—носила таке саме коштовне каміння.

Через відсвічування при першому погляді здавалось, що дівчину прикрашали фантастичні смарагдові оздоби. Тут усе було зелене, глибоко зелене на колір.

— Не знаю,—вклоняючись сказав граф,—чи вам відомо, що цей зелений колір, з якого визирають чарівні квіти—колір каменя, що дає щастя.

— Я це знаю,—сказала дівчина з зворушливою поважністю, але,—додала вона, несміливо поглядаючи на чужинця,—це не заважає мені вище від смарагдів ставити сапфіри.

— Ви помиляєтесь,—сказав граф, заплющивши одне око і допитливо дивлячись на дівчину.—Взагалі ювеліри грішать, коли недоладно вправляють самоцвіти, невідповідно їх з'єднуючи. Глибоко—зелений смарагд, дивний серед діамантів. Таке сполучення найкраще з усіх. Навпаки, біле тло надає

сапфірові млявості. Глибока блакить сапфіра потребує такої оправы, що залишала б великий чотирикутній самоцвіт одиноким у п'ятинової оправі. Такий перстень має чудовий ефект і коштує сорок п'ять тисяч цюрихських франків.

— Я не багато з того бачила,—сказала дівчина, вийшовши на доріжку з другого боку.

— Ви не прикрасите себе фалшивим камінням,—палко сказав граф.—В Італії не побачите самоцвітів такої вартости, як, наприклад, у Франкфурті в Коха. У Лондоні може знайдете самоцвіти, вправлені з розумінням справи, але тільки в однісінській крамниці на вулиці Мира.

— Чи ви розумієтеся на салаті?—спитала дівчина.

— Цей стрибок,—сказав збентежений граф,—навіть Вольтерові, що часто прогулювався тут, здався б завеликим.

— Ходить тільки про один крок, а зовсім не про стрибок — дуже лукаво сказала дівчина — ви стоїте саме серед мого городу.

— Кажучи правду я б більше цікавився персиками, ніж городиною,—відповів граф.

— Яка помилка смаку,—весело сказала дівчина.—Овочі природа дає нам до рук готовими й не треба багато знання, щоб відрізнити гарні сорти від поганих. Але щодо салати,—провадила вона, виявляючи досвід самої Церери,—то треба мати не тільки найкраще насіння, та вміти зростити, але потрібен і талант. Зрізувати салату,—вона нагнулась та кри-

вим ножем зрізала головку, — треба впору. Мити не треба, щоб вона не втратила пахоців і за дві хвилини її вже їдять з яйцем, сметанкою, прованською олією, цукром та п'ятьма краплями оцту.

— Дякую, — сказав двірський радник, — але коли мова йшла про самоцвіти, на яких ви знаєтеся менше, ви були не такі несправедливі, як тепер... щодо персиків.

— Це правда, — сказала дівчина, якій цей маленький тріумф надав чудової простої краси, — але ви від початку поставилися вороже до моїх сапфірів.

— Яка стратегія в обороні, — милуючись скрикнув граф, — але також який привід вийти сухій з води!

Він схопив та вирвав цілий сніп густо-синіх півників та гладіол, що росли край грядки, і втиснув їх до рук дівчині.

Це мало чудовий вигляд. Дівчина зашарілася, а рухи чоловіка виявляли найвищу пощану.

Вони стояли біля низенької огорожі, що від вітру та вогкості похилилась, і намагалися вдержати величезний сніп синіх, на довгих стеблинах, квітів, і з тією викінченою грацією та лицарською ввічливістю, які змалював Людовик Давід у своїй брюсельській картині «Венера розборює Марса».

— За стародавніх часів, — сказав собі двірський радник, трохи виступаючи, щоб перевести дух, — вважали, що в Мілеті найкращі жінки. Середньовіччя давало перевагу Феррарі. Тепер згадують Арль та Фльоренцію. Від сьогодні переконуюся,

що я найщасливіший знавець, коли бачу дівчину з Рупрехтової долини серед свого городу.

Ці слова довели, що останній Пурталес не тільки мав певні наміри, але й був певен добрих наслідків. Проте він допустився помилки, яка протягом секунди могла його вбити.

— Чудово розмовляти з вами,—сказав він цілуючи руку дівчини,—про овочі полів, про самоцвіти, немов вони лежать у кухні на одній полиці. При цьому пізнаєш свої почуття,—сказав він посміхаючись.

— Але які ваші погляди на життя,—запитав він.

— Як можу я відповідати на таке питання, довжина якого загрожує пошкодити моїм овочам та салатівій головці. Через те дозволяю собі *douce violence* (лагідне насильство) просити вас віднести мені те й те додому, тим більше, що мій рецепт призначає на це тільки дві хвилини.

— Що за люба жінка! Замість служника навантажує вона цей бур'ян на мене!

— Здається вона не знає світу. Я покажу їй Венецію, щоб назавжди зробити її романтичною, Гренаду, щоб захопити її півднем, Париж, щоб зробити її жінкою,—сказав він, прибираючи один до одного півники. Я замовлю їй у Мадлени Віонне декілька суконь чудової краси, що личать тільки такій постаті; ми не забудемо Калло, бо це на тій самій вулиці; свої капелюхи вона купуватиме в Сусанни Тальбо на Королівській вулиці. За чверть року вона буде чарівна.

— Визнаю, вперше кохаю так тепло, що цього

вистачає для одруження... Тепер я, здається до смаку прибрав квіти навколо салатової головки.

— Але що це в вас?—спитала дівчина з переляком, зморщивши чоло й показуючи на його потилицю, де зсунулася пов'язка, відкрила широкий червоний рубець від рани.

— Те саме, що й у діда Мірабо, який був не тільки начальником над військом, але й письменником, і поставив лавровий вінок вище за миртовий, як каже біограф тих часів. Я був поранений,—сказав граф, щоб зменшити іронію своїх слів.—У мене срібна горлянка, тобто срібна рурка для дихання.

Ці слова перелякали дівчину. Вона відповіла коротко й не зовсім ясно; можна було зрозуміти тільки, що її бесідник повинен нарешті віднести квіти до неї.

— Я жду вас отут,—сказала потім дівчина так холодно, що зруйнувала всі графові мрії.—Тон дівчини страшенно образив чоловіка, що носився з надмірними надіями.

Він подумав, що дівчина глузувала з нього й його відштовхнула. Це надало рухам графа такої туги, якої, здавалось, жодна сила землі не могла розвіяти.

— Вона глузує,—сказав він, коли приніс на терасу й кинув на стіл квіти.

Тепер прахом розсипався перед ним світ саме в той момент, коли він сподівався був, що завоював його в дві хвилини—час, якого досить щоб зіпсувати румунську салату.

Але зараз почув він приплив теплої хвилі, як, приніс з собою з подорожі, і яка була не що інше, як його певність себе.

— Я показував Д'Анвіль сад Джюсті в Вероні, тобто дав нагоду цій найгордішій у світі жінці божевільно кохати мене. А тепер мушу тікати від молодої дівчини, що сміється з того, як я погано ходжу.

Він спустився з тераси й пішов парком.

— Я нехтуватиму нею,—сказав він, але це не врятувало його від смертельної туги.

Він знову зустрів дівчину біля огорожі, за якою пробігав чорний потік.

Вони обоє були в кепському становищі.

Валентіна пізнала графа в його новому вигляді тільки тоді коли зсунута на його горлі пов'язка виявила, хто з нею розмовляє, і вона була в розпачі.

Дівчина додержувалася погляду, що Пурталес, який раніш не обзивався до неї жодним словом, щиро її ненавидить.

Пурталес навпаки додержувався того погляду, що дівчина через його каліцтво відщтовхнула його тоді, коли він мав найсмівлівіші надії.

Суттю ж вони обоє були в однаковому становищі, хоч і не знали того. Доля спромоглася тут тільки на один відтінок, а саме: граф був у розпуці через дівчину, а дівчина через свою помилку, тобто через себе.

Дівчина стояла, спираючись на огорожу й ждала того, хто наближався.

При цьому вона робила багаті щодо наслідків спостереження.

Вона побачила найперше, що чоловік, який двадцять годин тому, як привід тупцював парком, не носив уже перуки й не забілював свого обличчя, через що набув аристократичного вигляду.

Потім побачила вона зміну в усій його істоті, яку здавалось просякла нова енергія.

Нарешті помітила вона найголовніше. Чоловік, що, як вона знала, носив залізний корсет, мав відоме прізвище, далеко вище, ніж у неї, що був знизу машиною, а вгорі дивною істотою, яка одночасно й жахала й навівала пощану—цей чоловік тепер наближався просто до неї, і щось надавало його обличчю глибокої краси.

Його почуття відбивалися на обличчі й воно ожило.

Графа також здивувала та зміна, яка відбулася в дівчині, він зупинувся.

Він не порівнював її більше з Д'Анвіль, але з тим обличчям, що за кілька хвилин бачив у квітнику.

Цілий новий світ відбивався в ньому, але не жаху та презирства, як гадав граф, а зовсім інший, що глибоко його зворушив.

Лице дівчини, що на ньому раніш кістяк так часто бачив подвійний вираз—жаху та жалю, тепер цілком утратило вираз жаху.

Жалість поглибшала, набула того блиску, що наближає її до кохання.

— Я допустилася помилки, що тільки тепер помічаю, вибачте,—сказала дівчина, соромливо спустила очі в землю, але незабаром звела їх угору.

— Я вас зовсім не пізнала, я подумала, що це хтось інший, — додала вона великодушно.

— Ви не помилились, — сказав граф.

— Як вона схожа на Д'Анвіль, — сказав він, глибоко вражений. — Д'Анвіль, коли була дитиною, мабуть, мала таку саму сувору привабливість.

Думаючи так, граф узяв за руку дівчину. Цей момент був невимовно гарний, бо напруження, що було між ними, перейшло не в трагічне мовчання, а в щирість.

— А хто ви такі, — сказав граф, — щоб не трапилося потім розчарувань, якими так дотепно обдаровує нас отут природа?

Він обережно притяг до себе дівчину, мов садову німфу, яка так зрослася з трояндами, що з неї боязко струсити росу.

— Хто така я? — повторила дівчина і на її обличчі відбилася така дивна чистота, що й найясніше небо не могло б сперечатися з нею.

І коли він збентежений та схвильований втопив в неї очі, ця дитина, з очами Астарті, але чолом янгола, взяла до своїх рук голову чоловіка, що вже роками не торкався жінки, і прошепотіла з тим зворушливим виразом у голосі, який його вперше схвилював у лабораторії її батька:

— Ваща Валентіна.

Людині, що якийсь час мала в собі душу адмірала Кеене, та мандрівника до бігуна, також душу Чінгісхана, — ці слова здалися трохи банальними, бо такому чоловікові наслідок жахливої подорожі му-

сів справді здатись убогим, коли він, після дослідження примарного світу добився тільки незайманої сімнадцятилітньої дитини, для якої карнавал у Ніцці та білі яхти в Канах непережиті мрії.

Пан Пурталес був проте досить розумний і знав, що нагорода за надзвичайні подвиги завжди буває найпростіша. Його задовольняло визнання, що найпростіші речі мають у житті особливу цінність.

Пан Пурталес був певен, що він краще знає, ніж світ, як й замість переживати, тільки читає роман— що саме є щастя. Тим більше, що він, як філософ, сто раз відмінював цю тему. Він певен, що сімнадцятилітня дівчина, яка вміє садити салату, — найкраща нагорода за нечувано-фантастичну подорож.

Крім того дівчина казала два слова—Ваша Валентіна—таким голосом, що за нього Пурталес раніше був би готовий померти, але цієї ночі він упевнився, що йому не треба бути на задньому пляні, бо, нарешті, любити можна, маючи срібні коліна, і він закінчив висновком, що був менше радикальним.

— Не треба,—сказав він, слухаючи лагідний плескіт Іллу за каштанами,—бути відважнішим, ніж Ганнібаль, але,—додав він, як нове спостереження, і схвильовано посміхнувся,—завжди треба мати таку сміливість, якої потребує кохання!

Ціна 50 коп. (Р)

571-20/11
- 50к

